

СУЧАСНІСТЬ

ЛЮТИЙ 1970 • Ч. 2 (110)

НОВІ ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ СТУСА
І. КОШЕЛИВЕЦЬ ПРО «ІНТЕР-
НАЦІОНАЛЬНІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ»

ДОКУМЕНТАЦІЯ З УКРАЇНИ:
ЛИСТУВАННЯ В. ЛОБКА З М.
РИЛЬСЬКИМ;
ДО СПРАВИ ТЕЛЬНОВОЇ

І. МАЙСТРЕНКО ПРО З'ЇЗД КОЛ-
ГОСПНИКІВ

«SUČASNIST» — FEBRUAR 1970
8 MÜNCHEN 2, KARLSPLATZ 8/III

АНТОЛОГІЯ МОЛОДОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ П. Н.

**ШІСТДЕСЯТ ПОЕТІВ
ШІСТДЕСЯТИХ РОКІВ**

Упорядкування, вступна стаття і довідки

Богдана Кравцева

У книзі — також біографічні дані та короткі творчі силюети окремих поетів. Видання має ХХІV + 300 сторінок.

Ціна: в м'якій оправі — 3,50 дол., в твердій оправі — 5,— дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

Замовлення просимо адресувати до:

PROLOG RESEARCH CORPORATION

875 West End Ave. Apt. 14 B

New York, N. Y. 10025

USA

або до видавництва журналу «Сучасність».

«Супільно-політична бібліотека», ч. 18, вид-ва ПРОЛОГ

Іван Майстренко

СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

Зміст першої частини: Передісторія КПУ; Дискусія між Леніном і Юркевичем; Відірваність КП(б)У від українських мас і її розклад; Самостійницькі течії в українському комунізмі.

Книжка має 100 стор. Ціна — 1,50 дол. або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту.

Зміст другої частини: Національна політика КП(б)У після громадянської війни; КП(б)У в добу українізації; Боротьба з націоналістичними ухилами в КП(б)У; Розгром українського відродження і нова національна політика ВКП(б).

Книжка має 112 стор. Ціна — 1,50 дол. або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог» і «Сучасність».

Поль Кльодель

БЛАГОВІЩЕННЯ МАРІЇ

у перекладі Віри Вовк

Ціна книжки, що має 94 стор., — 2,— дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог» і «Сучасність».

СУЧАСНІСТЬ

В. Довгань,
портрет Василя Стуса (1968, глина).

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ЛЮТИЙ 1970 · Ч. 2 (110)
РІК ВИДАННЯ ДЕСЯТИЙ
МЮНХЕН

ВИДАВНИЦТВО

Українське товариство закордонних студій «Сучасність».

РЕДАКЦІЯ

*Богдан Бойчук,
Вольфрам Бургардт (головний редактор),
Богдан Кравців,
Аркадія Оленська-Петришин,
Мирослав Прокоп,
Роман Рахманний,
Богдан Рубчак,
Володимир П. Стахів.*

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову. Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Передруки та переклади з журналу «Сучасність» дозволені тільки за виразним поданням джерела.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ

«Sučasnist»,
P.O. Box 3461
London, Ontario
Canada

АДРЕСА ВИДАВНИЦТВА Й АДМІНІСТРАЦІЇ —
див. нижче, HERAUSGEBER

* * *

Gemäß dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

HERAUSGEBER

Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien «Sučasnist» e. V.,
8 München 2,
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67),
Bundesrepublik Deutschland

GESCHAFTSFÜHRER

Roman Tymkewycz.

DRUCK

«Logos» GmbH, Buchdruckerei und Verlag,
8 München 19,
Bothmerstraße 14,
Bundesrepublik Deutschland.

Ще сонце — угорі

Василь Стус

* * *

Трипільських сонць шалена коловерть
волого ллється у трипалі руки
богів поганських. Спелелілі круки
розлітані круг ватрища пожегтів.
Волів і коней на кострі димлять
патрошені гніді і круглі туші.
І лускаються лунко, як гладушики,
обезголовені тіла закланні.
В гінких руках мовчазних рожаниць*
високі чари, димом прокіптявілі,
і рветься зойк, високий до нестями,
тугими борлаками кобилиць.
Кружляє ватрище в рухливім колі чар,
простерті чари вкручуються в простір,
мов пасма дощові, долоні гострі
жіночою колишуться печаллю.
Сколінені мужі тримають факели,
німотні руки перед себе рвуть
і неба молять і дощу зовуть,
охлаклі круг багаття, наче пакілля.
Чотири сонця згаснуть угорі,
чотирикрилий день відмайоріє,
угрузнуть в ніч язичницькі бори
— самі тіла жалобні бовваніють.

* * *

Куріють вигаслі багаття,
собаки виють до зірок,
а в річці місяць, мов латаття,
доріє до повні і розмок.
І в переспраглім фіолеті
він невимовно довго чез,
пишавшись тільки для прикмети
як цятка сяєва небес.
Самотність аркою провисла
над райські кущі — в пригри снів.
Значи по ній щасливі числа,

* Богині трипільської доби.

так, як раніше ти умів —
той день, як від земної тверді
найперше сонце відійшло,
і той, що мігить знаком смерти
ще нерозгадане число,
а ти іще посерединні,
ще посередині — твоє,
отож радій вечірній днині,
допоки в ребра серце б'є.

* * *

Осліпле листя відчувало яр
і, палене, збігало до потоку,
брело стежками навпрошки й покотом
донизу, в воду — вигасить пожар.
У лісі рівний голубий вогонь
гудів і струнчив палені дерева,
набравши літніх райдуг оберемок,
просторив вітер білу хоругов.
Осамотілі липи в вітрі хрипли,
сухе проміння пахло сірником,
і плакала за втраченим вінком
юначка, заробивши на горіхи.
І верби в шумі втоплені. Аж ось
паде, як мед настояно-загуслий,
останній лист. Зажолобіє з гусінню
і — жди — пожди прийдешніх медоносів.
Так по стерні збирають пізній даток,
так вибілене полотно — в сувій.
Так юна породілля стане матір'ю
в своєму щастю і в ганьбі своїй.
Схилились осоки до води,
на шум єдиний в лісі. Яр вирує.
А осінь день, як повечір'я, чує.
Кружляє лист в передчутті біди.

* * *

Даруйте радощі мої
і клопоти мої:
нещастя й радощі мої —
весняні ручаї.
Просвітле небо — аж кипить,
просвітле — аж кипить,
блажен, хто не навчився жить,
блажен, хто зна — любить.
О кара земле, окрай гри,
бери мене, бери,

спасибі, що вгорі
 кипить ще сонце! угорі!
 Спасибі, що росте трава
 і що душа жива
 і що ясніє голова
 і кільчиться трава.
 Спасибі, коли ти є ти,
 що ти — це ти і ти,
 і досить руку простягти —
 і край, і грай, і ти.
 І золота твоя габа —
 на руті, на піску,
 і на руках і на губах,
 і на моім віку.
 Пробудь же завжди молодим,
 пробудь же молодим,
 в святому літеплі води
 ти сам стаєш святим.
 І хай но очі як вода,
 хай — як жива вода,
 алеж бо — й горе не біда
 і — горе — не біда.

* * *

Справляю в лісі самоту.
 Берези, у воді по горло,
 мов риби, тріпаються чорно
 в очах, лиш ластівка проворна
 вгорі прокреслює мету.
 Справляю в лісі самоту.
 Гривасті сосни, мов пантери,
 спокійні в лоті, атмосфера
 гріха в причасних печерах,
 а попри стежці день потух.
 Не так живу? Не так расту?
 І відкриваю світ не так я?
 Прокльони — навзаєм віддяки?
 (Ще не збагнув? Вони — однакі!)
 Вода — як видра переляку.
 Справляю в лісі самоту.

* * *

Учора, як між сосон догоряв
 мій день домашніх клопотів, я думав:
 життя — занадто довге задля нас.
 Червоні коні пристрасти давно
 віддочотили брест-литовським трактом.

Ось виydi в ніч: ніде тобі нікого,
 лише й живого — шлюбна служба пісв.
 Вже сни, мої заблукані телята,
 не знають над собою чабана.
 Обпалених бажань зчорніле поле
 безмірне, як голодний спокій мій.
 Лише кипить у ключ поранне небо,
 усипане пiтьмою гайвороння,
 і крику пересохлі фіюлети
 нагадують про тисячі смертей.
 Вже тлін протяв мою охлялу душу,
 не висвітлену спалахами років,
 ти жив, як мер. Роками йшло вмирання.
 І сто тебе поховано в тобі.
 ... відшумувало вічне верховіття,
 де прозелень наївна, де суцвіття
 довірливо-немудре. Все. Задоста.
 Тепер — корчами болу — прокричи.
 От дотягти б до п'ятниці. На тиждень
 бодай хоч раз пірнути в самоти
 невисстояний алькоголь. Спинитись
 обличчям до пiтьми. Хай буде сніг.
 І хай на лиця падає схололі.
 Ти тільки тут. Ти тут. Ти — тільки тут.
 На цілий світ. І поединчим болем
 обперся об натужні крони сосон,
 бо стогін їхній, вічністю пропахлий,
 вивищує покари до покор.

* * *

О, тим і дорога мені!
 Перегортаю сторінки книжок,
 іду в крамницю, слухаю Бортнянського —
 про тебе дума. Все.
 Ось — річище. Заглиблюйся. Помалу
 випростуй плечі. Межи берегами —
 задосить світу. Але перспектива —
 уже затвердла. Сонце йде за ліс.
 Віддати іншому свою любов —
 то справжній егоїзм.
 То вже наполовину бути мертвим.
 Егоїстична — смерть.
 Перегортаю сторінки книжок...
 О, тим і дорога!

* * *

Вчися чекати, друже, вчися чекати.
 Ластівки на електричних дротах,
 почорнілі од сині неба,
 ще наслухають стумні струми землі;
 ще підсліпі вікна
 за тисячі проминулих літ
 не витворили своєї духовности,
 ще людська душа шумить, як море,
 в незручній западині екзистенції;
 ще потерпає вівериця
 битий горіх брати з твоєї руки.
 Кам'яній, кам'яній, кам'яній.
 Тільки твердь — знає самозбереження.

* * *

Але хто поверне
 руки, рухи, радощі нам?
 Але хто уперто
 вік рубатиме хащі?
 Але хто навикне
 жити, серце ївши своє?
 Де ті недоріки,
 кому пам'ять спати дає?
 Жив чи ні — намарне,
 все намарне — ти жив чи ні,
 з вірою у парі ми й без віри
 — сами-одні.
 Коли день крилатий немовляти
 запахне сном —
 за життя розплата —
 вечоровим ознобом;
 не оплакуй втрати
 душ, бідою видублених,
 за життя розплата —
 до могил до виблих.
 В знеосиллі, у покорі —
 перепочинь,
 роки — згінні, як віки,
 і — намарне чиниш.
 Все чуже — то наше,
 а що наше — нам же й чуже
 наша доля вража нас заріже —
 нашим ножем.
 Марні епітилії,
 не рятує великий піст,
 дотліває з димом
 край оспалих синів-лакиз:

мало йому горя —
 ще ховається в сповитки,
 нині-вчора і раніше
 за всі віки.
 А діяння — марні,
 суєта суєт і мана,
 бродять біди в парі —
 що ж то за біда за одна?
 Причинивши двері,
 вік молися — отче ти наш,
 бо ніхто не верне
 руки, рухи, радощі нам.

ВЕРШНИК

Керя слави лопотить на вітрі,
 і ріже виднокіл пегасів клус.
 Скорописного фіюлегу літери
 гапгують неба золотий обрус.
 На помежів'ї присмерку й світання,
 нахарапуджений на тисячі орбіт,
 імчить румак, надколюючи лід
 незайманого од віків мовчання.
 О, першого заїзду ліпота!
 Спіши вперед, зухвалости ізгоє!
 Ти не один. Вас щонайменше — двое,
 раз навпіл розпанахує мета.
 Страшися поцілання. Проминання —
 воно підносить, і звитяжний лет
 не перепинить радісний поет
 коротким успіхом і довгим длянням.
 Тобі не одірватися од тіні
 (в ній проминуле вигадало нас).
 Та уникаючи старих поразк,
 перед новими стати ми повинні.
 Керя слави величаво шарпає.
 Не озираєсь! Вгніздившись у сідло,
 не потурай, що стежку замело,
 де почет друзів із обличчям гарпій.
 А вискочиш на вивістря ножа,
 де стогону ясне палахкотіння, —
 не забувай, що є велике вміння —
 пізнати, де провалля, де межа
 між духом і зухвальством. Шлях правдивий:
 витроєє тебе великий Мус!
 Хай увірветься десь пегасів клус —
 ми канемо у вічність

молодими.

Барва нашого кохання

Роман Бабовал

Перша моя зустріч з нею була у вузькій задимленій залі. Були танці, сміх, дівчата. Тісно спліталися пари закоханих, справжніх і тих, що гралися цього вечора в закоханих. Я сидів, надпивав пиво, поставлене Реймондом. Це був мій новий друг, що, певно, в любові мав більше «можливостей» від мене: красень такий, а прошей у нього було, як полови... Ми говорили про літо і про нового чемпіона велосипедиста. Я балакав, щоб не мовчати, і тому розмова, як і сам час, тяглися якимось штучно.

Спитав він мене якось, що я думаю про священників і про В'єтнам. А я встав і запросив її до танцю. Наш перший танець проминув у мовчанні. Вона часами здригалася, і це здавалося мені, не знаю чому, смішним і дивним. Коли я знову сидів, Реймонд нагадав, що я не відповів на питання. Я просив його повторити питання і неухважно відповів, що цікавлюся тільки ляками, а війна в деякій мірі потрібна, бо для багатьох розв'язує сумну проблему безробіття, а для інших — проблему життя. Він поставив нове пиво, а я знову встав до танцю. Вона усміхнулася, і я зауважив, що очі в неї були сині; сині, як море, про яке я люблю мріяти, прикладаючи до вуха білу мушлю, яка в мене в кімнаті тихо висить на стіні. Вона звалася Марія, і волосся, що золотом прикривало вуха з червоними сережками форми стиглих вишень, пахло конвалією. Так кілька разів підряд я то сидів, говорив (щоб говорити) з Реймондом, то танцював. Об одинадцятій вона встала, поправила сукню, ще, певно, вогку від розливої кока-коли, кинула якось тепло мені «добраніч» і переконано «до побачення» і відійшла. Я знав, що вона любила море, що любила пісок і сонце, що любила осінні сади і тишу в них. І тому вона викликала в мене якусь спонтанну симпатію. Я ще хвилину сидів при пиві, а потім вийшов, залишивши Реймонда і недопиту склянку. Я думав надихатися конваліями, але надворі був дощ, обмоклі перехожі і крикливо освітлене місто. І я тоді пошкодував що не відпровадив Марію додому.

*

У трамваї проти нас сидів стрункий чоловік. Постава його смішно нагадувала англійського консерватора. Убрання, сіре і з крайньою дбайливістю викроєне, парувало добре з

пасмом сіруватих, здавалося, наклеєних вусів, що вже подекуди вказували на старший вік численними білими волосками. Якщо гармонія панувала в доборі барв строю, чутрина не була винятком, а очі — теж сірі — ховалися по-мишачому за товстими окулярами. На колінах лежав капелюх, і той сірий. Ми називали нашого партнера паном Сіряком, і деколи дозволяли собі на жарт, об'єктом якого був він сам, хоч бачили добре, що обличчя пана Сіряка не випромінювало вдовolenня, коли Марія вибухала сміхом. Щоб таємніше описувати свої почуття і неспокій, він розкрив неухажно часопис. І ми тоді засміялися без стриму, бо він почав поважно вчитуватися в політику, тримаючи журнал догори ногами. Він глянув ображено, а, може, й гнівно на нас і сердито прогарчав: «Як багато до сміху!» І з досади вийшов. Ми довго стежили за ним поглядами і сміялися. А потім я глянув на сонце і відчув, ніби в мене вибухли очі. Наші руки зустрілися, і в тиші сплелися пальці. Ми усміхались, а я говорив їй, що люблю її запах, запах конвалій і краску її губ, яких я дотикався кінцем пальця, і заглядав їй в очі. Трамвай рвучко гойдався, і вона клала свою щоку на моє плече, і я чув, як її волосся лоскотало мою шию. Наші пальці стискалися, а трамвай, затримавшись на хвилинку біля хідника, щоб кілька старих бабусь могли після великих зусиль висісти, гойдав нас далі, як море, віддзеркалене в її великих очах. Ми їхали в лісок, і нам було весело, соняшно.

*

— Я думаю, що тебе кохаю... — сказала Марія.

Навколо нас були поля збіжжя, і ми були самотні.

Я не відповідав; тоді вона зривала сухе стебло, одривала колосся і соломку встромлювала мені в уста. Я далі лежав непорушно.

— Думаю, що знайшла кохання. — І так, сидючи, вела пальцем мені по щоді.

Я заплющував очі і милувався, дивлячись, як червоніють від сонця повіки. Було тепло, і я чув на тілі струми легкого вітру, змішаного з запахом пшениці і сонця.

— З тобою, — почала вона, — я почуваюся доповненою, цілою і разом далекою від себе, від своєї самоти, від дійсності, від прозаїчного ходу життя. І кохання стає секундою втечі, секундою несвідомости, секундою тебе і нас... Доки тебе не знала, реальність самоти не допускала повноти чи достатку. Так, з тобою чуюся вистачальною. Але... шкода... Знаю, що кохання справжнього і безперервного немає, воно поза дійсністю, як наша секунда, знаю, що нам приступний лише його відблиск, його міраж, що є тільки хвилиним перевтіленням щастя в час — не триваючий від удару серця, і це непокоїть мене...

— Я й не думав, що в тебе в голові такі речі снуються... Думасш, що не вистачає нам сонця і вітру, і ще плетеш свою безпорадну філософію?..

Це було сказане без злоби, так вона й розуміла, як і в інших випадках.

І далі я почав тихо підсміхатися сам до себе, коли по-віки червоніли, наче б горіли, а вона задумано гладила мої щоки і бороду і дивувалася моему усміху.

— Ти й не голився сьогодні...

— Часу не стало... Ти все покрала мені: час, сонце, мене самого; а, може, й смерть колись...

Від тих слів, кинених без задуми, мені стало якось дивно, страшно і приємно разом. Вона певно не почула моєї відповіді, бо вела далі своє:

— А, може, й кохання, справжнє і вічне, існує, тільки ми зле підходимо до нього, не вміємо шукати його... Та моє ж кохання — моє, дотепер ще тут, під рукою, воно недалеко, воно близьке, воно тут між нами, воно з нами, в нас, воно — ми...

Вона так говорила, але її роздуми нагадували радше мохаммеданську літанію, яку вона щодня мимрила, і цей її тон заколисував мене до сну. Я тоді снів про той малий цвинтарчик, де лежала моя мати, і де я поцілував її, холодно, востаннє, перед тим, як зникла вона в ямі, а кілька днів пізніше, — Марію вперше. Так. Кохання і смерть; кохання мало всевладу над порожнім небуттям, над сотворінням, що повернулося назад у глину, і я не ніяковів, не відчував крику сумління за це порушення святого місяця. Я зважав на смерть, як на яму в існуванні людства, як на діру в сонці або пам'яті, і тому конкретніше на неї взагалі не зважав. Марія того дня була трохи налякана, бо тоді насувалась якраз ніч, і вона жартівливо вірила, пересякнена сільськими віруваннями, в духів і відьом, що приходять до цвинтарів опівночі гуляти і збирати кропиву на нове плаття. Я потішив її, мовляв, моя покійна мати вступиться за нас, і вона з дитячою наївністю заспокоїлася.

— Хібащо вже смерть уводить кохання в масштаб вічності. Мабуть, воно так... Смерть продовжує справжність, суть самого кохання... — І вона, я відчув це всім своїм тілом, здригнулась і перестала водити пальцем мені по обличчю. Їй стало, мабуть, лячно від змісту власних слів.

Я дивувався, що так легко дався потягти думкою і перейнятися такими неприємними справами, і забув про сонце, про конвалії, про нас самих...

— А що, — кинув я, наче крізь сон, проти течії розмови, — чи не краще вже нам про соняшне кохання?

Я того не бачив, але відчув, що вона усміхнулась, а потім нахилилася. Почув спершу в ніздрях п'янкий запах

конвалій, а потім теплі губи з тим самим запахом кохання, що на малому цвинтарчику. І згадав тоді про матір, і сумно стало, холодніше навіть. Але Марія опустила свою голову до моєї шиї, між плечем і нижньою шелепою, і я забув про гробівець, про кам'яний хрест з фотографією сивої усміхненої жінки, яка мала бути моєю матір'ю, забув про день, про час, про землю, що чорно і слизько тоді сипалася в яму на труну, про літо, про все. А пам'ятав лише Марію і теплоту її тіла, випростаного поруч мого.

— А знаєш, — прошепотіла вона, — кохання червоне, коли заплющити очі і лежати на сонці...

Я не відповів нічого, бо й так не знав, що мені відказувати. Ми лежали, і раптово замовкли, і пильнували ритмічного віддишу, щоб почути, як вітер незграбно плутався в струнких стеблах зрілої пшениці.

*

«Коханий мій Андрію,

обіцяла, що напишу, але вір, що не обіцянка мене змусила до тебе послати вістку про себе. Над морем тут дні соняшні, пляж золотий, пісок теплий. Саме ж море — сине, сине, як наше кохання, як мое кохання до тебе, яке ти вичитав би з моїх очей, коли б лежав зо мною в піску. Дійсно шкода, що в тебе незадовго іспити. Я лежу отут на сонці цілісіньку днину, час від часу іду в воду, беруся навіть вигрібати скойки, занесені морем на берег, або іду ловити раків між скелями: це смішно, знаєш, і цікаво. Дощів не було ще, тому обпалюєся спокійно; вже за ці чотири дні обсмалилася, далєбі, як муринка.

Цілую тебе, коханий, довго, як між нами.

Прощай і невдовзі приїжджай.

Твоя Марія».

Я перечитував вже вдсяте цей лист, одержаний перед полуднем. Я радів, але в той же час непокоївся. Я дивувався, що він такий коротенький і писаний аж на третій день після її приїзду до Остенде. І, наче вроджений Шерлок Голмс, я перечитував пильно лист, студіював кожний рядочок, кожну букву і старався відгадати між рядками не написані речі і обставини, в яких самі рядки були написані. Вкінці ж, щоб віднайти загублений спокій, я переконав себе, що вона, мабуть, під впливом сонця втратила охоту до довгого листування (як і зі мною часто траплялося), або, може, в дійсності не було про що широко розписуватися, що й мене насправді потішало, хоч я й соромився в цьому признаватися. Легко людині, що здібна до самообдурення.

Заспокоєний, я склав лист, востаннє ще обнюхав його, як пес, і мені здалося, що папір і коверт пахли солоністю моря, і сонцем, і конвалією. Я вложив лист у кишеню і гля-

нув крізь вікно вузького купе, де сидів у товаристві двох літніх жінок і молодого хлопчини, що, сидючи, щохвилини намагався підшвами доторкнутися підлоги: мабуть, було йому неприємно і ніяково, що він іще хлопчик, а не дорослий мужчина. Я їхав на кількадечний відпочинок. За шибою поля, обсажені стрункими деревами, пробігали, наче гнані вітром або часом, і тільки настирливий стукіт коліс по стиках рейок привертав мене до свідомості, мовляв, це ми біжимо або тікаємо, а дерева з полями навколо стоять у містичній і нерозгаданій непорушності. Нараз показався біля ставка старий млинок, і я відразу забажав стати тим малим хлопчиною, що так бажав бути дорослим, я забажав з ним помінятися особовістю, іменем, віком, вдачею і очима, щоб могли дивитися, не на дерев'яний залищений пусткою млин, а на середньовічного дракона в червоній люті і чекати на дон Кіхота, що врятував би мене від неминучого нападу змія.

Одна з жінок розкрила тоді вікно, щоб кинути лущипиння помаранчі, що запахом охоплювала все купе, і тим розвіяла мої дитячі мрії і пустила на мене свіже повітря, в якому я відгадав запах моря, піску, запах сонця.

Годину пізніше ми заїжджали на станцію.

Поїзд став у скреготі вагонів, а я ще хвилину сидів. Марія не чекала на мене, не сподівалася, для неї я сидів за купою важких і закреслених книжок, але я нагло відчув був потребу в ній і приїхав. Була четверта по полудні.

До самого вечора я блукав дорогою, що бігла мляво вздовж пляжу, і намагався не думати про кохану, щоб не сподивитися відразу забігти до неї: я готував їй приємну несподіванку; а крім того, я знав, що її, певно, в цей час не застати в готелі. Час здавався надто тягучим і нудним, я пішов у кіно. Фільм був цікавий, але коли я вийшов на вечірній вітер, вже з нього не пам'ятав ні одної картини. Сонце червоно конало. Я пустився до Марії. По дорозі був маленький бар. Я вступив, і стало раптом темно. Буфет заливався темнотою, бо був приміщений у старій пивниці, де електричних світел зовсім не було: на столиках де-не-де блимали свічки. У пивниці було тихо, і при вогниках гомоніли пари закоханих. Я сів, замовив какао, надпив соломкою ковточок напою, і зараз спокійніше стало в устах і в нутрі. Біля мене двоє цілувалися. Він був чорнявий, сильний у плечах, а вона — засмаглими руками обнімала його за шию, запускаючи час від часу свої довгі пальці в його волосся. Я надпив ще ковток і глянув знову на пару. В обіймах чорнявого сиділа Марія з засмаглими плечима і дивилася на мене, а в її великих очах блимала жовто і порожньою столова свічка.

*

«Вже два роки минули, як я закінчив з успіхом навчання, — думав я собі досадно, — та який же з мене лікар, коли я сам сьогодні безпомічно конаю?..»

Півроку тому прикинувся мені в грудях рак. Стало лячно, стало безнадійно боляче: я усвідомлював, що дні мої віднині пораховані. В останні тижні я натрапив випадково на втішну вістку: рака можна частинно позбутися — при допомозі лазера. Але швидко знову довелося віддатися чорному розпачеві: людські організми, які дотепер були піддані цій терапії, не вижили. Лежав я отак днями, брав ліки — вже самі анестезуючі засоби виявлялися безуспішними, а то й шкідливими — і відмовлявся від усього, оточений самотою і двома білими простиралами. Однак я вірив, але не довго, що єдиним ще моїм рятунком могла б бути моральна сила, сила людської волі, про яку я чимало читав молодим і в якій вправлявся ще перед недугою за вказівками мого сусіди йога. Сам же він твердив, що може самою силою волі сприяти кровотечу. Я спочатку не вірив, а він мені довів: розтяв дві жили лівої руки, кров потекла, розносячи тяжкий запах, густий запах, який видає часто рана або смерть, але по двох хвилинах напруження, яке я міг читати з зморщок чола та його очей, кров зупинилася і розвіявся її слизький запах. Я повірив і почав вправляти власну волю. День за днем намагався я усунути недугу, зменшити, притушити її жар, а коли спроби бодай загальмувати її не мали успіху, — тоді для мене самота з двома простиралами, що лишко обвивали мое тіло, ставала нестерпно близькою і тяжкою.

Марія часто ще приходила до мене і говорила, що попри все кохає мене. Я хотів вірити, хотів відчитати хоч раз ці слова в її очах, синіх, як давно призабуте море, але вони були якісь непереконаливі, непроникливі і наче б заснули. Я падав тоді в мовчання і чув, що самота огортала мене щільніше. Коли ж вона цілувала мене в уста, я вже не заплющував очей, як колись, щоб палали вони від дотику сонця, але дивився на її опущені підмальовані повіки, намагаючися простежити, що саме вони ховають від мене. Загалом Марія здавалася доволі щирою, приємною і привітною, але щойно я починав розмову про кохання та натякав при тому на недугу, кутки її уст тремтіли, і вона в зідханні відвертала розмову на іншу тему. Я під тим розумів, що вона грається зо мною, мовляв, для потіхи живому мерцеві, і тому, проклинаючи тихо нещирість, я віддавався розпачливо самоті і самозамкненню, що мене пекельно мучило. І в постелі, такій крижаній, порожній, без Маріїного теплого, вогкого тіла, без її стегон, без грудей, без обіймів, я ждав на смерть, намагаючися розгадати її натуру з дитячою наївністю, тою ж самою, яка мною володіла, коли я в купе мріяв про дон Кіхота і вогненного дракона. І тоді мені було приємно згадувати того малого кирпатого хлопчину, що хотів конечно стати мужчиною, і я радів, коли думав, що він тепер знову в вагоні, з двома літніми жінками по боках, сидить і підошвами дотикається підлоги, що металічно і вперто гуркоче.

І настала тоді дивна хвилина.

Я лежав у своїй самоті, а Марія клячила біля мене і держала в своїх теплих долонях мої воскові пальці. Я дивився хворобливо їй в очі, у яких не мав уже сили щонебудь відчитати; мене залишали сили. І нараз зацеміло щось біля серця, рука моя зм'якла, зімліла, а Марія відкрила широко очі, в яких я побачив тільки чорну яму, бездонну пропасть, в яку й провалився, покинувши свою самоту, замотану в білі пом'яті простирала. І стало темно, і стало тихо. Не було вже болю, не було вже страху, було чорно. Далекодесь бачив я тьмяну Маріїну силуету, невиразну, і коли дивився, наче в півсні, на неї, попри спокій і відсутність почуттів, я відчував до неї кохання, не тугу, а кохання, таке наге і просте, як невинне немовля, якого я так бажав від неї. Не було вже нічого, не було вже нікого, не було тілесної Марії, ні матері, ні сонця, ні постелі, а лишилося тільки кохання. Було кохання і було чорно.

З великої хмари... або „Інтернаціональні взаємозв'язки української літератури“

Іван Кошелівець

У грудні минулого року «Літературна Україна» розпочала дискусію, яка 14—15 січня завершилася пленумом правління Спілки письменників України. Тема дискусії й пленуму: «Інтернаціональні взаємозв'язки української літератури». Знавши, що в них пишеться *конка*, а вимовляється *трамвай*, ми спочатку не надали події особливого значення, але поволі втяглися в ознайомлення з матеріялами, бож цікава не тільки конфронтація української літератури з іншими: що вона дає їм (якщо взагалі дає) і що бере від них; як вона уявляється тим, хто мав би щось від неї «брати»; мабуть, ще цікавіше побачити, як самі наші письменники бачать себе у порівнянні з колегами з інших літератур.

Виявляється, вони великі оптимісти, і, ознайомившись з матеріялами дискусії й пленуму, ми дійшли сумних висновків. Гадаємо, що читач краще увійде в атмосферу цих розмов, як ми для початку розповімо кілька анекдотичних історій.

Анекдота перша. На нараду письменників прийшла голова «Товариства дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами» Віра Дмитрук і розповіла їм таке (цитуємо її виступ на пленумі за «Літературною Україною», 20. 1. 1970):

«Свого часу солідне французьке видавництво „Галлімар“ запропонувало надіслати йому список 20—25 романів сучасних українських письменників і самі ці романи з метою їх перекладу й видання французькою мовою в окремій серії. Відтоді минуло вже більше п'яти років, а ми не маємо відомостей, що ці списки й книги надіслані до Франції».

Можна виходити з нормального припущення, що зібрані на пленум так само були зацікавлені в «міжнародних взаємозв'язках» п'ять років тому, як і сьогодні; і тому нормально було б сподіватися, що Олесь Гончар (який і тоді вже був головою Спілки) негайно ж з'ясує справу і повідомить пленум, що Галлімарове бажання ще до кінця поточного тижня буде вдоволене. Та це було б зовсім не в стилі: завдання пленуму — похвилюватися, а віддаль від Києва до Парижу здається їм такою казково далекою, як Кафковому посланцеві китайського імператора. Та й чи можна дозволити

собі таке зухвальство, як контакти з Галлімаром, без погодження з Москвою?

19

Анекдота друга. Леонид Горлач у статті «На аркоду-жих мостах» («Л. У.», 12. 12. 1969) пропонує на обговорення таку важливу проблему:

«Хотілося б зупинитися ще на одній формі популяризації української літератури в братніх республіках. Ідеться про видання книжки одного вірша. В нас, на Україні, здається, вийшла тільки одна така книжка — Шевченків „Заповіт“. Алеж чекають на подібні випуски й клясики нашої літератури пізнішого часу, й найвидатніші радянські поети».

Гай-гай, скільки наших клясиків (та й радянських письменників) чекають на багато посутніше: щоб з їх (часто багатомовою) спадщини зняли заборону. Та й Шевченко в їх інтерпретації змалений до формату московського блюдолиза, який, якби йому можна було посмертно вставляти слова, заговорив би мовою сьогоднішнього парторга! А щоб закрити цю мізерію, вигадано по-китайському рафіновану форму знуцання: видання іграшок, на подобу «Заповіту» Шевченка сорок кількома мовами (а подорожі на Шевченкову могилу заборонені). Як Горлач уявляє собі цю «популяризацію української літератури»: роздавати такі граматки приїжджим гостям, як значки з «виставки передового досвіду»?

Ще одна. Виталій Коротич схвильований недоглядом: «Наступного року минає сто літ Паризькій комуні. Досі ми майже нічого не робимо, щоб відзначити цю дату бодай виданням антології» («Л. У.», 20. 1. 1970). Справді, яка величезна віддаль між Парижем і Києвом: поет, мабуть, і не усвідомлює собі, що сама французька література не збирається цю дату відзначати; не тому, що хтось їй це заборонить, а просто тому, що не бачить вона свого покликання у відзначенні календарних дат.

Пригадується у цьому зв'язку здивування акторів *Комеді Франсез* (при гастролях у Москві в п'ятдесятих роках) з напису повішеного над сценою: «1871—1917». «Ми розуміємо, — казали вони, — що 1917 — це дата *вашої* революції, А що таке — 1871?» «А це дата *вашої* Паризької комуні», — пояснили їм.

Анекдот можна б нанизати куди більше, та й цих буде досить, щоб переконатися, що провінційність теперішньої української радянської літератури не вигадка «буржуазних націоналістів»... «різних недобитків і покидьків з історичних смітників»... що «тягнуться до нашої літератури»... щоб знайти «для себе бодай якусь поживу» (з доповіді Павла Загребельного), а сумний факт, незаперечний і для тих, що сиділи в залі засідань пленуму. Тільки ж директивно приписано, що півстоліття радянської влади позначилося самими

нечуваними успіхами геть у всьому; не має права становити винятку з цього правила й українська література. Якби факти говорили протилежне, то хай буде гірше для них. Ця максима зобов'язувала кожного дискусанта починати від нагрітої «успіхами» печі, а далі вже хто як: один так і відгарцює на самих успіхах, а той, кому не чужий сумнів, між успіхами на початку і надіями на ще більші в кінці скаже посередині щось і посутньо критичне. Досить було тих і тих у дискусії перед пленумом і на самому пленумі. Ось дещо з їх виступів.

Від початку до кінця у директивну дудку видмухана стаття Любима Копиленка «Друзья и недруги украинской литературы» («Литературная газета», 24. 12. 1969). «Недруги» — це «буржуазні націоналісти» за кордоном, які запевняють, що їм непомітна присутність української літератури в світі за кордонами советчини; розуміється, від злоби до рідної літератури й народу. Але легіони друзів захоплюються нею й перекладають. «І ось, — твердить Копиленко, — результат: протягом останніх двадцяти літ за кордоном видано близько 1 200 книжок майже 250 українських радянських письменників у перекладах на 42 мови».

Статистикою можна всяко маніпулювати. У препараті Л. Копиленка вона виглядає імпозантно, і ми наперед скажемо, що не сумніваємося у правильності поданих чисел. У нас лише делікатне питання: про які мови — мова? Не сумніваємося в солідних числах перекладів на мови соціалістичного бльоку, з такими його додатками, як Монгольська Народна Республіка включно. Тільки ж переклади ці теж директивні, роблені не самі для себе, а для «дружби народів», без уваги на те, чи хтось у них зацікавлений, і тут уже ми сумніваємося, чи популярність української літератури в цих країнах відповідає числам перекладів з неї.

А вже зовсім як про безсумнівне можемо говорити, що в тому світі, який називається Заходом, українська радянська література просто невідома. Ми маємо змогу бачити це зблизька. У Франції вийшов колись переклад «Вершників» Юрія Яновського.* З цього приводу було трохи галасу (не у Франції, а в нас): ми з радості збирали скупенькі рецензії, але, не зважаючи на авторитет Галлімарового видавництва, подією у французькій літературі переклад не став. Невдача мусіла спостигнути його вже тому, що він зроблений не з української (як написав, скрививши душею, редактор Люї Арагон), а з російської. Французька транскрипція наступних півдесятка слів зраджує джерело, яким користувалися перекладачі: *perekati-polié* (перекотиполе), *Danila* (Данило), *Danilka* (Данилко), *Andreï* (Андрій), *l'artel* (артіль), *kissel* (кисіль).

* *Le cavaliers*, par Iuri Ianovski. Traduction de l'ukrainien par P. Zankiévitich, Marguerite Aucouturier et Elyane Jacquet. Revue et présentée par Aragon. Gallimard, Paris, 1957.

Яновський і з оригіналу був би трудний для перекладу, а що могло дійти до француза з своєрідностей його стилю через посередництво російської мови? Та й цей невдалий крок не був закріплений наступними перекладами. Так що у Франції вже встигли забути і Яновського і всю українську літературу разом з ним.

Пишаються, що «на сценах буквально всього світу йдуть п'єси Олександра Корнійчука» (з доповіді П. Загребельного). Такого ми не зауважили, і я не раджу шукати його імени ні в програмах паризьких державних театрів, ні на бульварах. Там його не було й нема. Навіть не мавши жодного уявлення про нью-йоркський театр, можу це саме апіорі твердити й про театри на Бродвеї. В інших столицях те саме. Бо таких банальностей, з яких поспіль складені Корнійчукові п'єси, європейський глядач не витримає, та й не втямить, про що в них ідеться.

Щоб запобігти закидові, що пишеться це з метою «опорочити» радянську літературу, виправдаюся посиланням на доцента Київського університету Вадима Пащенко, що в «Літературній Україні» від 26 грудня 1969 сказав достоту те саме: «Якою мірою знайомий французький читач із набутками нашої літератури? На жаль, нічого втішного сказати не можна. За поодинокими винятками, нас у Франції не знають. Навіть гарного перекладу Шевченкового „Кобзаря” там немає. Вийшли в світ „Вершники” Ю. Яновського, „Помилка Оноре де Бальзака” Натана Рибак, кілька віршів сучасних поетів у періодичній пресі... Осе, здається, й усе». Виходить, у мене тільки й промовчаний Натан Рибак. Хоч цей випадок зовсім зрозумілий: до французів підїхали на їхній темі, але вона в Рибак так неfortunно потрагована, що й цей роман у французькій літературі пішов на дно, як сокира.

Але повернуся ще до директивних авторів. У них як і нема нічого присутньо про літературу, то бодай ясно висловлена мета, з якою цей пленум скликано. Дмитро Гринько у статті «Наснага братерства» («Л. У.», 12. 12. 1969) отак бачить успіхи українських письменників на міжнародній арені:

«Їхні досягнення загальноєвропейські. Олександр Корнійчук, чий п'єси обїшли всі сцени радянських театрів і сягнули за кордон, увінчаний міжнародною Ленінською премією „За зміцнення миру між народами”, автор роману „Час сподівань і звершень” Натан Рибак відзначений Радянським комітетом захисту миру золотою медаллю „Борця за мир” у зв'язку з 20-річчям руху прихильників миру. Поет-академік Максим Рильський був нагороджений командорським хрестом відродження Польщі за заслуги в популяризації польської літератури; засновник української радянської літератури Павло Тичина обраний академіком Болгарської академії наук. Поет Дмитро Вілоус і перекладач Олександр Кетков указом Президії Народних зборів Народної Республіки Болгарії нагороджені орденами Кирила і Методія I ступеня. Президія Верховної Ради Грузинської РСР надала Миколі Бажа-

ну заслуженого діяча мистецтв Грузії. Це — визнання плідної й великої праці наших письменників *в ім'я зміцнення братерства літератур, дружби народів*» (підкреслення моє — І. К.).

Довівши цитату до підкресленого, я хотів її обікрвати трикраткою, але вчасно постеріг, що це було б перекрученням її змісту: мова, видно, не про літературу як таку, а про ордени й медалі та про «дружбу народів». Та щоб зробити остаточні висновки, згадаю ще статтю Натана Рибака «За торжество миру» («Л. У.», 30. 12. 1969), яка починається тим, що «... видатні діячі радянської літератури стояли біля джерел всесвітнього руху за мир...» Далі слідує перерахунок, де й хто з письменників виступав «в обороні миру», і отак пуантоване закінчення: «Що ж далі? А далі — мир і тільки мир».

Якщо так, тоді не лишається сумніву, що пленум і не був скликаний заради літератури, вона розглядалася тільки як засіб боротьби за мир і дружбу. Самі з себе це добрі речі, але бачити найперше завдання літератури в служінні цим добрим речам означає її загибель, бо це позбавляє її свого питоменного призначення — бути просто літературою. Перебуваючи колись у Москві і чувши, що там від літератури вимагають служіння революції, Андре Жід пробував переконавати радянських літераторів, що література може виконувати вельми велику службову роль, але при умові, що від неї цього не вимагають. Кияни ще пам'ятають, що дослівно те саме говорив їм і Джон Стейнбек у розмові з Миколою Вінграновським. Та все даремно: в теорії і практиці соціалістичного реалізму службова роль літератури покладена «во главу угла», і так доведено її до того, що вона ні служебкою, ні літературою бути не годна.

Сумне враження справляє й основна доповідь на пленумі Павла Загребельного, коли він підкладає як джерело надхнення для письменників тези ЦК КПРС до 100-ліття народження Леніна і документи наради комуністичних партій у Москві. Та ще сумніші його настирливі попередження проти «національної замкнености», повторені ним аж тричі: «... подолання тенденцій до національної замкнености, свідомої чи несвідомої...»; «... ми повинні вчасно застерегти деяких авторів од спроб ідеалізації минулого, від того зміщення історичних акцентів, яке призводить до надмірної роз'ятрености національних почуттів»; «... література не повинна замикатися в межах вузько національних, їй не досить вдоволятися творенням власних образів і розробляти власні теми...»

Отакі. Ведеться розмова про інтернаціональні взаємозв'язки української літератури, під якими ніяк не можна розуміти чогось іншого, як те, що до цих взаємозв'язків кожен приходить з чимось питоменно своїм, *національним*, а з чим же виходить на цей міжнародний ярмарок українському письменникові, коли він не має права на власну історію, і якби звернувся до свого минулого, на нього накричали б за «зміщення історичних акцентів»; навіть мова його стала під-

рядною й неповноцінною. А вже зовсім годі зрозуміти, що українському письменникові не вільно «вдоволятися творенням власних образів і розробляти власні теми». А що ж йому, сараці, розробляти? Мабуть, ілюстрації в особах, діалоги до доповідей Брежнєва?

Оце ситуація, в якій точилися розмови про інтернаціональні взаємозв'язки української радянської літератури, і вона ніяк не виглядає творчою. А ми далеко не повно схопили її атмосферу, і тут таки ще додамо симптоматичний факт, що на пленумі наче б були відсутні (чи не дістали слова) саме ті, хто найбільше розуміється на літературних взаємозв'язках: перекладачі. Не промовляли там ні Микола Лукаш, ні Борис Тен, ні Григорій Кочур, ні ті з молодшого покоління, що вже мають солідний доробок у перекладництві, а це ж мусів бути їх пленум. З віддалі важко іноді зрозуміти, про що мова, коли промовці конкретні речі вуалюють загальними, багатозначними фразами. Але ми, здається, правильно зрозуміли, що перекладачами в департаменті літератури не вдоволені, і за оцими словами Загребельного криються явні погрози на їх адресу: «...ми водночас повинні застерегти і всіх отих домашніх „теоретиків”, яким будь-що кортить вибудувати мур довкола українського перекладництва, замкнутися у вузькому світі штучних, мертвонароджених схем, внести в нашу дружну літературну родину нездоровий дух групівщини».

Абсолютно інтригуючий факт: на час, коли пишеться ця стаття, уже опубліковані матеріали пленуму, і серед них ми не бачили промови Дмитра Затонського, єдиної повноформатної людини на Україні в цих питаннях, яка знає західню літературу не з віддалі, а з конкретного взаємнення з нею. Мабуть, говорив не про мир і дружбу, а посутньо про літературу, і його промова вносила дисонанс у загальну одно-стайність.

Бачачи в таких непривабливих фарбах атмосферу пленуму, ми далекі від думки образити його учасників закидом, ніби вони не розуміють суті проблеми. Якщо не його організатори, то ті, що сиділи в залі, прекрасно розуміли, про що йдеться. Тільки не ті, що розуміють, вирішують, а ті, що вирішують, як і розуміють, то керуються не розумінням, а якимись директивами, укладуваними задля пропаганди (хай дарує Олексій Полторацький, що вживаємо це слово) «миру», «братерства» чи ще чогось, а не задля кривих інтересів української літератури.

Як перейти до суті проблем, обговорюваних на пленумі, учасників його передусім турбувало питання перекладів українських авторів на чужі мови. Як нам здається, ця важка проблема покищо знайде легку розв'язку: українців, як і раніше, будуть перекладати на мови «братніх» республік і народних демократій, бо там змушені будуть робити це за пляном в ім'я «дружби народів». І це становитиме основу

для дальших статистичних успіхів, хоч цим перекладам і суджена буде доля потерчат.

Щождо Заходу, то такої анемічно провінційної літератури, якою є теперішня українська радянська, він за жодних умов не спроможний сприйняти. Спеціально підкреслю: зовсім не з якогось упередження, як подумає дехто на Україні або й думають багато українців-емігрантів, мовляв, «нас у світі не люблять». Західній видавець достоту ненаситний у гонитві за новими творами (ясна річ, з чисто меркантильних міркувань, а не якоїсь там сентиментальної дружби), і коли він переконається, що якутською мовою є роман, переклад якого гарантує йому стотисячний наклад, будьте певні, що знайде спосіб перекласти. Будьмо одверті: таких романів українська радянська література не має.

Я говорю це не з бажання «облити брудом нашу Радянську Вітчизну» (знову Загребельний), а з живого досвіду. На запрошення одного західного видавництва порадили щось для перекладу з української я пішов з думкою, що, може, вдасться просунути збірку новель (мав конкретно на думці кілька добрих новель Л. Первомайського, дещо О. Довженка і Валерія Шевчука). На жаль, відповіли мені, видавництво цікавиться виключно романами. Усім ясно, що не міг я пропонувати ні Гончареву «Тронку», ні Стельмахову «Правду і кривду», не з упередження до авторів. Я, як тут водиться, подав у письмовій формі позитивну характеристику на єдиний, як здавалося мені, гідний уваги роман — «Дикий мед». Результат був однак негативний.

Ще раз скажу: жодного упередження не було. Просто наша література так відірвана від світу, що вона має й зовсім інше уявлення про роман. У цілком доброму з нашого погляду романі Первомайського є для західного читача багато незрозумілого, зайвого й невмотивованого.

Можете ходити по всіх видавництвах світу — результат буде той самий. І це, я підозріваю, відоме не лише тим, хто на київському пленумі не виступав, а й його організаторам, з доповідачем Загребельним включно, який тільки закриває цю мізерію голосними фразами про провінційність Заходу супроти України.

Отож, знаючи, що Мохаммед не прийде до гори, гора хоче піти до Мохаммеда. Ще від п'ятого з'їзду письменників України точаться розмови про утворення в Києві такого видавництва іноземної літератури, при якому був би «відділ друкування українських творів іноземними мовами» (Загребельний). Доповідач сподівається, що питання «вирішиться позитивно». І це може бути ще однією анекдотом на доповнення тих, що на початку.

Може, десь у світі й є подібні видавництва з дуже спеціальними завданнями, але їм у Києві, мабуть, не відоме, що кожна література в світі, яка поважає себе, організацією

таких видавництв не турбується: раз що кожен вибирає собі перекладати те, що йому до вподоби, і не потребує покладатися на чужу ласку, а вдруге — перекладають за звичаєм тільки на матерню мову, якою перекладач з дитинства говорить. Годі було б собі уявити, щоб французи знайомилися з німецькою літературою в перекладах учених німців: хіба на те, щоб потішатися з дубовости стилю? Те саме було б, розуміється, й навпаки. Тому досвідчений Дмитро Затонський (як видно з виступу Коротича) висловив сумнів щодо доцільности такого видавництва.

Правда, кияни мали такий взірць: видавництво «Прогресс» у Москві. (До речі, й нарікали на нього, що воно, бувши всесоюзним, пропагує за кордоном тільки російську літературу, дискримінуючи українську). Можемо втішити наших земляків, що продукція цього видавництва теж не має успіху, вона розходитьса десь по каналах комуністичного братерства і для тих, хто по-справжньому цікавиться літературою, так якби й невідома. Зацікавлення російською літературою тут велике, і перекладають її багато. З радянських це переважно ті твори, які написані до чи всупереч соціалістичному реалізму (М. Булгаков); ті, що появляються в «Новом мире» і бувають вилаяні в «Літературній газеті» Чаковського (розносна рецензія цієї газети найкраща рекомендація для західніх видавництв). Але найбільшими (дослівно мільйоновими) накладами виходять тут твори тих, кого в Москві позбавляють звання письменника (Солженіцин). Ясна річ, що цю літературу постачає на Захід не «Прогресс». А успіхи київського «Прогресу» будуть і поготів скромніші.

Так от для української літератури лишається єдиний шлях до чужинського читача: мати справді добрі твори, а той сам їх знайде. Кажучи *знайде*, я зовсім не легковажу потребою й допомогти йому *знайти*. Тільки звичайно не через якесь товариство і не через делегації чи подорожі за кордон у туристичних автобусах. Вони так привикли існувати лише в делегаціях, що як котрий відіб'ється від гурту, то стає безпомічний, як дитина, і не знає, як взаємозв'язуватися без «указаний», а українському письменникові, щоб він не почував себе провінціалом, треба почуття свободи руху в тому світі, в якому чужа література, з якою він хоче «взаємозв'язуватися», твориться, дихати її повітрям. Бо які ж можуть бути «інтернаціональні взаємозв'язки», коли письменник дивиться на той «інтернаціонал» через ворітницю з загорода, за яку не вільно вийти. Мимоволі чужий світ виглядає йому фантастично, ми навіть підозріваемо, куди кращим і привабливішим, ніж він є в дійсності. І не вірте йому, коли він вигукує: «Наші книжки виходять на бойові позиції вже дома, нам не треба навіть виїздити на міжнародні симпозіуми, наради, дискусії» (Загребельний). Падку мій (сказав би Юрій Смолич), ще й як треба! І він це чудово знає, тільки позою прикриває своє почуття неповноцінності. Бо якби він їздив і почував себе за кордоном, як дома, приїзд Моріса

Дрюона до Києва, про який з таким притиском говорили на пленумі, не здавався б надзвичайною подією, наче б явився їм бог з іншого світу; і не здався б цитованому вже Вадимові Пащенко́ві П'єр Гамарра «уславленим письменником», бо в себе дома нічим він не уславлений. При забороні контакту з зовнішнім світом навіть приїжджий звідти засівальник здається уславленим.

Не бачачи доцільності в організації видавництва, яке друкувало б на експорт українську літературу чужими мовами, ми не знаємо, чи доцільне й таке видавництво виключно для публікації перекладів з чужих мов. Можливо, так; бо тепер (при виключенні в радянських умовах комерційного стимулу) не видно відповідального, а тоді ним став би апарат нового видавництва. Та буде воно чи ні, треба насамперед свідомости, що так далі з перекладами на українську не може тривати, бож ясно, що їх умисно гальмовано. Ще недавно було в моді виправдуватися браком перекладачів, і наче б відтоді ніщо не змінилося, а раптом цей аргумент відпав. Загребельний уже запевняє:

«В непам'ять відійшла практика перекладу „з якоїсь“, наші перекладачі вільно володіють іноземними мовами, від найдавніших, як старогрецька й латинська, і до найважчих, як угорська чи китайська».

Але однак перекладів і далі мало, бо бояться якогось «розтлінного» впливу з Заходу, навіть як автор комуніст (відома історія з книжкою члена політбюро Комуністичної партії Франції Роже Гароді «Про реалізм без берегів», яку критикували на Україні не бачивши її в живій очі). І з переляку ніяк не дійдуть до ясно виробленої системи добору перекладів. А як є якась лінія, то єдино в послідовній дискримінації української літератури на користь російській. Можемо довести це конкретно.

Через журнал «Всесвіт» українські читачі дістали чимало добрих перекладів, хоч його слушно критикували на пленумі за певну тенденційність, яка цікавить і нас. Але передусім нас цікавить його редактор — «подобострастний» Олексій Полторацький, який на політику перекладництва має, треба припускати, не абиякий вплив. Він наполягає на тому, що перекладати треба тільки те, «що не виходило російською мовою». Це ніби утилітарна засада, за якою, мовляв, український читач може користуватися і російськими й українськими перекладами: ліпше йому дати новий український, ніж той самий, що є вже російською. Та за цим криється щось багато важливіше. І це помітили учасники дискусії, хоч, звісно, не могли ставити крапки над і, що ми зробимо за них. Генадія Ковала у статті «Амплітуда пошуків» («Л. У.», 13. I. 1970) «бентежить у творчій практиці журналу» («Всесвіту» — І. К.) засада: «... не друкувати творів уже виданих у російському перекладі. Чи думали в редакції про те, що це значно збіднить його зміст? А український читач буде

позбавлений змоги прочитати рідною мовою чимало шедеврів сучасної світової літератури».

Слушно. Національна дискримінація завжди подається в формі ошчасливлення: мовляв, ви, українці, багатші від нас; можете читати все наше, та ще й своє маєте. Але надруковані в «Новом мире» «Слова» Сартра і «Падіння» Камю вже роковані не появитися українською мовою, а вони вважаються кращими зразками стилю сучасної французької прози.

Важить не те, що їх можна прочитати російською мовою. Я маю найповніше видання творів Антуана де Сент-Екзюпері в оригіналі, але це жодною мірою не позбавило мене приємности прочитати його вибране в перекладі Анатолія Перепаді. Бо такий письменник — це цілий великий світ, зовсім окремиий. І мені цікаво, читаючи український переклад, відчутти, як цей світ удомашнюється в українській літературі і поширює її обрії. А Полторацький, будучи на лако́мстві і знавши, що це сподобається завідувачеві розподільника лако́мств, удає, ніби такі складні проблеми культури можна розкласти на площині арифметичних розрахунків. А головне: раз можна читати російські переклади, то чи не зміцнюється цим свідомість неповноцінності української мови, її зайвості, бо ж не вони пристосовуються до нас, а ми до них?

Друга сторона справи. У хаосі очевидячки безпляного добору перекладів і не в останню чергу тому, що кращі твори встигають перехопити росіяни, в українському перекладі появляються серії романів не першорядних письменників: Еріха Марії Ремарка, потім Сомерсета Моема, Жоржа Сіменона. Усі вони добрі белетристи, і наявність їх у нашій літературі не завдає шкоди. Говорю це на те, що наче б сам завинив супроти останнього, висловивши сумнів у доцільності такої великої кількості перекладів з нього, ще заки це стало темою обговорення на київському пленумі. Тут уже справа не в Сіменоні, а в почутті міри. У німецькій чи англійській літературах його творів перекладено куди більше, але у них міра не перейдена тому, що в них з французької перекладається відразу після появи дослівно кожна книжка, автор якої відомий письменник. У нас таке захоплення Сіменonom не виправдане, коли наш читач не знає ніже рядка з Мальро, щойно згаданих Сартра і Камю, ледь знайомий з прозою Моріса Дрюона і зовсім не має уявлення про авторів, які, будучи добрими письменниками, ще й уміють показати, що роман можна писати інакше, ніж писано досі: Реймона Кено, Мішеля Бютора, Алена Робб-Грійє, Наталі Саррот.

Що я назвав цих останніх авторів — це можна прийняти як жарт або умисну провокацію, бо ж відоме, що в СРСР, як волно, бояться формалізму і названих ні за що в світі не допустять розкласти цнотливу радянську літературу. Не зважаючи навіть на те, що Мішель Бютор ніби належить до «прогресивних» і зареєстрований серед відвідувачів Києва (правда, недавно соґрішив, підписавши разом з Ельзою Тріо-

ле і Люї Арагоном протест проти цькування Солженіцина). Чи не парадокс, що Робб-Гріє і Наталі Саррот, мабуть, найпопулярніші в нас імена з літератури Заходу, бо їх невтомно критикують за руйнування роману, але читати нікому не дають (у тому числі й тим, хто критикує).

Жартів у практиці радянських перекладів можна набрати безліч. Бо комічно виглядає, як намагаються будь-що не пропустити крамолі з Заходу і не помічають, що через фільтр їх пильності проривається куди небезпечніше від того, що вони заталися не допустити. У боротьбі з формалізмом зраджує свій власний формалізм: Наталі Саррот не можна допустити, бо вона авторка т. зв. антироманів, а Антуана де Сент-Екзюпері — можна; він не хибив на формалізм і навіть писав антифашистські речі. Парадокс у тому, що якби не догматичний підхід, легко можна було б зауважити, що саме Екзюпері для них один з найнебезпечніших авторів, бо душа його творчості — людяність, що вібує в кожному його рядкові. А це ж отрута для деспотії, і то універсальна: бувши спрямована проти одних тиранів, вона з таким самим успіхом разить і всіх інших. Цитую з «Листа до закладника» (в перекладі Анатоля Перепаді):

«В наших матеріяльних потребах нас могла б задовольнити і тоталітарна тиранія. Але ми не худоба, призначена на відгодівлю. Нам мало процвітання й вигод. Для нас, вихованих у повазі до людини, так багато важать прості зустрічі, що обертаються іноді в дивовижні свята».

І ще з наступного абзацу:

«Поваги до людини! Поваги до людини! Ось пробний камінь! Коли нацист поважає тільки того, хто на нього схожий, він поважає лиш самого себе. Відкидаючи творчі суперечності, він знищує всяку надію на перетворення людини і на тисячу років замість людини утверджує робота в мурашнику».

Нацист роздавлений, а слово Екзюпері живе, бо вистачає на місце нациста підставити когось іншого, і воно безпомилково вціляє в яблуко. Кого підставить радянський читач — легко відгадати. Отже, логіка, здавалося б, проти Екзюпері. Натомість у таких романах Наталі Саррот, як «Портрет невідомого» чи «Планетарій», жодної небезпеки анти-тоталітарних асоціацій немає, і невже її треба забороняти тільки за те, що вона добрала цілком нового способу віддавати психологічні стани й метаморфози своїх персонажів, знайшла достоту мереживно тонкі форми перехрещення діалогів з внутрішніми монологами й діялогами уявними?

Я не укладаю поради, як краще запобігти крамолі, яка загрожує від дотику з європейською літературою, на це в них куди кращі майстри. Але, як видно з сказаного, і їм годі впоратися з цим завданням: від дії живого слова нікуди не втечеш. І вони мали б багато більше успіху, якби просто нічого не забороняли, бо найнебезпечніший плід — заборонений.

Читачеві, а вже й поготів письменникові, треба дати вільний доступ до світової літератури на його уподобання. Хай захоплюється людяністю Екзюпері, а від Саррот, може, йому відкриється істина, що можна написати цілий роман, не змарнувавши й одного слова на нудні статичні пейзажі, якими, вважаючи їх за найбільшу окрасу свого твору, торгують своїх читачів 99 відсотків українських прозаїків.

Ледве чи раз на століття трапляються такі самодостатні письменники, що не потребують жодного взаємнення з світом, як наш Стефанік. Це таке рідке явище, як мутації в біології. Вироблення власного стилю, поза цими винятками, вимагає двох речей: свободи вибору і взаємнення з зовнішнім літературним світом. Тому що в нас нема ні того, ні іншого і немисленна була б така розкіш, як книжка Реймона Кено «Вправи стилю»: у 99 варіантах опис випадку в автобусі, вихідний текст якого складається з п'ятнадцятих рядків (ото формалізм!), — тому наш письменник наче і в думці не припускає, що можна експериментувати; що взагалі можлива інша формальна структура роману, ніж та допотопна, яку він експлуатує, успадкувавши її від батьків дев'ятнадцятого століття і збаналізувавши до того, що з неї сміявся б Квітка-Оснoв'яненко.

Проблематика «інтернаціональних взаємозв'язків» літератури така неосяжна, що, ризикуючи загубитися в ній, урву на цьому розмову про переклади і, заки поставити крапку, згадаю кількома словами питання, від розв'язання якого передусім залежатиме успіх перекладництва: питання кадрів. Щоб було кому перекладати з української на чужі мови, не можна, як думає Коротич, вивчити доморослих перекладачів, навіть не пускаючи їх за кордон, і тоді фабрикувати для чужинців не ті переклади, яких вони хочуть, а ті, які ми їм дамо. Це теж будуть потерчата. Треба, щоб зацікавлені нашою літературою приїжджали вивчати українську мову до Києва. А це, виявляється, неможливе, бо ті, що приїжджають з-за кордону учитися на Україну, української мови нечують: викладання у всіх високих школах ведеться російською. Тут замикається перше коло, а ми ще дійдем і до другого.

Щоб хтось не закинув, що це вигадка, «щоб облили брудом нашу радянську Вітчизну», застережемося, що пишемо це на матеріялах пленуму правління СП України (див. виступ В. Коротича «Несімо нашу культуру в світ», «Л. У.», 20. 1. 1970).

І щоб перекладати ліпше, ніж досі, з чужих мов на українську, треба, щоб перекладач діставав освіту за кордоном або принаймні довготривало там перебував. Не як турист, а при виконанні якоїсь конкретної функції, так потрібної для зв'язків з закордоном. Наприклад, «Всесвіт» Полторацького виглядав би куди культурніше, якби користувався інформацією не з третіх рук (переважно з польських або чеських ілюстрованих журналів), а від власних ко-

респондентів за кордоном. Взагалі ж перекладачеві потрібно не лише знати чужу мову, а й почувати себе дома у тій країні, з літератури якої він добирає переклади. Як гарно це сказав у доповіді Загребельний: «В практиці наших мистців щоразу стверджуються слова Гете про те, що, хто хоче пізнати поета, повинен помандрувати до країни поетової». І він дуже докладно називає мандрівників по всіх союзних республіках, але ніже словом не згадує про закордон. Видно, туди «мандри» не передбачені, і слова Гете для закордону не дійсні. Так замикається друге коло, і це настроює нас песимістично щодо наслідків, які принесе цей пленум, з постіхом названий уже «етапним».

На песимістичний лад настроює ще й інше: люди, що коло цих справ ходять. Гріх було б ображати їх, сказавши, що вони — малі. Бог ніби запроєктував їх на повний зріст, але нелюдські умови (висловлюючись терміном одного поета) змалювали їх. Візьміть вступне слово при відкритті пленуму Олеся Гончара і відразу в цьому переконаєтеся. Наче б і гарно скаже він: «Навряд чи уявити, щоб велика література нашого часу могла зформуватись в умовах самоізоляції, замкнутости, живлячись вульгарним чуттям національної пихи і власної винятковости».

А потім у цій же промові раптом вигукне:

«Буржуазний світ створює свою псевдокультуру, свою філософію гангстеризму й розвінчання людини, — ми ж, радянські письменники, прагнемо створювати літературу, яку б проймало світло гуманістичних лєнінських ідей, літературу правди, життєрадісности й віри в майбутнє».

Цей верхоглядний і фальшний спосіб висловлюватися не поодинокий вилом, він характерний для всього пленуму, бо й доповідач Загребельний гукає те саме, навіть перевершуючи Гончара:

«Ті, хто здійснив велику Жовтневу революцію, хто розгромив фашизм, хто вперше в історії людства збудував соціалістичне суспільство, з повним правом розглядають світ капіталізму як ідеологічну провінцію. Це не зміщення понять, а закономірний процес розвитку людства, і література наша в своїх найвищих звершеннях чутливо відтворює цей процес».

Які «звершення»? І чи бодай самі ви в них вірите? Можна в цьому дуже сумніватися. Здається, що й ця зневага до «капіталістичного світу» не щира: скоріше це зворотна сторона прихованого захоплення ним, який у своїй недосяжності здається таким привабливим. Тільки ж обставини їх змалювали, і вони не насмілюються домагатися вільного взаєминення з ним, а свою малість прикривають образливими вигуками на його адресу. Ми їх упізнаєм з портрета, намальованого ще тоді, коли вони не робили ніяких «звершень»: це ті, що «без російського диригента... не мислять себе», «бояться — *держать*!» Під їх керівництвом з великої хмари буде малий дощ.

Іван Чендей і радянська критика

Юрій Лоп'яницький

«БЕРЕЗНЕВИЙ СНІГ» ІВАНА ЧЕНДЕЯ

Іван Чендей, закарпатський прозаїк (народжений 1922 року в селі Дубовому, Тячівського району на Закарпатті), надто великою прихильністю радянської критики не втішається. Незадоволення, а то й засудження офіційних критиків викликала майже кожна нова книжка І. Чендея, починаючи з першої збірки оповідань «Чайки летять на схід», що була видана 1955 року в Ужгороді. Вже тоді радянський прозаїк, що інколи полубляє виступати в ролі критика, Віталій Петльований стверджував у надрукованій у «Радянській Україні» від 21 березня 1956 рецензії, що «Іван Чендей не завжди глибоко розкриває соціальний зміст явищ, соціальні мотиви поведінки героїв». Визнаючи, що І. Чендей «знає сьогодишнє Закарпаття, стежить за зростанням людей, буває і в колгоспах, і на будовах», В. Петльований підкреслював чорним шрифтом, що в книжці І. Чендея «немає наших днів». Із закидом, що І. Чендей «не зрозумів рущійних сил колгоспного села, які прокладають шлях новому соціалістичному», виступив у цій же «Радянській Україні» (від 21 травня 1959) також і «вітчизняний» (від журналу «Вітчизна») критик Василь Лисенко, рецензуючи другу збірку оповідань І. Чендея «Вітер з полонин», що була видана 1958 року в Києві. Особливо не до вподоби припало В. Лисенкові тоді те, що в своїх оповіданнях автор виводить, між іншим, типи «колишніх активних борців проти буржуазного ладу», які, не маючи змоги боротися проти шахраїв з правління колгоспу, тікають з села... Іншого вже роду «занепокоєння», що І. Чендей «схильний до консервації верховинського побуту», висловив згодом закарпатський таки критик Юрій Балега в рецензії на видану 1965 року нову книжку І. Чендея «Птахи полишають гнізда», друкованій у «Закарпатській правді» від 20 березня 1966 під іронічним заголовком «Ступки, м'ялки і духовий світ Пригар».

Незадоволення радянської критики з приводу «запрозливих» тенденцій у творчості І. Чендея посилилося особливо ж після П'ятого з'їзду письменників України, що відбувся в листопаді 1966 року. На цьому з'їзді І. Чендей відважився виступити з «гіркою правдою» про злочинне нищення лісів у Карпатах і про варварське руйнування (рубання на дрова!) старовинних пам'яток культури — українських церков на За-

карпатті. Як й у випадку Олесь Гончара, голови СПУ, що також виступав на цьому з'їзді проти нищення української природи, зокрема Дніпра, і на нього кинулася чиновницька критика аж у 1968 році, після виходу «Собору», приводом для осуду Івана Чендея стала видана теж у 1968 році у видавництві «Молодь» його найновіша книжка повістей і оповідань п. н. «Березневий сніг». Не зважаючи на схвальну рекомендаційну довідку видавництва, що нові твори І. Чендея «сповнені краси, ліризму і драматичних колізій» і що у вміщеній в цій книжці повісті «Іван» автор «засуджує аморальність і ницість», проти І. Чендея озброїлася ціла зграя не так уже критиків, як чиновницьких мертвих душ, а то й «друзів» з-поміж письменницької, закарпатської таки, братії.

Започаткував «кампанію» проти І. Чендея за «Березневий сніг» київський критик Григорій Сивокінь під час лютневого пленуму СПУ (1969). Нарікаючи не так на поганий стан радянської української прози, як на те, що вона, мовляв, «подеколи не бачить сучасних суспільних рушіїв і мало спроможна пояснити сучасне з позицій діалектичних і матеріалістичних», Сивокінь сповістив із сумом, що у вміщеній у книжці «Березневий сніг» повісті «Іван» — «центральної речі збірки — автор (І. Чендей — Ю. Л.) уже зовсім не в змозі протистояти суперечностям сучасного життя і шукає виходу в авторитарності добрих старих звичаїв, вивіrenих з діда й прадіда» (див. «Літературна Україна» від 18 лютого 1969). Не цілих три тижні згодом проти І. Чендея знялася справжня буря, знову ж, як у випадку з О. Гончарем, на вужчій батьківщині письменника. В ужгородській газеті «Дружба» від 8 березня 1969, «з'явилися» п. н. «Не перекручувати дійсности» виступи якоїсь Р. А. Мусієнко і вже не «якогось», а таки директора школи в с. Дубовому Т. І. Мурги із засудженням «тенденційного викривлення дійсности, спотворення історичної правди», що їх допустився І. Чендей, виводячи у своїй повісті «Іван» представника радянської влади Івана Каламаря (насправді відомого в селі Дубовому комуністичного активіста Івана Фіцає), як невинного п'яницю й розпутника, і водночас із цим «служителя культу» — священика Івана Стаха, як чесну, позитивну й корисну людину. Зараз же за «Дружбою» на другий день, 9 березня, з колективними атаками проти І. Чендея вирушила ужгородська «Закарпатська правда», друкуючи велику статтю трьох закарпатських поетів — Василя Вовчка, Василя Поліщука і Миколи Рішка п. н. «Чому обурились дубівчани» з гнівними інвективами, що І. Чендей, мовляв, «відійшов від позицій соціалістичного реалізму» і в своїх творах просуває «ворожу ідеологію», протестуючи й собі, що І. Чендей очорнив у постаті виведеного ним активіста Івана Каламаря . . . пам'ять комуніста Івана Фіцає з села Дубове. У цьому ж числі «Закарпатської правди» проти І. Чендея опубліковано п. н. «Життя у кривому дзеркалі» відкритий лист його «земляків» за сімома підписами, здебільшого дрібних чиновників з Дубового, з «гнівним протестом»,

що в названій повісті І. Чендея «спаллюжено життя не одного, а всіх сіл радянської Верховини» . . .

Спотикаючися на всі ці «голоси обурення», «гнівні протести», вияви «занепокоєння», читач бере в руки «Березневий сніг» Івана Чендея, перегортає, читає і — даремно дошукується «життя в кривому дзеркалі». У засуджуваній так гостро повісті «Іван» автор дав нам з кожного — навіть і соціалістичного — погляду вірний і реалістичний образ знайомого йому добре рідного села і його людей, здійснюючи це без прикрас, без патосу й неправди, без усього того, що в радянській критиці дехто визначає словом «лакування». Цілком реалістично виведені І. Чендеєм дієві особи його повісті «Іван» й інших оповідань: і шляхетні представники трудового народу, і нищі особи типу Івана Каламаря, що, ставши «будівниками» радянського життя, не завагалися перед жодною підлістю, а то й злочином, щоб показати свою «владу», абож, зіп'явшись у високе чиновництво, як Мокій Фортунатов з оповідання «Березневий сніг», пробують відв'язатися від рідного, покинутого напризволяще сина мізерною . . . шоколядкою. Головний, найважчий «злочин» І. Чендея в тому, що він показав цих аморальних типів правдиво. Дальшої причини погромницьких атак на І. Чендея треба, мабуть, шукати ще й у тому, що в повістях «Іван» та «Луна блакитного овиду» він показав рідне йому українське село незнищимо гарним, здоровим морально і повним віри в людяність і в ідеали добра.

Напади на Івана Чендея за його «Березневий сніг» — ще одна показова сторінка тієї безвиході, що в ній опинилася не так українська радянська проза, поезія чи критика, як передусім сама ж так зусильно рекламована «соціалістична мораль» будівників комунізму.

Уривок з огудженої книжки І. Чендея і зразки донощицької критики друкуємо нижче як ілюстрацію злиднів української літератури радянського часу.

ТРИ ІВАНИ

РОЗДІЛ З ПОВІСТІ «ІВАН»

Іван Чендей

Переступив поріг хати, рубленої з смерекових крутляків — давніх, поруділих.

У снігах постояв, ніби якусь мить не знав, куди далі.

Запахло дивно проскурами, ладаном, восковими свічками. Як у далекі літа, коли заходив сюди з батьком погрітися в ті зимові неділі та свята між утреною і літургією, коли з полонини палило студеним вітром, а на ріці біліла крига. Ще малим хлопчиком був, як заходив сюди.

Тепер думав, що в цій оселі час зупинився назавжди і млосним сопухом, і навіть іконою Івана Христителю на стіні

проти самих вхідних дверей, і плішами на мурованому димарі, і відром-бляшаником у кутку праворуч, щоб прихожанам зручно води напитися.

Почув повільне човгання важких ніг на помості в світлиці.

Каламар імився за клямку, коли двері відчинилися.

На порозі став високий, пригорблений в плечах, набряклий в обличчі отець Іван Стах.

Гість зацікавленим поглядом вп'явся в біле попове волосся — на раменах підхапувалося хвилею, а серед голови лежало рівним проділом.

— Добрий день, сину! — лагідно і добродушно привітався господар — справді був здивований: а що це могло привести до нього Івана Каламара.

— Гм... «сину»! — посміхнувся дратівливо Каламар. Помовчав, поводячи очима од ніг до голови й міряючи колісь ставного і здорового, тепер зниділого, погорбленого не одними тільки літами отця Стаха. — Який я для вас син? По богослуженнях не стовбичу, до сповіді не їду, а причащаюся тільки в закусочній? .. — задержувано, з притиском питав Каламар.

Стах дався дозад. З віддалі хотів глянути на Івана Каламара. Та зрозуміти ураз не міг тої лукавої насмішки, що цідилася з його уст, розпливалася і холола на розповнілому широкому лиці.

«Ув-ва-а, ув-ва-а!» — почув піп далеке-далеке і побачив Івана Каламара в пелюшках у ту давно і, здається, таку недавно неділю одної зими після Різдва, коли сам він з кумою Савулихою приніс немовля в сповитку для хрищення.

— Гм... Тепер ти уже великий... — поступливо хитнув головою піп і придивлявся до гостя тими допитливими очима, якими хотів прочитати усе, що було написано і чого не було написано на лиці Івана.

Каламар не знав — іти за господарем чи казати йому те, що має, тут, у сінях. Та вагався лише одну мить. Коли Стах відчинені двері потримав за клямку, гість ступив через другий поріг.

На плиті окріп балакуче побулькував покришкою — стрибала дрібно, цоркотливо на чайнику.

Велика молитовна книга лежала на попітрі, застеленому вишиваним рушником.

У кутку перед божницею звисала на ланцюжках лямпада.

На двох Іванів дивився лагідний і добрий Христос. Довкола нього юрмилаась іконами ціла громадка угодників Божих, чудотворців преподобних і старців праведних, по чину більших і менших, значимих і малозначущих. Одні тулилися до Ісуса ближче, інші були трохи далі, і по цьому теж можна знати, котрий святий якого рангу, з меншими чи

більшими достоїнствами і силою впливу. Одне-єдине гуртувало до купи святий сонм — тусклі і пісні, байдужі обличчя.

— А тепер слухайте, святий отче, в якому такому ділі я до вас прийшов. — Каламар од божниці повернувся й підняв загиснутий довбешкуватий кулак у повітрі так, ніби щось у жмені чіпко тримав.

Стах насторожився.

— Кажіть мені, нині великодня п'ятниця?

— Нині свята великодня п'ятничка!.. — спокійно, розмірено відповів піп, бо ще не знав, за чим навідався гість.

— А завтра субота?

— Субота.

— Позавтра неділя?

— Позавтра, синку, коли Бог pomoже діждати в здоров'ї, святий Великдень!

— Гм... Кажете — великий день!

— Святий Великдень!.. Великий і світлий, синку, день!..

— А паски людям і цього року святити будете?

— Коли праведний і милостивий Господь pomoже нам діждатися тої радісної днинки в моці і здоров'ї, буду святити!.. Може і ви, Іване, пасочку принесете з жінкою?.. Я вас уже десять літ, коли добре пам'ятаю, не видів...

— І не увидите! — сердився Іван Каламар.

— Та ви не гнівайтесь... Я вас від Божого дому не проганяв, я вас до нього силою і не тягну...

— Що чинити, отче, знаю і сам! До вас за порадою не прийшов!.. Слухайте, отче, що я скажу вам перший раз і другий раз... Перший раз: я вам ніякий не Іван!

— А хто?

— Я — Іван Іванович! Розумієте? Другий раз: людям паски святити цього року не смієте!

Стах застиг з розтуленими устами, бо десь усередині його немолодого ества щось тріпонулося, забилося, заклекотіло й мало вирватися раптово огудюю. Та він тільки поступливо посміхнувся, переводячи бесіду на жарт:

— Що ви, чоловіче Божий! Не гнівіть милостивого... Не творіть хулу!.. А коли хочете, я можу вам казати «Іване Івановичу!» Та ви для мене будете тільки Іваном — раз! А хто посвятить людям паски? — два! — Тут отець Стах говорив і запитував уже спокійно, виважуючи кожне слово на терезах поміркованости, що їх дали йому довгі літа.

— Паски посвячу я!

— Дух святий при вас! Що ви таке нерозумне кажете? Іване!.. — налякався піп.

— Що чуєте, те вам і кажу!

— А як посвятите?..

— Просто!

— Як просто?..

— Одягну на себе ваші лахи і посвячу!

— Тебе на це не благословляли... Ти на це не вчився...

— Подумасш, мудрість яка!.. Бризну кропилом наливо, направо, махну кадилом по бабах та по дідах, і все буде готове!..

Стах приступився до Каламаря, поклав руку на його плече:

— Слухай, хреснику!

— Я вам не хресник!

— Слухайте, Івану Івановичу!.. — старий затнувся. — Але я вас христив!..

— А я вас не просив!

— Мене просив твій няньо!..

— Бо дурний був!

— Пекельний гріх творите!

— Чим?

— Хулою!

— Якою хулою?

— Ви забули заповідь: «Чти отця свого і маму свою, щоб добре було тобі і щоб жив довлі літа!»

— Гм!.. Я, отче святий, говорю так, як думаю!.. А вам кажу на розум: і хрищення, і свячення, і пошти, і богослуження — обмана простого народу!

— Хто ти?

— Уповноважений!

— Іване!.. Ти щось плетеш... Хто тебе на таке уповноважив?..

— Іване Івановичу! — злим голосом перебив поца гість, поправляючи.

Піп уже стояв каменем. Умить він почув, як під ним дубіють і наливаються студеним залізом ноги, як ниють і хлянуть руки. Несподівано опустився на табурета коло плити. Оглух, занімів ураз, дарма Іван Каламар щось мугикав під ніс, дарма надворі розщебетувалася пташнтя гомоном весняної соняшної днини.

Стах уже розумів: тут, перед ним, не жартівник, що зайшов просто собі покепкувати та посміятися перед святим Великоднем. Стах чіпко охопив долонями голову, ледь-ледь ворушив пучками довгих пальців у довгому білому волоссі.

— Чуєте? — Каламар сіпнув Стаха за плече.

— Чекай! Чекай!.. — помахав пальцем, потім лівою рукою хитнув у повітрі Стах і долонями стиснув обважнілу голову.

Примружився й спідлоба дивився на Каламаря. В очах задвоїлося і задробилося, замерехтіло, посіялося, та він усе

одно бачив тільки дебелиого, широкого в плечах, розповнілого чоловіка у великих заболочених чоботищах. Складені руки Івана Каламаря лежали на вистаючому череві, важка похмурість на круглому лиці од зморщок по чолу ділилася густими смугами брів і буйною чорною поростою між бровами.

На голоснищях Каламаря вже вибилася сивина, та Іван Стах заплющив повіки, знову плив у минулі далекі роки, сам молодшав на цілі десятки літ. І вже бачив себе у вишиваних статечними газдинями священних одягах з домашнього полотна для літа на полі, між нив, у червневій зелені свята. Тоді, коли у природі і зело, і тваринка радіє та веселиться, квітне і буйнує, наливається й тужавіє плодом та зерном, а нива до сонця рясно тягнеться колосом... А він, Іван Стах, іде попереду громади парафіян, кадильницею в руці помахує й пускає з неї хмаркою легкий пахучий димок ладану. За ним дяки поспівують то «Господи помилуй», то «подай Господи», літні чоловіки помагають дякам то влад, то неклад, за чоловіками ідуть жінки — котра з дитиною на руках, котра мале веде за ручку, а котра без дитини... І всі вони наряджені, всі урочисті, як саме верховинське літо, бо ідуть святити царину, аби травицю посуха не спалила, аби град посіви не столочив та до праведної землиці не прибив людську кєрвавицю. Ідуть просити, аби дощі були щедрі і теплі, а вітри легкі і гожі. Він тепер уже запаху ладану не чує, дарма сизий димок в'ється перед самим обличчям. Бо широке поле йому пахне травами і квітами, сади повивають його ароматами, а груди розпирає лоскотний дух нив. Тепер уже йому побожно співають не дяки, а неземними голосами захлинається пташня доокіл, співає нива і сіножать, співають гори, співає небо дивним гомоном. Він оглядається по своїх парафіянах і бачить Іванкову маму. Хлопця вона веде за ручечку — малого, чорноволосяго, окатого... А між чоловіками — статечними господарями — сам Іван Каламар — Іванків батько. Ні, не нинішній, погорблений, посивілий, з плетивом густих зморщок на смуглому лиці...

— Може й обмана! — вихопився Іван Стах з дивного забуття й посвітлілими у далекій мандрівці очима глянув на гостя. — Але їм — таким, як твій няньо, як твоя мама, прощена би, як твій дід і твоя тітка, — їм щось треба...

— А що їм треба?

— Коли б їм нічого не треба, було би страшно... — так ніби вже міркуючи сам тільки з собою, мовив Стах. — Як тобі пояснити? — ураз замислився, бо тепер уже добирав слова, що їх ще ніколи нікому не казав. Він бачив селян у неділю і в свято, у великий піст і м'ясниці. Бачив у купелі при хрищенні малих, котрі самі не знали, що з ними коять і що з ними коїться, бо протест виявляли хіба захлинистим плачем; бачив тих, котрі лежали в невиліковній недузї й чекали смерти, як чекають невідступне і неминуче, зате хочуть самі

піти з життя, чи хтось хоче за них, аби пішли з життя, з тим останнім елеєм помазання, після котрого уже і найстрашніші дороги здаються нестрашними... Бачив і тих, що лежали в труні з п'ятаками на очах, з восковою свічкою в хрестом складених руках на грудях, перед перекопаною челленою верховинською землею на цвинтарі...

Трусонув білою куделею на голові, проганяючи моторошні картини, бо вже бачив у церкві відданицю і жениха — в золочених вінках з хрещатого барвінку, з розмарином і чічками, наряджених у вишиванки, чув весільну пісню і бренькотливий гомін цимбал... І всюди був він — отець Іван Стах. Уводив у життя, вінчав, ховав, наставляв і розраджував, відпускав гріхи і накладав покуту за них, лякав тееною і потішав царством вічним...

— Так, так... Я знаю... Хтось скаже — наша наука застаріла. Та я і сам не кажу, що вона не застаріла... Але я хотів би знати: що ти їм даси? Що ти сам даси їм замість неї? Коли у них є не тільки отут! — Стах узявся рукою за черево, а далі перевів долоню до серця. — Коли у них є і отут!.. Що ти їм даси, коли вони чогось та потребують... Я старий. Можє, вже й дурний, та хотів би чути од тебе, молодшого!..

Каламар зібрав чоло двома великими пругами:

— Я їм дам клюб!

— Мало!

— Я їм дам кіно!

— Мало! Іване Івановичу!..

— Я їм дам ще співи!

— Мало! Дай більше!.. Не скупися!..

— Я їм дам забаву!

— Мало! Забави мало!..

Каламар звів палець угору — щось шукав.

— Гм?.. Що я їм дам?.. Ну, дам їм ще лекцію!

— Мало, Іване Івановичу!..

— А ви що їм даєте? — раптом гість розсердився. — Казочку про Адама і Єву? Про Каїна і Авеля? Про Ноїв ковчег і воскресіння Лазаря?.. — Каламар готовий був вигорнути з пам'яті усі притчі і небилиці, що їх сплодили євангелісти й святителі — тямив по науці, котру чув од самого отця Стаха ще школярем.

— Добре, сину! Кажеш, казочки? А звідки вони пішли і для чого вони були? У казці про Адама і Єву, про Каїна і Авеля, про блудного непочитивого сина була і велика правда! Був закон!.. Було древо пізнання добра і зла... Було «не сотвори собі кумира ні у водах, ні під землею, ні на землі...» Казки з неба не впали, як не впав з неба і сам я! А паску святити буду... Не я придумав... Еге, був час, коли твій дід і твій няньо святити паску на дощичку — пани-чужаки хотіли, щоб ми на Верховині Великдень святкували з ними...

— Будете святити?.. Гм?.. Ви такий впертий?..

— Буду!

На цьому слові Каламар повернувся й побачив знацька на стіні портрет Стахового сина — Івана.

— О, Іванку! Тезку мій! Ти тут? Чуєш, що твій няньо каже?.. А я вже думав, що тобі, небоже, серед святих образів і місця не буде! Як тобі тут? Не тісно?.. От був хлопець! — вдався у прихваляння Каламар.

Піп повернувся й собі до сина, що на портреті.

Закосичений сріблястими котиками — не встигли पोсохнути і помарніти од цвітної неділі перед Великоднем, — на двох Іванів тепер дивився третій Іван з саморобної різьбленої рами.

— Не сердіться, Іване Івановичу, але він вам не тезко!

— Як не тезко? Іване! — махнув рукою Каламар, апелюючи до портрета на стіні: — Ти був Іван, я Іван! Ми оба Івани!

— Цього мало! — мовив Стах.

— Ми з тобою, Іванку, до одної школи ходили...

— Мало! І цього мало, Іване Івановичу! — мов за сина, тепер уже відповідав Стах.

— Чуєш, Іване, тезку! Твій няньо каже, що мало. А ми з тобою на толоці разом корів пасли, потім у партизанах були... Ми з тобою одного понеділка разом і в добровольці з села пішли... А потім ми разом переорювали межі в селі, з пережитком у Забережі твердо боролися! — не вгавав Каламар, бо тепер вишукував знову і знову те, що в'язало двох Іванів-ровесників до купи — живого і вже неживого.

Стояв високий, біловолосий, зсутулений в плечах з безпорадно опущеними довгими руками Стах. Заглибленими в очниці зірницями дивився на свого сина Івана й умить бачив тут, у хаті, стару Антониху в той жовтневий ранок 1947, коли сам ще клячав перед божницею в молитві, а вона тихо зайшла й собі склала руки до отчєнаша коло порога. Моторошністю і раптовим невідомим страхом пробрало його наскрізь, він чув, як ціле тіло береться морозом. Тому швидко перехопував листи книги, далі поцілував краєчок листа і глянув на жінку — тільки якийсь мусай так рано міг до нього її привести. А вона коло порога стояла і не знала, що має казати, бо губи тремтіли, на очах дрижала і світилася велика сльоза.

— Івана вашого, отче, сеї ночі убили...

— Івана? Як?.. Де?.. — чув тепер уже не Антониху, а самого себе у раптовому відчаї.

— Мого Іванка вбили... — промовив Стах й оглянувся: а де Каламар?

Той вийшов, коли Іван Стах тримав долоні на очах й розпачливо похитував головою.

З виступів Р. А. Мусієнко і Т. І. Мурги

(...)Художня література дала нам немало образів, на яких виховується молоде підростаюче покоління. На жаль, ще трапляються письменники, які перекручують дійсність. Зокрема не можу не висловити свого обурення з приводу того, яким чином письменник І. М. Чендей, наш земляк, відтворює життя нашого верховинського села у повісті «Іван», якою відкривається його нова збірка «Березневий сніг».

Про всі ті соціалістичні перетворення, про які йдеться на сьогоднішніх зборах, у повісті по суті й не згадується. Всі факти і події в ній подані неначе у кривому дзеркалі або на фотонегативі — що в дійсності чорне, то у І. Чендея біле, і навпаки. Саме це тенденційне викривлення дійсності, спотворення історичної правди викликає з нашого боку гнівний протест.

Звернемося до основного героя повісті. Хто ж він? З перших сторінок стає зрозуміло, що головний герой — Іван Каламар (прототип Іван Фіцай). Це виходець із народу. Він пройшов важкий шлях від пастушка до представника радянської влади в новому селі Закарпаття. І тут же з перших сторінок повісті починаєш дивуватися. Хто ж Іван Каламар? Невиправний п'яниця і розпутник чи людина, яка бореться за нове радянське село з його новою культурою і побутом, людина, яка вступає в боротьбу з релігійною ідеологією в особі служителя культу Івана Стаха? Що ж нового пропонує Іван Каламар замість релігійних звичаїв? Лекції, клуб, кіно. Алеж це не нове для Стаха, так як і для односельчан Каламаря. На запитання Стаха: «А ще?» Іван так і не може знайти відповіді. І це в той час, коли він — один з кращих у селі. Він — обранець народу. А докір про невинувдане довір'я народу кидає йому той же Іван Стах.

І навпаки. Стаха автор характеризує позитивно: він витриманий, уміє трудитися і робить корисну справу — розводить сади. А яким виступає І. Каламар? Якщо однодумців Стаха ми зустрічаємо на кожному кроці, то в Каламаря їх нема. І навіть його друг і горілчаний брат Петро Фіцачок дивується блюзнірству, яке вчиняє Каламар на кладовищі. І все це він пояснює одним словом: «Пережиток!»

Навіть його роздуми перед смертю дають зрозуміти, що ця людина прожила безцінно, не залишила після себе ніякого сліду. А за це стає до болю кривдно. Адже Іван Фіцай (Каламар) для Дубового зробив багато, він боровся проти всього старого, проти релігійного дурману, ніс у життя все нове. А в зображенні письменника показаний читачам як п'яниця і одиночка у своїх міркуваннях і діях. Навіть коли вже Іван Каламар помер і то проводить його той же Стах, який служить молебень над його головою. А на могилі стоїть

хрест, як докір всьому, що зробив Іван Каламар. З таким трактуванням образу погодитися аж ніяк не можна. (...)

*Передрук з газети «Дружба»,
8 березня 1969*

ЖИТТЯ — У КРИВОМУ ДЗЕРКАЛІ

ЗЕМЛЯКИ І. ЧЕНДЕЯ ПРО ЙОГО НОВУ КНИЖКУ

Ми, жителі села Дубове Тячівського району, ознайомившись із повістю «Іван» із збірки письменника І. Чендея «Березневий сніг», не можемо не висловити свого обурення з приводу того, якими методами Чендей відтворює життя верховинського села. Ми розуміємо, що кожен автор, приступаючи до створення художнього твору, звертається до дійсних подій, шукає прототипів своїх героїв серед знайомих йому людей і на підставі фактів з життя робить широкі художні узагальнення.

Отже, немає нічого дивного в тому, що і цього разу І. Чендей зробив саме так і звернувся за життєвим матеріалом для твору до свого рідного села Дубового. Що це так, підтверджують деякі герої повісти, багато окремих фактів і подій, про які йдеться в ній. Тільки факти і події подані наче у кривому дзеркалі або на фотонегативі — що в дійсності чорне, то в І. Чендея біле, і навпаки. І саме тенденційний показ дійсності, спотворення історичної правди викликає (і не може не викликати) з нашого боку гнівний протест. (...)

Та звернімося до фактів. Ми бачимо життя нашого села, бачимо дійсність. А як вона подана в повісті Чендея? Поперше, хто головний герой повісти? З перших сторінок стає зрозуміло, що ним є Іван Каламар. Це виходець з народу. Він пройшов важкий шлях від пастушка до представника радянської влади в новому закарпатському селі. І тут же, з перших сторінок повісти, починаєш дивуватися. Іван Каламар невинуватий п'яниця і розпутник, у нього немає друзів. І, навпаки, попа Стаха автор характеризує позитивно: він витриманий, уміє трудитися і робить корисну справу — розводить сади і бджоли. У нього є багато однодумців.

За все це стає до болю прикро. Адже перші представники радянської влади на селі активно боролися проти старого, проти релігійного дурману, несли у життя все нове. А герой І. Чендея показаний читачам як п'яниця й одиночка в своїх міркуваннях і діях. Навіть коли помер Іван Каламар, проводить же його в останню путь під Стах. На його могилі стоїть хрест, який наче перекреслює все, що зробив Іван Каламар. З таким трактуванням образу погодитися аж ніяк не можна. (...)

За дорученням жителів села Дубове лист підписали:

П. Ю. Помфюк — фельдшер Дубівської дільничної лікарні, І. Д. Попович, В. М. Черевко — старі комуністи, пенсіонери, Ю. А. Мадар — начальник автопарку Усть-Чорнянського ліскокомбінату, М. Д. Магей — робітник Тересвянського ДОК-у, Д. Д. Подольський — голова колгоспу «ДТСАРМ», Ю. В. Мотринець — заступник голови сільської ради і секретар парторганізації виконкому сільської ради, Т. Ю. Ребар — завідувач магазину Дубівського СТ.

Передрук з газети «Закарпатська правда»,
9 березня 1969

ЧОМУ ОБУРИЛИСЯ ДУБІВЧАНИ?

Василь Вовчок, Василь Поліщук, Микола Рішко

Розмову про новий твір Ів. Чендея ми починаємо не першими. У лютому відбувся III пленум правління Спілки письменників України. «Критика і літературний процес напередодні ленінського ювілею» — це питання було центральним на форумі літераторів республіки. З трибуни пленуму критик Григорій Сивокінь знайшов за потрібне звернути увагу на серйозні недоліки нового твору Ів. Чендея. Зокрема Григорій Сивокінь наголосив:

«'Березневий сніг', на жаль, підтвердив те, що в 'Птахах' можна було розцінювати як підсвідоме. У повісті 'Іван' — центральній речі збірки — автор уже зовсім не в змозі протистояти суперечностям сучасного життя, капітулює перед ним і шукає виходу в авторитарності добрих старих звичаїв, вивірених з діда і прадіда. Порушити їх — значить накликає на себе гнів не тільки земний, але й горній... Але коли говорити про ті перспективи, що визначаються соціалізмом і розвитком сучасної цивілізації загалом, то притулок минулого, незрушного (хай ідеться і про звичай чи побут) є ніщо інше, як анахронізм або втеча від дійсності». (...)

Радянський літератор не холодний спостерігач життя, а борець за нове, передове, прогресивне як у побуті, так і в громадському житті, прапороносець нової марксистсько-ленінської філософії. Ці позиції чітко окреслені, і які б не були зіткнення його героїв, авторську позицію не замаскуєш і не сховаєш. У повістях нової збірки письменник відійшов від позицій соціалістичного реалізму, який вимагає всебічного відображення дійсності, правдивого відтворення типових характерів у типових обставинах, який полягає в утвердженні радянської дійсності.

Звичайно, на своїй позиції стоїть письменник і в повісті «Іван». І треба сказати, вона не міцна, хитка. Через неї просочується ворожа нам ідеологія.

Головний конфлікт між Іваном Каламарем — першим головою народного комітету і попом Іваном Стахом автор розкриває вже на перших сторінках повісти. (..)

Їх преосвященство вже добре знав, що комуніст Іван Каламар дав уже до цього: землю, волю, радість праці. А ось що, на думку попа й автора, не міг людям дати Іван Каламар: віри. І це начебто приводить до гибелі героя, який у розпачі кричить: «Де мій бог?» Так у конфлікті між героями перемагає попівсько-християнська мораль. М'яко кажучи, надуманий конфлікт. І даремно автор намагається втримати його набором цитат з біблії, роздумами побожних бабусь і таких же богобоязливих стариків. Це вони шлють Івану земне прокляття, яке і завершилось у повісті небесною карою. Пропаганда релігійного дурману? Майже так. (..)

На захист патріархальних звичаїв стає Ів. Чендей і в другій повісті — «Луна блакитного овиду». Він не шкодує фарб, щоб показати неспокійну на землі посаду хлібороба. Але оспівує саме той час, коли була своя нивка, свої воли-орачі. А ось уже з колгоспом у батька конфлікт. Був бригадиром. Та мусів лишити...

«Луна блакитного овиду» — ще одна данина вже знайомій, так щедро розписаній у повісті «Іван» темі про релігію. Письменник у полоні не тільки церковних обрядів, він уславляє і всіляких ворожок, знахарів, які молитвами можуть і чорта з душі вигнати.

Мимоволі виникає питання: чи такий традиційно богобоязливий трудівник Верховини? Кому-кому, а письменнику Ів. Чендею добре відоме, що поневолювачі всіх часів-віків приходили на Закарпаття з мечем і хрестом. (...)

З хрестом вели дубівчанина Івана Фіцаю і його стару матір у концтабір. Стара мати не повернулася з фашистських катівень. Вдалося пережити муки пекельні її сину. З радістю зустріли односельчани героя, який громаді служив і муки ніс за громаду. Саме його, Івана Фіцаю, люди обрали першим головою народного комітету. Ні, дозвольте не погодитися з автором, що старі діди лише пригадують добрих старих старостів Федора Коцибу, що «умів ладити з панами — великим податком село не обкладали, — був тихий і спокійний, любив дороги і мости... При ньому поставлено також договірні містки по присілках...» і «...не було повеней, які рушили б їх...». А ще згадали Андрія Граба: «Коли цей служив громаді, у селі побудували велику школу і кооперативу». І ще згадали Григора Смика. Цей — любив сади. «За його служби до села з-за тридесяти земель навесні привозили всілякі саджанці...»

Чи можна повірити, що старі діди забули, що саме Іван Фіцай — прототип Івана Каламаря — першим сказав у

селі: «Радійте, люди, віднині земля ваша!» Чи забули старі діди, що Іван Фіцай — прототип героя твору — вивів усе село, щоб по камінчику розібрати тюрму в Дубовому, в яку ті «добрі», «святі» старости кидали бідарів-верховинців, а на тому місці Іван Фіцай посадив перше дерево нинішнього сільського парку? (..)

Ні, старі діди нічого не забули. Не забули канадські ліси, бельгійські шахти, важкий прес містера Форда, що видавлював останні сили. Ні, старі діди нічого не забули. І чи не від їх імени сказали дубівчани про книгу «Березневий сніг», що «з її сторінок тхне ладаном, алькоголем і дьоттем»? (...)

Підводячи підсумок, не можна не погодитися з Григорієм Сивоконем, що автор «Березневого снігу» Ів. Чендей не тільки не хоче бачити нашу дійсність, але й спотворює її. Ідеалізуючи минуле, він зовсім обминув гострі класові процеси, що проходили в закарпатському селі в минулому, як і не торкнувся нових проблем, що їх ставило життя у перші радянські роки. Не можна сказати, що він, чпляючися за старе, «підсвідомо» захищає відсталу ідеологію. Та й не багато побачиш, коли дивитися на сьогодні з дзвіниці побожних бабусь, діда Ясенова і попа Стаха. (...)

*Передрук з газети «Закарпатська правда»,
9 березня 1969.*

Господа Бернарди Альби
ДРАМА ЖІНОК ПО ЕСПАНСЬКИХ СЕЛАХ
Федеріко Гарсія Льорка
У перекладі Віри Вовк

ДІЄВІ ОСОВИ:

БЕРНАРДА	60 років
МАРІЯ ХОСЕФА	Бернардина мати, 80 років
АНГУСТІЯСА	Бернардина донька, 39 років
МАГДАЛИНА	Бернардина донька, 30 років
АМЕЛІЯ	Бернардина донька, 27 років
МАРТІРІО	Бернардина донька, 24 роки
АДЕЛЯ	Бернардина донька, 20 років
ПОНСІЯ	служниця, 60 років
СЛУЖНИЦЯ	50 років
ПРУДЕНСІЯ	50 років
Жебрачка	
Перша жінка	
Друга жінка	
Третя жінка	
Четверта жінка	
Дівчина	
Жінки в жалобі	

Поет зазначає, що ці три дії правлять
за фотографічний документ.

ДІЯ ПЕРША

Дуже біла кімната в Бернардиному домі. Грубі мури. На лукастих дверях конопляні заслони, обшивані помпонами і воланами. Крісло з шуварів. На стінах фантастичні пейзажі з русалками і легендарними королями. Літо. Глибокий, тінявий спокій заміг на сцені. Коли відкривається завіса, сцена порожня. Чути дзвони.

Входить СЛУЖНИЦЯ.

СЛУЖНИЦЯ Ці дзвони вже застрягли мені в грудях!
ПОНСІЯ (*входить, жуючи хліб із ковбасою*) Понад дві години вже виспівують. Панотці з усіх сіл поз'їздилися. Церква гарно прибрана. При першій антифоні Магдалина зомліла.
СЛУЖНИЦЯ Вона тепер за всіх самотніша.

ПОНСІЯ Єдина вона любила батька. Ох! Богу дякувати, хоч трохи самі побудемо! Я прийшла попоїсти.

СЛУЖНИЦЯ Якби Бернарда тебе побачила...

ПОНСІЯ Вона хотіла б, щоб ми всі повмирали з голоду, бо вона постує! Наказниця! Тиранка. Але хай казяться! Я відкрила її бодню з ковбасами.

СЛУЖНИЦЯ (*сумно, з жадобою*) Чому не даси мені для моєї дитини, Понсіе?

ПОНСІЯ Зайди та візьми собі ще й кілька картоплин. Сьогодні не здавати рахунків!

ГОЛОС (*з-за сцени*) Бернардо!

ПОНСІЯ Стара. Добре її замкнули?

СЛУЖНИЦЯ На два оберти ключа.

ПОНСІЯ Але треба ще й на засувку. У неї ті п'ять пальців, як відмички.

ГОЛОС Бернардо!

ПОНСІЯ (*голосно*) Вже йде! (*До служниці*) Почисть усе гаразд. Як Бернарді видасться, що не все блищить, повисемікує мені рештки волосся.

СЛУЖНИЦЯ Що за баба!

ПОНСІЯ Знущається над усіма довкола себе. Може насісти тобі на серце і цілий рік придивлятися, як конаєш, не ховаючи тієї холодної усмішки на своєму проклятому обличчі. Помий, помий же це скло.

СЛУЖНИЦЯ Кров на долонях виступила, так його шурую.

ПОНСІЯ Вона найчистіша, вона найпорядніша, вона найвища. Святого спокою діждався її нещасний чоловік!

Дзвони замовкають.

СЛУЖНИЦЯ Зійшлася вся родина?

ПОНСІЯ З її боку. Його рідня ненавидить її. Прийшли подивитися на небіжчика і зробили йому хрест.

СЛУЖНИЦЯ Чи вистачить крісел?

ПОНСІЯ Аж надто. Хай сідають на землю. Відколи вмер Бернардин батько, ніхто вже не переступив цього порогу. Вона не хоче, щоб її бачили у власному господарстві. Хай її грім поб'є!

СЛУЖНИЦЯ З тобою вона добре повелася.

ПОНСІЯ Тридцять років перу її простирала; тридцять років їм її недоїдки. Безсонні ночі, коли кашляє. Цілими днями дивитися крізь шпари в віконницях і підглядати за сусідами, щоб їй доносити. Життя без таємниці одна перед одною, а все ж таки, хай її грім поб'є! Щоб лихий біль цвяхом свердлив їй в очах!

СЛУЖНИЦЯ Жінко!

ПОНСІЯ Але я — добрий пес: брешу, як мені наказують і кусаю за п'яти тих, що прохають милостині, коли вона мене нацьковує; мої сини працюють на її ґрунтах, і обидва вже одружені. Але одного дня це перейде міру.

СЛУЖНИЦЯ А тоді...

ПОНСІЯ Тоді замкнуся з нею в одній кімнаті й плюватиму

на неї цілий рік. «Маеш, Бернардо, за це, за те, за тамте», аж зроблю з неї розчавленого дітиськами плазуна, бо вона й насправді така з цілою своєю родиною. Звичайно, не заздрю її життю. Ось у неї п'ятеро дівчат, п'ятеро бридких доньок. За винятком Ангустіаєси, найстаршої і грошовитої доньки першого мужа, вони виряджені багатьма вишиваними обрусами, багатьма льняними сорочками, але хліб і виноград — це весь посаг.

СЛУЖНИЦЯ Я була б рада мати принаймні те, що вони!

ПОНСІЯ Ми маємо свої руки і яму в святій землиці.

СЛУЖНИЦЯ Це єдина земля, що залишається тим, хто нічого не має.

ПОНСІЯ *(при стінній шафі)* На цій шибі кілька плямок.

СЛУЖНИЦЯ Ні милом, ні ганчіркою не відмиваються.

Озиваються дзвони.

ПОНСІЯ Останній антифон. Піду послухати. Мені дуже подобається, як отець парох співає. При отченаші голос підносився, підносився і здавався жбаном, що поволі наповнюється водою; наприкінці справді заплів, наче півень, але за душу бере слухати його! Звісно, нема як старий дяк Трончапіно! Він співав на Службі Божій за душу моєї мами, земля їй пером. Стіни дрижали, а коли казав амінь, то наче який вовк увійшов до церкви. *(Наслідую)* Амій-нь! *(Закашлюється)*.

СЛУЖНИЦЯ Надсадиш собі горлянку.

ПОНСІЯ Щось інше я надсадила б! *(Виходить сміючись)*.

СЛУЖНИЦЯ чистить. Дзвонять дзвони.

СЛУЖНИЦЯ *(приспівує)* Дзінь, дзелінь, дзелень. Дзінь, дзелінь, дзелень! Прости йому, Господи!

ЖЕБРАЧКА *(з дитиною)* Слава Йсусу Христу!

СЛУЖНИЦЯ Дзінь, дзелінь, дзелень! Хай жде на нас довгі роки! Дзінь, дзелінь, дзелень!

ЖЕБРАЧКА *(голосно і трохи невдоволено)* Слава Йсусу Христу.

СЛУЖНИЦЯ *(роздратована)* Навіки слава!

ЖЕБРАЧКА Я прийшла по рештки.

Дзвони втихають.

СЛУЖНИЦЯ Ось двері на вулицю. Рештки сьогодні для мене.

ЖЕБРАЧКА Жінко, ти маеш когось, хто тобою опікується. А я з дитиною сама на світі!

СЛУЖНИЦЯ Собаки також самотні, а живуть якось.

ЖЕБРАЧКА Мені завжди дають рештки.

СЛУЖНИЦЯ Забирайся геть. Хто вам казав заходити? Ви вже нарobili мені слідів на підлозі. *(Жебрачка з дитиною відходить. Служниця чистить)* Підлоги, намащені оливою, стінні шафи, підніжки, сталеві ліжка на те, щоб ми гіркли, животію-

чи в глиняних халупах з однією тарілкою й однією ложкою. Хоч би настав такий день, щоб нікого з нас не лишилось і розказати про це. (*Знов починають бити дзвони*). Так, так, от тобі голосіння! От тобі скриня з золотими обковами, що її несуть на рушниках. Таким будеш ти, якою буду і я. Що тобі з того, Антоніо Маріє Бенавідесе, задубілий у своєму полотняному одязі і високих черевиках. Що тобі з того? Вже ніколи не будеш мені задирати підтички за дверима своєї стайні!

У глибині, по дві, починають напливати ЖІНКИ В ЖАЛОБІ з великими хустками, спідницями й чорними вахлярами. Входять поволі, аж виповнюють сцену.

СЛУЖНИЦЯ (*починає заводити*) Ой, Антоніо Маріє Бенавідесе, уже не побачиш цих стін, не їстимеш хліба цієї господи! Я тебе найбільше любила з тих, що тобі служили. (*Рве на собі волосся*) І я маю далі жити, коли ти відійшов? Маю жити?

Вийшло двісті жінок, і з'являється БЕРНАРДА зі своїми п'ятьма доньками.

БЕРНАРДА (*до служниці*) Тихо!

СЛУЖНИЦЯ (*плаче*) Бернардо!

БЕРНАРДА Менше голосіння, більше діла. Ти повинна була подбати, щоб усе тут було чистіше на прийняття уболівань. Іди. Це не твоє місце. (*Служниця, плачучи відходить*). Убогі — наче звірі; здається, що з інакшої глини.

ПЕРША ЖІНКА І убогі мають свої болі.

БЕРНАРДА Але забувають їх біля миски бобу.

ДІВЧИНА (*несміливо*) Треба ж їсти, щоб жити.

БЕРНАРДА У твоєму віці не говорять при дорослих.

ПЕРША ЖІНКА Мовчи, дитино.

БЕРНАРДА Нікому не дозволяю мене навчати. Сідайте. (*Сідають. Мовчанка. Бернарда твердо*) Магдалино, не плач. Якщо хочеш плакати, заховайся під ліжку. Ти чула?

ДРУГА ЖІНКА (*до Бернарди*) Ви вже почали роботу на току?

БЕРНАРДА Вчора.

ТРЕТЯ ЖІНКА Сонце — мов олово.

ПЕРША ЖІНКА Від років не пригадую такої спеки.

(Мовчанка. Всі вахлюються).

БЕРНАРДА Цитринада готова?

ПОНСІЯ Так, Бернардо. (*Входить із великою тацею, повною білих глечиків, і роздає їх*).

БЕРНАРДА Дай також чоловікам.

ПОНСІЯ Уже п'ють на подвір'ї.

БЕРНАРДА Нехай вийдуть туди, куди ввійшли. Не хочу, щоб переходили тут.

ДІВЧИНА (*до Ангустіяси*) Пепе Романо був із чоловіками в жалібному поході.

АНГУСТІЯСА Так, він був.

БЕРНАРДА Його мати була. Вона бачила його маму. Ні вона, ні я не помітили Пепе.

ДІВЧИНА Мені здавалося...

БЕРНАРДА А от, хто там був, так це вдівець Дарахалі. Зовсім близьенько коло твоєї тітки. Ми всі його бачили.

ДРУГА ЖІНКА *збоку, тихо*) Лиха ж бо, ой що за лиха!

ТРЕТЯ ЖІНКА *так само*) Язик, наче ніж!

БЕРНАРДА Жінкам у церкві не годиться дивитися на іншого мужчину, крім панотця; та й тільки тому, що він у спідниці. Повертати голову, то — оглядатись за штанами.

ПЕРША ЖІНКА *стиха*) Стара, досвідчена ящірка!

ПОНСІЯ *крізь зуби*) Тягнеться до чоловічого тепла!

БЕРНАРДА Слава Ісусу Христу!

ВСІ *хрестячися*) Навіки слава Богу!

БЕРНАРДА На почесному місці при столі між святими душами, хай спочиває в мирі!

ВСІ Хай спочиває!

БЕРНАРДА Зо святим архангелом Михаїлом і його справедливим мечем.

ВСІ Хай спочиває!

БЕРНАРДА Із ключем, що все відчиняє, і з рукою, що все замикає.

ВСІ Хай спочиває в мирі!

БЕРНАРДА З блаженними душами і світлячками піль.

ВСІ Хай спочиває в мирі!

БЕРНАРДА З нашим святим милосердям і душами землі і моря.

ВСІ Хай спочиває!

БЕРНАРДА Пошли мир твою рабові Антонієві Марії Бенавідесові і дай вінець твоєї святої слави.

ВСІ Амінь.

БЕРНАРДА *встає і співає*) Вічний спочинок дай йому, Господи.

ВСІ *встають, співаючи на григоріянський лад*) І хай вічне світло йому світить. *(Хрестяться)*.

ПЕРША ЖІНКА Хай вам Бог дасть здоров'я, щоб молитися за його душу. *(Жінки виходять)*.

ТРЕТЯ ЖІНКА Не забракне тобі луски гарячого хліба.

ДРУГА ЖІНКА І даху твоїм донькам. *(Всі переходять повз Бернарду і виходять)*.

Іншими дверми, що провадять на патіо, входить
АНГУСТІЯСА.

ЧЕТВЕРТА ЖІНКА Хай далі росте тобі на радість пшениця твого весілля.

ПОНСІЯ *входить із торбою*) Ось торба з грішми на часточку від чоловіків.

БЕРНАРДА Подякуй їм і налий по чарці горілки.

ДІВЧИНА *до Магдалини*) Магдалино...

БЕРНАРДА (*до Магдалини, що починає плакати*) Цить! (Всі виходять. До тих, що пішли). Ідіть до своїх домів, обмовити все, що бачили! Баріться довгі роки переступати мій поріг!

ПОНСІЯ Не можете нарікати. Прийшло все село.

БЕРНАРДА Так. Щоб наповнити мій дім потом своєї білизни і трутизною своїх язиків.

АМЕЛІЯ Мамо, не говоріть так!

БЕРНАРДА Так слід говорити про це прокляте село без ріки, про село з криницями, звідки завжди п'ють воду боячися, що вона затруена.

ПОНСІЯ Що вони зробили з долівкою!

БЕРНАРДА Наче б нею перейшла череда кіз. (*Понсія витирає долівку*). Донько, подай мені вахляр.

АДЕЛЯ Візьміть. (*Дає їй круглий вахляр з червоними й зеленими квітами*).

БЕРНАРДА (*кидає вахляр на долівку*) Хіба такий вахляр годиться для вдови? Дай мені чорний, і навчися поважати жалобу по батькові.

МАРТІРІО Візьміть мій.

БЕРНАРДА А ти?

МАРТІРІО Мені не гаряче.

БЕРНАРДА Піди й візьми інший, бо буде тобі потрібний. Вісім років, поки триватиме жалоба, не вийне до цієї хати вітер з вулиці. Уявім собі, що ми замурували двері й вікна. Так було в домі мого батька і мого діда. Тим часом можете почати вишивати посаг. Маю в скрині двадцять сувоїв полотна, з якого можете краяти простирала і покривала. Магдалина їх вишиватиме.

МАГДАЛИНА Мені однаково.

АДЕЛЯ (*роздратована*) Як не хочеш вишивати, залишаться невишивані. Тоді твої власні будуть показніші.

МАГДАЛИНА Ні мої, ні ваші. Я знаю, що не вийду заміж. Волю носити міхи до млина. Все, тільки не сидіти день по дневі в цій темній кімнаті.

БЕРНАРДА Це доля жінки!

МАГДАЛИНА Хай будуть прокляті жінки!

БЕРНАРДА Тут буде так, як я велю. Вже не можех ходити скаржитися до батька. Полотно і голка — для жіноцтва. Батіг і мул — для мужчин. Це звичай у людей, що народилися з маєтком.

АДЕЛЯ виходить.

ГОЛОС Бернардо, випусти мене!

БЕРНАРДА (*голосно*) Пустіть її вже!

Входить СЛУЖНИЦЯ.

СЛУЖНИЦЯ Тяжко було її вгамувати. Ваша мати міцна, наче дуб, хоч їй уже вісімдесятка.

БЕРНАРДА Знаю в кого вдалася. Мій дід був такий.

СЛУЖНИЦЯ Під час уболювань я мусіла кілька разів затуляти їй рота порожнім мішком, бо хотіла вас кликати, щоб ви їй дали хоч помий і собачого м'яса, адже те їй даєте пити і їсти, казала.

МАРТІРІО Це вона зі злоби.

БЕРНАРДА *(до служниці)* Залиш її, хай витобиться на подвір'ї.

СЛУЖНИЦЯ Вибрала зі шкатули свої персні і сережки з аметисту, начіпляла на себе й каже, що хоче виходити заміж. *(Доньки сміються)*.

БЕРНАРДА Уважай на неї і пильнуй, щоб не підійшла до криниці.

СЛУЖНИЦЯ Не бійтеся, не кинеться в воду.

БЕРНАРДА Не тому... Тільки на тому місці сусідки можуть її бачити з вікна. *(Виходить служниця)*.

МАРТІРІО Ми передягнемось.

БЕРНАРДА Горазд, тільки не скидайте серпанків. *(Входить Аделя)* Де Ангустіяса?

АДЕЛЯ *(уципливо)* Я бачила, як вона припала до щілин брами. Чоловіки щойно вийшли.

БЕРНАРДА А ти що пошла також до брами?

АДЕЛЯ Я пішла подивитися, чи кури знеслися.

БЕРНАРДА А леж бо уболювання мужчин уже скінчилося.

АДЕЛЯ *(значущо)* Все ж таки гурт стояв надворі.

БЕРНАРДА *(люто)* Ангустіясо! Ангустіясо!

АНГУСТІЯСА *(входячи)* Чого вам треба?

БЕРНАРДА На що ти дивилася, на кого?

АНГУСТІЯСА Ні на кого.

БЕРНАРДА Чи то випадає, щоб жінка твого роду йшла з гачком за мужчиною у день похорону батька? Признайся! На кого ти дивилася? *(Мовчанка)*.

АНГУСТІЯСА Я...

БЕРНАРДА Ти!

АНГУСТІЯСА Ні на кого!

БЕРНАРДА *(кидається і б'є її)* Пестливиця! Солодуха!

ПОНСІЯ *(біжучи)* Бернардо, втихомиртеся! *(Приборкує її. Ангустіяса плаче)*.

БЕРНАРДА Забирайтесь усі звідси! *(Доньки виходять)*.

ПОНСІЯ Вона вчинила так, не тямлячи, що робить, а це й справді негарно. Мене вразило, коли побачила, як вона вимкнулася надвір. Зараз стала за вікном і прислухалася до розмови чоловіків, що її, як завжди, не можна розібрати.

БЕРНАРДА Ось навіщо ці уболювання! *(З цікавістю)* Про що вони говорили?

ПОНСІЯ Розмовляли про Паку Росету. Вночі прив'язали її мужа до ясел, а її забрали на сідлі до оливкового гаю вгорі.

БЕРНАРДА А вона?

ПОНСІЯ Вона собі з того нічого не робила. Кажуть, іхала верхи з відкритими грудьми, а Максиміліано тримав її так, наче б грав на гітарі. Що за жаж!

БЕРНАРДА І що сталося?

ПОНСІЯ Те, що й мало статися. Повернулися майже за дня. Пака Росета з розгущеним волоссям і вінком квітів на голові.

БЕРНАРДА Це єдина непутяща жінка на селі.

ПОНСІЯ Бо вона не звідси. Вона здалеку. І ті, що були з нею, також діти чужинців. Тутешні мужчини не здібні на таке.

БЕРНАРДА Ні, але вони люблять на це дивитись і про це говорити, ще й облизують собі пальці, коли таке трапиться.

ПОНСІЯ Говорили про багато інших речей.

БЕРНАРДА *(оглядаючись на всі боки)* Про що?

ПОНСІЯ Мені соромно переповідати.

БЕРНАРДА І моя донька їх чула?

ПОНСІЯ Звісно!

БЕРНАРДА Вдалася в своїх тіток; вони були білі й масні, ще й робили овечі очі на лестоці кожного циркульничка. Скільки ще доведеться терпіти й боротися, щоб люди стали чесними і не тягнулися так до гречки?

ПОНСІЯ Пам'ятай, що твоїм донькам уже пора. Це ще вони мало опору тобі чинять. Августіясі уже певно поверх тридцятки.

БЕРНАРДА Їй якраз тридцять дев'ять.

ПОНСІЯ Уяви собі. І ніколи не мала нареченого...

БЕРНАРДА *(люто)* Ні одна з них не мала, і він їм не потрібний! Добре можуть і без нього обійтися!

ПОНСІЯ Я не хотіла тебе образити.

БЕРНАРДА Нема нікого на сто миль довкола, хто міг би з ними рівнятися. Тутешні мужчини не з їхньої кляси. Хочеш, щоб я їх видала за будь-якого наймита?

ПОНСІЯ Ти повинна б перенестися до іншого села.

БЕРНАРДА Ще що! Щоб їх продати!

ПОНСІЯ Ні, Бернардо, змінити... Звісно, де інде їх уважали б бідними.

БЕРНАРДА Прикуси собі злосливого язика!

ПОНСІЯ З тобою годі говорити. Маємо чи не маємо довір'я одна до одної?

БЕРНАРДА Не маємо. Ти мені служиш, я тобі плачу́. І більше нічого.

СЛУЖНИЦЯ *(входить)* Прийшов дон Артур домовитися про спадщину.

БЕРНАРДА Ходім. *(До служниці)* Ти починай білити патію. *(До Понсії)* А ти ховай у велику скриню весь одяг небіжчика.

ПОНСІЯ Ми могли б роздати деякі речі.

БЕРНАРДА Нічого! Ні гудзика! Ні хустинки, що нею ми йому прикрили обличчя! *(Поволі виходить. Виходячи повертає голову і дивиться на служниць. Служниці виходять згодом.)*

Входять АМЕЛІЯ І МАРТИРІО.

АМЕЛІЯ Ти прийняла ліки?

МАРТІРІО Навіщо вони мені?

АМЕЛІЯ Але ти прийняла.

МАРТІРІО Роблю все мимоволі, наче годинник.

АМЕЛІЯ Відколи прийшов новий лікар, ти дістала більше охоти.

МАРТІРІО Почуваю себе однаково.

АМЕЛІЯ Ти помітила? Аделаїди не було на уболіннях.

МАРТІРІО Я вже знала. Наречений не дозволяє вийти їй ні на поріг, що веде на вулицю. Давніше була весела; тепер навіть обличчя собі не припудрить.

АМЕЛІЯ Вже й не знаєш, чи краще мати нареченого, чи ні.

МАРТІРІО Однаково.

АМЕЛІЯ Всього причина та обмова, що не дає нам жити. Аделаїда певно багато перестраждала.

МАРТІРІО Боїться нашої мами, бо тільки вона знає історію її батька і походження його земель. Кожного разу, як приходять, мама коле її кинджалом. Її батько вбив у Кубі чоловіка своєї першої жінки, щоб одружитися з нею. Пізніше він її покинув тут, а сам і пішов з іншою, що мала доньку. Згодом у нього був зв'язок із тією донькою, мамою Аделаїди. Він одружився з нею, коли його друга жінка вмерла божевільна.

АМЕЛІЯ І чому той негідник не у в'язниці?

МАРТІРІО Бо чоловіки захищають один одного у таких справах; ніхто не спроможний на донос.

АМЕЛІЯ Проте Аделаїда в тому не винна.

МАРТІРІО Ні, тільки ж такі справи повторюються. Бачу, що все — страшне повторення. І в неї та сама доля, що і в її мами і баби, жінок, від яких вона походить.

АМЕЛІЯ Що за дивина!

МАРТІРІО Краще ніколи не бачити мужчини. З дитинства я їх боялася. Я дивилась, як запрягали волів у загорожі і як підносили мішки пшениці з вигуками і тупотінням; я боялася підрости, щоб не опинитися раптом у їхніх обіймах. Бог зробив мене кволою і поганою і назавжди віддавлив їх від мене.

АМЕЛІЯ Не кажи! Енріке Гуманас ходив за тобою і ти йому подобалася.

МАРТІРІО Людські вигадки! Раз я ждала в сорочці за вікном аж до світанку, бо переказав мені донькою свого найми-та, що прийде, і не прийшов. То були тільки плітки. Швидко одружився з іншою, багатшою, ніж я.

АМЕЛІЯ І потворною, мов чортиця!

МАРТІРІО Що значить потворність? Їм значить щось земля, пара волів і підвладна сука, щоб дала попоїсти.

АМЕЛІЯ Ой!

Входить МАГДАЛИНА.

МАГДАЛИНА Що ви робите?

МАРТІРІО Отак собі.

АМЕЛІЯ А ти?

МАГДАЛИНА Проїшлася кімнатами, щоб трохи розходити-

ся. Щоб дивитися на картини від нашої бабусі, вишивані на канві: собачку з вовни і негра, що бореться з левом, — ми так їх любили дітьми. То був найвеселіший час. Весілля тривало десять днів, і не було злих язиків. Сьогодні більше тонкості, наречені квітчаються білим серпанком, як у містах, п'ють вино з пляшки, але ми гниємо через обмову.

МАРТІРІО Бог знає, що було б без того.

АМЕЛІЯ (до Магдалини) У тебе розв'язалися шнурки на черевуку.

МАГДАЛИНА І що?

АМЕЛІЯ Ступиш на них і впадеш.

МАГДАЛИНА На одну поменшає.

МАРТІРІО А Аделя?

МАГДАЛИНА Ах! Одягнула зелену суконьку, що пошила собі на день народження, пішла на подвір'я і почала гукати: «Кури, кури, подивіться на мене!» Я — сміятися!

АМЕЛІЯ Якби мама їх побачила!

МАГДАЛИНА Відолаха! Вона наймолодша з нас і має надії. Я дала б не знати що, щоб побачити її щасливою. (Мовчанка).

АНГУСТІЯСА переходить сценою з рушниками в руці.

АНГУСТІЯСА Котра година?

МАГДАЛИНА Десь коло дванадцятої.

АНГУСТІЯСА Уже?

АМЕЛІЯ Доходить.

АНГУСТІЯСА виходить.

МАГДАЛИНА (натякає) Вже знаєте?

АМЕЛІЯ Ні.

МАГДАЛИНА Признайтеся!

МАРТІРІО Не знаю, на що натякаєш...

МАГДАЛИНА Обидві знаєте краще, ніж я. Завжди голова при голові, наче овечки, але не звіритесь ні з чим. Мова про Пепе Романо!

МАРТІРІО Ах!

МАГДАЛИНА (передражнює) Ах! Уже говорять у селі! Пепе Романо одружитья з Ангустіясою. Уночі кружляє довкола хати і, гадаю, незабаром пришле свата.

МАРТІРІО Я рада. Він поставний хлопець.

АМЕЛІЯ Я також. Ангустіяса у доброму становищі.

МАГДАЛИНА Жодна з вас не радіє з цього.

МАРТІРІО Магдалино! Що ти!

МАГДАЛИНА Якби він прийшов ради вроди Ангустіяси, ради Ангустіяси як жінки, я була б рада; алеж бо він приходить за грішми. І хоч Ангустіяса наша сестра, ми тут серед родини і знаємо, що вона стара, хороวิตа, якраз вона завжди мала між нами найменше приваб. Бо коли в двадцять років виглядала, мов одягнена жердина, то поготів тепер, коли їй сороківка!

МАРТІРІО Не говори так. Доля приходить до того, хто найменше її дожидає.

АМЕЛІЯ Все ж таки правда! Ангустіясі припали всі батькові гроші, вона єдина багачка в домі, тому тепер, коли наш батько вмер і вже ділять спадщину, він приходить до неї.

МАГДАЛИНА Пепе Романо має двадцять п'ять років. Він найбільший красень у всій околиці. Нехай би сватав тебе, Амеліє, або нашу Аделю, якій двадцять, а не приходив шукати найнезначнішого в цій хаті: жінку, яка говорить у ніс, як її батько.

МАРТІРІО Може, вона йому до вподоби.

МАГДАЛИНА Я ніколи не могла стерпіти твого фальшу!

МАРТІРІО Поможи мені, Господи!

Входить АДЕЛЯ.

МАГДАЛИНА Кури тебе виділи?

АДЕЛЯ А що ти хотіла, щоб я робила?

АМЕЛІЯ Як наша мама тебе побачить, повидирає тобі волосся!

АДЕЛЯ Я була така захоплена цією суконькою! Думала її вдягнути, коли підемо їсти кавуни біля морі. Ніхто інший такої не мав би.

МАРТІРІО Прекрасна суконька.

АДЕЛЯ І дуже мені до лиця. Найкраща з моїх суконьок, що Магдалина краjala.

МАГДАЛИНА А що тобі кури сказали?

АДЕЛЯ Подарували мені кілька бліх, що покусали мені ноги. *(Сміються).*

МАРТІРІО Ти могла б її пофарбувати в чорне.

МАГДАЛИНА Найліпше, що можеш зробити, то віддати її Ангустіясі на весілля з Пепе Романо...

АДЕЛЯ *(зі стриманим хвилюванням)* Алеж бо Пепе Романо...

АМЕЛІЯ Ти не чула?

АДЕЛЯ Ні.

МАГДАЛИНА Тепер уже знаєш!

АДЕЛЯ Алеж не може бути!

МАГДАЛИНА Гроші все можуть.

АДЕЛЯ Тому вона вийшла після уболівань дивитися через браму? *(Мовчанка)*. І той мужчина спроможний на...

МАГДАЛИНА Спроможний на все. *(Павза)*.

МАРТІРІО Що ти думаєш, Аделю?

АДЕЛЯ Думаю, що мені випав найгірший час перетривати жалобу.

МАГДАЛИНА Звикнеш!

АДЕЛЯ *(вибухає плачем)* Ні, не звикну! Я не можу жити замкнена. Не хочу, щоб моє тіло стало, як ваше, щоб утратило свій цвіт у цих кімнатах! Завтра вдягнусь у зелену суконьку і піду прохажатися по вулиці! Я хочу вийти!

Входить СЛУЖНИЦЯ.

МАГДАЛИНА *(владно)* Аделю!

СЛУЖНИЦЯ Бідаха, як переживає смерть батька... *(Виходить)*.

МАРТІРІО Мовчи!

АМЕЛІЯ Що буде з однією, те буде з усіма.

АДЕЛЯ втихомирюється.

МАГДАЛИНА Служниця ледве не почула тебе.

З'являється СЛУЖНИЦЯ.

СЛУЖНИЦЯ Пепе Романо показався вгорі на вулиці!

АМЕЛІЯ, MARTIPPIO і МАГДАЛИНА квапляться.

МАГДАЛИНА Ходім подивимось на нього!

Квапливо виходять.

СЛУЖНИЦЯ *(до Аделі)* Ти не йдеш?

АДЕЛЯ Він мене не обходить.

СЛУЖНИЦЯ Як він поверне за ріг, то з вікна твоєї кімнати буде краще видно. *(Виходить. Аделя залишається, вагаючися, серед сцени; за хвилину швидко йде до своєї кімнати).*

Входять БЕРНАРДА і ПОНСІЯ.

БЕРНАРДА Проклята спадщина!

ПОНСІЯ Скільки грошей дістанеться Ангустіясі!

БЕРНАРДА Правда.

ПОНСІЯ Іншим буде значно менше.

БЕРНАРДА Ти вже мені про це тричі говорила, і я не хотіла тобі відповідати. Значно менше, набагато менше. Більше вже не нагадує.

Входить АНГУСТІЯСА з дуже причепуреним обличчям.

БЕРНАРДА Ангустіясо!

АНГУСТІЯСА Мамо.

БЕРНАРДА Ти мала відвагу наліпити собі пудру на лице? Чи тобі забракло сорому вмити своє лице в день похорону твого батька?

АНГУСТІЯСА Він не був мені батько. Мій батько вже давно помер. Хіба ви собі не пригадуєте?

БЕРНАРДА Але ти завдячуєш тому чоловікові, батькові своїх сестер, більше, ніж своєму. Завдяки тому чоловікові накопичено твое багатство.

АНГУСТІЯСА То ще побачимо!

БЕРНАРДА Не робила б ти цього хоч із чесноти. З поваги.

АНГУСТІЯТА Мамо, дозвольте мені вийти!

БЕРНАРДА Вийти? Потім, як витреш собі цю пудру з обличчя. Розпещена! Розляльчена! Чистий образ своїх тіток! (*Витирає їй силоміць пудру з лиця хустинкою*). Тепер забирайся!

ПОНСІЯ Бернардо, не будь така сувора.

БЕРНАРДА Може, моя мама здуріла, але я ще володію своїми п'ятьма відчуттями і добре знаю, що роблю.

Всі входять.

МАГДАЛИНА Що сталося?

БЕРНАРДА Нічого не сталося.

МАГДАЛИНА (*до Ангустьяси*) Якщо ви сперечаєтеся за спадщину, ти найбагатша, можеш собі все забрати.

АНГУСТІЯСА Тримай свій язик за зубами.

БЕРНАРДА (*тупає ногою*) Не сподівайтесь, що зможете мене подолати. Доки не винесуть мене з цієї хати ногами наперед, розпоряджатимуся і своїм і вашим добром!

Чути голоси і на сцену виходить МАРІЯ ХОСЕФА, мати Бернарди: старезна, з квітами на голові й на грудях.

МАРІЯ ХОСЕФА Бернардо, де мій серпанок? Не хочу вам залишити нічого з того, що мое. Ні перснів, ні чорного муарового плаття. Бо жодна з вас не вийде заміж. Жодна! Бернардо, дай мені мое намисто з перлин.

БЕРНАРДА (*до служниці*) Чому ти дозволила їй сюди увійти?

СЛУЖНИЦЯ (*тремтячи*) Вихопилася мені.

МАРІЯ ХОСЕФА Я вихопилася, бо хочу вийти заміж, бо хочу віддатися гарному парубкові з морського побережжя, бо тут мужчини втікають від жінок!

БЕРНАРДА Мовчи, мамо!

МАРІЯ ХОСЕФА Ні, не буду мовчати. Не хочу бачити тих неодружених жінок, що аж скаженіють за весіллям, з серцями, що розпадаються на порох. Хочу піти геть у своє село. Бернардо, я хочу парубка, щоб вийти заміж і зазнати радощів!

БЕРНАРДА Замкни її на ключ!

МАРІЯ ХОСЕФА Дай мені волку, Бернардо!

СЛУЖНИЦЯ забирає МАРІЮ ХОСЕФУ.

БЕРНАРДА Поможіть їй! (*Всі тягнуть стару*).

МАРІЯ ХОСЕФА Хочу геть забратися! Бернардо! Щоб віддатися на березі моря, на березі моря!

Завіса.

(Далі буде)

Максим Рильський і народна пісня

Олександр Филитович

*Коли пісні мого краю
Пливуть у рідних голосах,
Мені здається, що збираю
Цілющі трави я в лугах.*

М. Рильський. «Пісні»

I

Максим Рильський, один з найвидатніших українських поетів 20 століття, був знавцем та любителем нашого фолкльору, зокрема народної пісні. В автобіографічному нарисі «Із спогадів» він писав: «З любов'ю до народної пісні я, здається, народився». Зародженню та розвитку цього почуття сприяла та атмосфера, в якій минали дитячі й юнацькі роки поета. Найперше це був вплив батьків (мати його була проста селянка) і старших братів. «Названо мене Максимом, — пише він у згаданому нарисі, — на честь одного з героїв нашої минувщини, Максима Залізняка. Ім'я це прибрав мені батько з своїми друзями. При цьому тихенько й проспівано пісню: „Максим козак Залізник, / Максим з Запорожжя, / Як виїхав на Україну, / Як повная рожа”».

Батько Максима, Тадей Розеславович, відомий український громадський діяч та етнограф, належав до ліберальної народницької інтелігенції, був членом «Старої громади» в Києві і підтримував дружні взаємини з істориком Володимиром Антоновичем та композитором Миколою Лисенком.

У статті «Про наші мистецькі справи» Максим Рильський підкреслював музикальність українського народу, який, «це відомо і це можна сказати без усякої фальшивої скромності, є одним з наймузикальніших народів у світі. Він створив безліч пісень, а Лисенко, Стеценко, Леонтович, радянські композитори наші дали сотні й сотні обробок тих пісень».

У поемі «Мандрівка в молодість» (1941—43) поет згадує, як його батько мав звичку в студентські роки мандрувати по Україні з своїм другом В. Антоновичем і під час цих мандрів записав чимало нових народних пісень.

В цих мандрах батько мій чимале і пісень
Усяких похопив... О, всемогуча пісне!
Твоєму чарові лише глухий, як пень,
Не підкоряється... Як ніжно серце тисне

Дівочий довгий спів у затінку вишень,
Коли за вербами згаса проміння скісне
І стежка сонячна зникає на воді...
Як серцю вірити жадається тоді!

Найстарший брат Максима, Іван, мав добрі музичні здібності, а другий брат, Богдан, — вокальні. Останній був добрим виконавцем українських пісень; йому й присвячено таке місце у вищезгаданій поемі:

У середульшого із трьох братів, Богдана,
Без пісні не було й хвилини у житті.
Чи наглий сум опав, чи дівчина кохана
Привітно глянула, зустрівши на путі,
Чи — що там критися! — зігріла чарка п'яна,
Чи речі трапились найменші і пусті,
Що інший був на них ніяк не обізався, —
На все він піснею, як ехо відкликався.

Пишучи про свої дитячі роки, проведені в селі Романівці, Рильський згадує свого приятеля Яська Ольшевського, з яким він найбільше проводив час, а в старші роки ходив з ним «на вулицю», і «зовсім по-парубоцькому» виспівували: «Ой, зацвіла черешенька у саду», при чому «я виводив, Ясько окселентував». У юнацькі роки він заприятелював з двома романівськими селянами, з якими ходив рибалити та полювати. Один з них, Денис Каленюк, був поетичної вдачі, до того ще й співець, «чия пісня так чудесно протинала ранкову або вечірню тишу на Унаві».

Під час навчання М. Рильського в київській гімназії короткий час викладачем літератури (тоді — «словесности») в нього був Дмитро Ревуцький — брат композитора Левка, прекрасний виконавець українських пісень та дум, автор монографії «Українські думи та пісні історичні» (1919). Він інколи збирав учнів коло рояля і співав їм українські та російські народні пісні, думи та билини. Все це залишило глибокий слід у душі молодого поета. Про ці хвилини він згадує в автобіографії як про «справжнє свято».

На замилювання Рильського українською піснею та музикою великий вплив мало перебування його в гімназійні роки на квартирі у композитора М. Лисенка, людини, яка в той час була символом відродження нашої пісні і взагалі музичної культури. Він завжди з великою любов'ю згадував цю «найчарівливішу людину» і присвятив йому два вірші. Він мав нагоду спостерігати, як творив наш композитор, як деколи приймав у себе земляків-селян і співав їм під музичний супровід різні пісні у власній обробці.

У пізніші роки гімназійного навчання Рильський мешкав у відомого етнографа Олександра Русова, який разом з М. Лисенком записував українські народні пісні і думи.

На деяких віршах Рильського помітний вплив народної пісенності. Взяти, наприклад, його «Пісню»:

Купи мені, моя мати,
Голку золотую,
Хай я милому хустину
Шовком загаптую...

Або ще такі рядки:

Ой, летіли лебедоньки через темний бір,
Поронили біле пір'я та й у батьків двір.
Що виходив молод хлопець рано на зорі.
Позбирав він біле пір'я в батьковім дворі.

(«Пісня про пісню»)

Присвячена композиторові Л. Ревуцькому «Маївка» — це парафраза народної пісні: «Ой, гаю, гаю, / Зелен розмаю, / Любив дівчину, / Сам добре знаю». У Рильського:

Ой, маю, маю,
Зелен розмаю,
Ой, ходить радість
По всьому краю...

Вірш «Що зберегла пісня» написаний на сюжет народної пісні, яка править за епіграф: «Та стелись, стелись, барвіночку, / Не корінням — листом, / Та козак дівчину викликає / Не голосом — свистом».

У циклі трьох сонетів «Вірність» до кожного сонета взятий як епіграф початок народної пісні: 1) «Знайдеш собі дівчиноньку / З чорними бровами, / Та не знайдеш тої правди, / Що була між нами»; 2) «Гиля, гиля, та й сірі гуси, / Стежкою та й на став... / Прошу ж тебе, молодий козаче, / Ти натуру перестав»; 3) «Я ж тую хмизину / Ногою відкину, / Таки тебе, моя мила, / Любить не покину».

Читало віршів Рильський присвятив нашим славетним артистам — виконавцям народних пісень і дум: О. Вересаєві, М. Кропивницькому, М. Заньковецькій, О. Саксаганському, І. Козловському та іншим; а також композиторам, які обробляли народні пісні: М. Лисенкові, М. Леонтовичеві, Л. Ревуцькому.

Наводжу сонет, присвячений пам'яті Левка Ревуцького з нагоди його 70-річчя з дня народження:

В колыску дар пісень Тобі поклала доля,
У серце налила добра і чистоти,
І дорогі скарби несеш обачно Ти,
Як чашу, як свічу, у радісне роздолля.

Широкі обрії, не видно краю поля,
Де нам доводиться, працюючи, іти.

Ти ореш, сієш, жнеш для ясної мети,
Тебе окрилює народу мудра воля.

Ти учень Лисенка, Ти України син,
Але зрідні Тобі і мужній Бородін,
І глибо Чайковського, і світлий сум Шопена.

А скільки юнаків Ти вирядив у путь!
Чи радує Тебе, що навкруги ростуть
Соратники Твої, як памолодь зелена!

У статтях Рильський не раз торкався питань народної творчості, народної пісні, наприклад, у статті «Краса і велич народної творчості». У статті «Дивлюсь на афішу та й думу гадаю» він виступає проти обмеженості репертуару сучасних співаків на Україні, виконавців народних пісень, які обертаються в колі якогось десятка «номерів». І ці «нумери» не завжди перлини народної творчості. Далі він звертає увагу на «десятки і десятки» призабутих шедеврів Лисенка, які могли б стати «коронними нумерами»; на банальну «Гандзю», яку чомусь зроблено «народною піснею»; на бажані концерти з певного циклу пісень — козацьких, гайдамацьких, чумацьких, любовних та інших. Автор запитує: «Чому наші хоріві капелі ніби забули про такі знамениті лисенківські обробки народних пісень, як от „Гей, не дивуйте“, „Ой, пуцу я кониченька в саду“, „Про Купер'яна“?» Він скаржиться, що навіть Леонтовича зведено до звуженого списку популярних, але вже дещо «заспіваних» речей, у той час, як з його обробок народних пісень, які не виконуються, можна скласти програму прецікавого концерту, а то й кількох. У кінці статті він згадує про естетичне задоволення, яке давали колись слухачам виконувані щороку хором Олександра Кошиця в «Купецькому зібранні» колядки та щедрівки, про що теперішній слухач на Україні не має уявлення.

Наведені тут думки — тільки фрагменти з дуже цікавої статті, в якій заторкнено також ряд інших питань.

Любов до рідної пісні ніколи не залишала Рильського. Вже на схилі життя (в 1961 році) він написав вірш «Слава пісням», який закінчив:

Вони в тобі, вони в мені,
В житті — до заходу від сходу
Народу рідного пісні,
Пісні великого народу.
Кохання й битви, труд і грім...
Народу слава, слава їм!

II

Восени 1922 року я розпрощався з рідною Лозоваткою і вступив за допомогою старшого брата Павла, до Інституту на-

родної освіти (ІНО) — на хемічний відділ. Брат у той час не був одружений і мав помешкання, що складалося з двох невеликих кімнат. Я оселився у брата і мав можливість познайомитися з колом його приятелів та літературних колег.

З Миколою Костьовичем Зеровим я був знайомий уже раніше. Він був мій учитель у Златопільській гімназії, де викладав історію і латинську мову.

Брат познайомив мене з Павлом Тичиною та Освальдом Бургардтом. Брат і Бургардт були давні приятелі: вони разом студіювали літературу в університеті св. Володимира. Але з Максимом Рильським я не мав тоді нагоди зустрітися. Перше знайомство з ним було чисто літературне. У 1920 році брат приїхав у Лозоватку і привіз декілька книжок з нової української літератури. Він подарував мені також малу книжечку віршів під назвою «Під осінніми зорями» (1918), автор якої був тоді мені зовсім не відомий: М. Рильський. Я уважно перечитав ті вірші (вони довго були в моїй пам'яті), і цілком несподівано з'явилася асоціація — вірші Рильського і музика Моцарта.

*

Був пізній осінній вечір. Хтось постукав у двері нашого помешкання. Я відчинив і побачив незнайомого поважного пана з пишними русявими вусами, вдягненого у просту селянську свитку. Брат дуже зрадів, привітався з гостем і відрекомандував мене. Що найбільше мене вразило — зовнішність гостя. Я був просто зворушений цієї свиткою. Максим Рильський приїхав до Києва із своєї улюбленої Романівки, де він у той час учителював. Це було мальовниче село над річкою Унавою; там він часто рибалив і полповав.

Ми всі «почаювали», брат розповів про різні літературні новини, і так минув вечір. Я влаштувався на підлозі, а гостеві запропонував своє ліжко. Пригадую, що Максим Тадейович багато курив і про щось мріяв у клубах синього диму...

Інколи брат запрошував до себе коло близьких друзів і товаришів по перу. Це власне була еліта тогочасного літературного Києва 20-их років. На цих прийняттях бували передусім «побратими-неоклясики» (М. Зеров, М. Рильський, М. Драй-Хмара та О. Бургардт) і близький до цієї групи М. М. Могилянський та В. П. Петров («Платонович»). Крім цього, звичайно, С. О. Єфремов, до якого все це товариство ставилося з великим пієтизмом, і близький приятель Єфремова Андрій Ніковський — сантвінік і балагур, критик і публіцист, який у 1919 році опублікував дуже цікаву книжку «*Vita nova*» — збірник літературно-критичних есеїв про П. Тичину, М. Семенка, М. Рильського. Були й братові друзі, члени правління видавництва «Слово» — С. Г. Титаренко та Г. К. Голоскевич — автор правописного словника; а далі проф. Борис Якубський — фахівець з галузі поезики, М. М. Новицький — відомий шевченкознавець, про якого жартома говорили, що він знає Шевченкових приятелів краще, ніж своїх влас-

них (!), і сусід по квартирі Петро І. Рулін — театрознавець, викладач інституту ім. Лисенка. Часом приходили В. В. Міяковський та чудовий виконавець народних дум Дмитро Ревуцький.

Душею цих вечорів був без сумніву Микола Зеров, дотепний і красномовний. Він сипав, як з рога достатку, різні дотепи, епіграми, цікаві спогади про своїх колишніх професорів, удало імітуючи їх. Атмосфера була невимушена, товариська, приємна.

Одного разу Петро Іванович (Рулін) запропонував послухати музику. На своїй квартирі він мав фортепіано. Вся компанія посунула до нього — в сусіднє помешкання. Рильський грав різні речі, а найбільше, мабуть, Шопена; він грав легко і мав добру техніку.

Вряди-годи виступали з своїми новими поезіями Рильський, Филипович та Драй-Хмара; чудові переклади з латинських та французьких поетів читав М. Зеров; О. Бургардт — з німецької мови (Рільке) та англійської (Шеллі). Яюсь на такому літературному вечорі був присутній прибулий з Харкова голова спілки селянських письменників «Плуг» Сергій Пилипенко, якого товариші звали «Папашею». Він городив різні теревені про «несучасність», про «оспівування минулого», про «втечу від життя» тощо і для прикладу навів вірш Рильського, що починався «На світі є співучий Лянгедок...» А далі:

Білоодежна Дездемона
Стоїть на сходах угорі, —
І над чолом її корона
З троянд вечірньої зорі...

(«Синя далечинь»)

Максим Тадейович не розгубився і дуже влучно зрізав свого опонента, сказавши, що за Шіллером «у шісні живе те, що вмерло у житті». Відний «Папаша» був обеззброєний і таки не знав, що відповісти. Авдиторія була захоплена.

*

Неоклясики часто відвідували український театр і захоплювалися передусім грою Панаса Саксаганського. Незабутнім залишиться назавжди враження, коли він виступав у ролі старого козарлюги Кабиці (в опереті Лисенка «Чорноморці») або в ролі Пенъонжки («Мартин Боруля» Карпенка-Карого) чи Івана в «Суеті». Я мав щастя бачити його в «Чорноморцях» та «Суеті».

Винятковий акторський талант Саксаганського був не менше сильний також і в трагічних ролях, наприклад, у ролі Франца Мора в Шіллерових «Розбійниках».

*

Відносини між моїм братом Павлом і Рильським були дуже близькі і надзвичайно дружні. Павло любив і високо цінував поетичну творчість Максима Тадейовича...

... Спливло багато років. Жорстока доба майже поховала в річку забуття чимало славних імен, що ними пишалася нова українська література. Після цих жаклих років я довго не зустрічався з Рильським.

Якось у 1937 році «місцевком» Другого медичного інституту, де я тоді працював, влаштував літературний вечір. Виступали Максим Рильський, Олександр Копиленко, російський поет Яків Городської та інші. Рильський читав свої нові вірші, але без особливого захоплення, без іскри. Під час перерви він пізнав мене, привітався потиском руки, але ні словом не згадав мого брата. Він взагалі поводився дуже стримано.

Це був останній раз, коли я бачився з ним.

III

Із смертю Максима Рильського відійшла в минуле ціла доба в історії нашої культури: залишив світ останній представник славного «п'ятирого грона» київських поетів-неоклясиків — М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара, О. Бургардт, М. Рильський. Це була доба пореволюційного ренесансу 20-их років.

Рильський не тільки витончений поет, але й блискучий перекладач, прекрасний знавець літератури і театру. Він добре знав музику — як українську, так і європейську. У цьому контексті варто нагадати його «Вечірні розмови», що друкувалися в газеті «Вечірній Київ» і згодом появились окремим книжковим виданням. Його улюбленим композитором був Шопен, якому він присвятив декілька віршів, наприклад, «Шопен» — початок: «Шопена вальс... Ну, хто не грав його?»; «Серце Шопена»; «Железова воля» — останній рядок: «Ми тихо слухали Шопену баляду».

*

Про М. Рильського як піяніста дуже цікаві спогади залишили акторка Варвара Губенко-Маслюченко, дружина Остапа Вишні, і Юрій Смолич.

Перша пригадує, як десь у 1931 році приїхав до Харкова Максим Тадейович. «Максим Рильський з Остапом Вишнею, — пише вона, — приходили додому збуджені, сповнені враженнями від зустрічей з товаришами, і продовжували вести розмови, яким не було кінця. А коли в мене траплявся вільний від вистави вечір, ми його проводили вдома за живою розмовою. І от одного разу Максим Тадейович встав з-за столу, підсів до роля і зачарував нас своєю грою. На все життя запам'яталась мені його гра. В ній вчувався гуркіт бою, летіли коні, цокотіли копита, розлягалася козацька пісня... Потім все поступово стихало, і тільки інколи зривались акорди, які завмирили вдалині, і поступово народжувалася ніжна лірична мелодія. Що це було? Тоді я не запи-

тувала, бо була вражена і музикою, і її творцем, і виконанням. Пізніше, вже в Києві, я попросила якось Максима Тадейовича зіграти ту п'єсу, але він не міг навіть пригадати, що саме він тоді грав, і я зрозуміла, що то була імпровізація».

Юрій Смолич пише, що на початку 30-их років М. Рильський приїхав одного разу у різних справах до Харкова, одвідав редакцію журналу «Нове мистецтво», а після цього, вже пізно ввечері, зайшов до театру «Березіль». «Хтось зауважив, що театральна вистава вже закінчилася. „Дарма! — відповів Максим Тадейович. — Поперше, театр має особливу принадність вночі після вистави, коли немає публіки, нема й акторів, тільки неприбрані декорації. А, подруге, ми самі можемо дати виставу...” Ми не пішли до редакції, а попрямували на сцену. Не пригадую, які стояли на кону декорації (якісь конструкції, можливо, після спектаклю „Джиммі Гіґінс”), але в кутку стояв рояль, і Максим Тадейович зразу попрямував до нього, сів, відкинув кришку й взяв акорд. І от ми — кілька душ — (окрім автора спогадів, ще був письменник Олександр Копиленко — О. Ф.) розсілись у різних площинах на тих конструкціях, а Максим Тадейович грав. Не пам'ятаю, що він грав, але щось бурхливе, грандіозне, можливо — Рахманінова. Завіса була піднята, і ми бачили чорне провалля залі... Він грав одне, тоді починав друге, потім третє, не спиняючись; він грав схвильовано і піднесено, був увесь там — у мелодії, в царстві звуків, породжених гармонією почуттів. А ми сиділи притихлі і теж чомусь схвильовані».

*

Ще одна цікава риса вдачі М. Рильського — невичерпне джерело гумору. На запрошенні негайно прибути до його господи читаємо: «Королеві українського сміху, братові цехмайстра Купер'яна, Остапу Вишні від М. Рильського». Або ще краще: «Остапу Вишні від Максима Черешні».

Коли він виїздив за межі Києва, неодмінно слав листівки з різними привітами: «Шлю привіт од моря, від степу, від журавлів, від качок, норців, бакланів, кроншнепів, куликів усіх калібрів, чайок, кефалі, скумбрії...»

Ось такий був у житті Максим Рильський.

Поет скривавленого села

Юрій Клиновий

Наперед така інформація: у 1942 році «Українське видавництво» у Львові вирішило затвердити пропозицію своєї редакційної колегії: видати повне видання творів Григорія Косинки. Завдання опрацювати видання і написати до нього передмову припало мені. Десь наприкінці 1942 року видання було готове і передане видавництву до друку. Проте робота з різних причин йшла дуже мляво і була закінчена аж на весні 1944 року, коли нацистська Німеччина вже догоряла. Тільки один аркуш моєї передмови передав мені редактор видавництва Богдан Гошовський, за що я йому невимовно вдячний. Ось врятована частина передмови.

Українська критика 20-их років називала Григорія Стрільця-Косинку «одним з найвидатніших прозаїків своєї доби». І воно таки так. Серед цілої плеяди великих творців тодішньої української новели, — згадати хоча б Миколу Хвильового, Валеріяна Підмогильного, Олексу Слісаренка, Аркадія Любченка, Юрія Яновського та інших, — на одному з перших місць стоїть і стоятиме завжди ім'я цього соняшного поета, у розквіті таланту розстріляного більшовиками, поета, великого не тільки своїм стихійним талантом, але й своїм непохитним характером.

I

Григорій Стрелець народився 17 листопада 1899 в селі Щербанівці трипільської волости Київського повіту.¹ Його батько Михайло був селянином-бідняком, що працював теж як робітник цукроварні. Замолоду провідав він з дітьми і дружиною Амур і Байкал, але сподіваних заробітків там не знайшов і скоро повернувся з сім'єю до рідного села. Згадку про перебування в азійських степах маємо в Косинчиній но-

¹ Даючи біографічний нарис, користуємо головню з таких матеріалів: Ю. Войко: «Григорій Косинка», журнал «Український засів», ч. 1, Харків, 1942; Т. Осьмачка: «Косинка», «Краківські Вісті», Різдво Христове, 1943; біографічна нотатка про Косинку в журналі «Нова громада», ч. 1-2, Київ, травень 1923; Гр. Костюк: «Українські письменники та вчені у большевицьких тюрмах і таборах», щоденник «Краківські Вісті», 16 листопада 1943, ч. 257, та інші, менше важливі матеріали.

велі «Заквітчаний сон»: «залізні слова любови в Байкал-озеро, мов сльози, покапали».

Дитинство його було важке; уже малим хлопчаком він мусів ходити на поденщину по панських економіях (гусацівські та григорівські лани), щоб заробляти собі на прожиток. Трохи згодом він став робітником григорівської цукроварні, де працював і його батько. Але вже на чотирнадцятому році життя він якось добився того, що став спершу помічником трипільського волосного писаря, а пізніше письмоводом судового пристава Лошакова. Проте при вступі в життя доля була для нього ласкава. Без грошей, без знайомства, тільки з міцними руками і рішучою постановою дійти кудись у світі опинився він на весні 1915 року в Києві. На початках свого нового життя в столиці України пробивався, як міг, не цураючися ніякої праці, аби тільки прожити: різав дрова, чистив черевики, працював двірником тощо.

Від найраніших років він відчував непереможну тятю до освіти. Умов для цього не було жадних, письма вчився він самотужки, а потім дуже багато читав. Завдяки досить широкій самоосвіті йому вдалося одержати в Києві посаду реєстратора повітового земства; на цій посаді пробув він до 1 березня 1916. Удень працював, вечорами ходив на гімназійні курси, а вночі вчився: його залізне здоров'я і сильна воля склали блискучий іспит. Хоч і з великими труднощами, йому таки пощастило закінчити шість гімназійних клас. Це була вся так звана систематична освіта майбутнього письменника.

Писати почав рано, його великий літературний талант швидко зформувався. У 1919 році, отже на двадцятому році життя, він надрукував у газеті «Боротьба» свою першу новелю «На буряки», де з великою силою показав своє злиденне дитинство; новелю підписав псевдонімом Косинка, з того часу цей псевдонім цілком заступив йому справжнє прізвище. Проте увагу його захоплювала в той час не літературна робота, а війна і революція, в якій він, як прихильник українських визвольних змагань, брав живу участь. У зв'язку з цим попав на кілька місяців до більшовицької в'язниці. В'язничні переживання, що лягли пізніше в основу прегарного оповідання «Фавст», ще більше скріпили його стихійні національні почування.

У лютому 1921 Косинка почав учитися в Київському Вищому Інституті Народної Освіти. У той час познайомився з іншим, теж стихійно українським поетом, селяхом і, як він сам, закоханим в українське село, — Тодосем Осьмачкою. Осьмачка з великою побожністю дає таку характеристику фізичної і духової постаті свого приятеля: «Коло стола стояв кучий селянин, років 23, в осіннім піджаку з грубого селянського сукна та в великих селянських чоботах. Обличчя мав сіре і голене; очі сірі, енергійні і насмішкуваті; чоло високе і ніс рівний, так що його передній кінець підбивався вверх і, здавалося, задирав назад усю голову і надавав їй виразу зухвало-парубоцького. І скільки потім я з ним у житті був, і

скільки потім його спостерігав: чи на студентських зборах, чи на академічних вечірках, чи у товариських бесідах, — то скрізь ця геніяльна, незвичайна натура разючо гіпнотизуюче діяла так на окрему особу, як і на гурти, якоюсь демонічною силою».

Знайомий Косинки Г. Костюк цілком підтверджує ці враження Т. Осьмачки: «Згодом я з ним (тобто з Г. Косинкою — Ю. К.) ще не раз зустрічався на літературних вечірках та в інтимних товариських обставинах. Але завсіди і всюди він вражав мене своєю геніяльною ясністю думки, від якої іскрилась сила природженого, не вичитаного з книжок, розуму і невичерпні творчі можливості його».

Роки 1920—1928 були періодом досить поживавленої літературної діяльності письменника. Вже в жовтні 1920 Косинка став членом літературно-мистецької групи «Гроно» в Києві. Тоді виготовив збірку оповідань і ескізів «Проліски», в яку мали ввійти головне твори, що їх друкувала газета «Боротьба» та тодішні літературні альманахи. Проте ця збірка друком не появилася.

Свої оповідання він друкував головне в журналі «Нова громада», а згодом у журналах «Життя й революція» та «Червоний шлях». За цей час появилася кілька збірок його оповідань, між ними основні: «На золотих богів» (1922) і «В житах» (1926). У цих творах Косинка став перед громадськістю України як один з найбільших молодих талантів, а до того ще з яскраво виявленим національним обличчям у своїй творчості. На нього звернула велику увагу критика і всемогутнє ГПУ.

Косинка брав досить енергійну участь у літературних організаціях свого часу, хоч у відомій літературній дискусії голосу не брав. По розв'язанні організації «Гроно» він став членом «Аспис» (Асоціація письменників), у склад якої входили київські письменники, передусім — неоклясики. У 1924 році з «Аспису» відокремилася група п'ятьох письменників: Б. Антоненко-Давидович, Г. Косинка, Т. Осьмачка, Є. Плужник, В. Підмогильний, що утворили організацію «Ланка»; у 1925 році вона доповнилася деякими новими іменами і переорганізувалася на «Марс» (Майстерня революційного слова). Проте ця організація, одним з найвидатніших членів якої був Косинка, проіснувала недовго. Під обстрілом ВУСПП (Всеукраїнської спілки пролетарських письменників), вірного агента компартії, «Марс», як і організація Хвильового Вапліте, в 1928 році «самоліквідувалася». Від цього часу Косинка, як й інші письменники, мусів стати членом ВУСПП. Але участь у цій «офіційній» організації, на жаль, не могла поправити його поганої репутації у більшовиків.

Більшовицька влада скоро відчула в Косинці свого непримиренного ворога і всякими способами намагалася паралізувати його літературну діяльність. «Не подобається панам цензорам моя лінія... Да, видно, здорово не подобається!»

— писав письменник 28 серпня 1924 своїй дружині. Роками вилежувалися його оповідання по різних редакціях, те саме було із збірками оповідань; цензори під різними приводами відмовляли дозволу на друк. Але письменник, людина міцного здоров'я, дуже життєрадісна, не падав духом. Він уперто ходив по різних установах і врешті свого досягав. З листів до дружини ясно видно перипетії, які трапилися йому при друкуванні збірки «В житах», що появилася на весні 1926 року. Зміст і форма цих листів такі сміливі, що не можуть не викликати подиву до їх автора: «З книжкою — нічого нового; не прийхав один чорт з ЦК відділу друку, — робити щось не можна без його, а приїде 1 грудня», — пише він у відкритій листівці з листопада 1925 року. А в грудні того ж року повідомляє про дальші свої заходи: «Їздив до Головліту... Будуть „читати“ аж до 15. Мука велика мені з цією книжкою. Принципово дозволяють, але хотять заборонити „Голову Ході“, „Анкету“ — найкращі з моїх оповідань. Мав розмову з Пилипенком, Хвильовим — обіцяють допомогти пропустити всю збірку, але треба, кажуть, почекати кінця приїзду, що має ще днів зо три продовжуватися».

Тільки зрідка друкуючи, Косинка весь час жив у важких матеріальних обставинах. Йому бракувало грошей на найконтинентніші життєві потреби: обое з дружиною голодували, він ходив в обдертому одязі. Коли ж дружина нарікала, він заспокоював її в одному з листів так: «Але навіщо ж нарікати на київський голод? Адже голод той, як і всі страждання наші, не від нас з Тобою залежить, а має глибше коріння». Водночас він мав повну свідомість того, що у всьому винні його «неблагонадійні» писання: «На літературні чесні заробітки годі сподіватися, — пише він у листі до своєї дружини, — треба писати якусь ура-халтуру, тоді можна розраховувати, що вона матиме своє місце». Проте героїчний патос його ніколи не покидав, навіть перед обличчям найбільшої небезпеки на «ура-халтуру» він не пішов і «покаянних» заяв не писав. Навпаки, своє антибільшовицьке наставлення він словом і письмом означав так гостро, що сьогодні, дивлячися з деякої перспективи на його мужнє життя, можна не тільки подивляти силу його характеру, а й думати, що він нездужав на атрофію інстинкту самозбереження.

Привід до загострення взаємин Косинки з більшовицькою владою дала доповідь всемогутнього тоді С. Косіора, яку цей Сталінів сатрап виголосив на партійній конференції КП(б)У 20 грудня 1928. Жорстоко розправляючися з «недобитками української контрреволюції», Косіор процитував фрагмент з писань Д. Донцова, а зараз після цього запис Косинки в одному літературному альбомі: «Творча нація — це та, що стремить перемагати інших, що пригнічує інших. Українці не належать до цієї нації. Я нещасливий, що належу до пригнобленої нації». Процитувавши запис Косинки, Косіор коментував: «Як бачите, Косинка однакової думки з поважним Донцовим».

Коли до того часу критичні оцінки творів письменника були дуже прихильні, тільки натрикінци звичайно зазначалося, що, мовляв, «є недоліки ідеологічного порядку, але автор... на доброму шляху, щоб їх виправити», то після промови Косіора нагінка на Косинку набрала нечуваних досі розмірів. Він, писали, націоналіст, «співець бандитствующих куркулів» і т. п.; проте 1928 року йому таки вдалось випустити том вибраних оповідань, куди ввійшла більшість його творчого надбання за десять років літературної діяльності; цю збірку на весні наступного року перевидано другим виданням.

Ще одну збірку його оповідань п. з. «Серце» цензура затримала вже тоді, коли книга була надрукована. «Адже цюквання, мислю я, повинні мати якісь межі, а виходить, що ні, що я помиляюся», — писав письменник з гіркою своєю дружині.

Йшли роки, найважчі роки, які колинебудь переживала Україна. У 1929 році більшовики почали нищення українського села, відоме під назвою колективізація; разом з тим почалася ліквідація культурної автономії України. ГПУ перейшло до масових арештів, що закінчилися влаштуванням процесу СВУ в 1930 році. Проте це був тільки початок страшних руйнувань, метою яких було остаточне підкорення України та перетворення її на звичайну провінцію Москви. Дехто з української інтелігенції сприйняв ці заходи як катастрофу, письменники й культурні діячі були примушені «каятися», але навіть такою ціною не завжди вдавалось врятувати життя. Але й у ті тривожні дні Косинка не заломлювався: «Настрій мій хай не хвилює Твої чуття, — пише він до дружини, — адже річ звичайна, що всіх нас турбують події не лише київського масштабу, а масштабу всеукраїнського... Я коротенько розповідав тоді, коли приїздив був, а на сьогодні події зросли катастрофічно... Я, до речі, — дуже спокійний. Настрій мій покращав, бо я вірю, що «всьо прайдьот, как з белих яблонь дим»,¹ все на грішній землі має свій початок і свій кінець». В іншому листі до дружини він ще сильніше підносить свою волю витримати: «Все таки я держуся, не втрачаю ґрунту під ногами, хоч його давно вже можна було б згубити, будши на моему місці».

Кільце довкола Косинки звужувалося. Він перестав взагалі друкуватися, останнє його оповідання «Серце» появилося в журналі «Нова громада» в 1931 році.

Про останні хвилини життя письменника на волі розповідає Юрій Бойко таке:

«... Восени 1934 року в харківському будинку письменників перед ущертъ набитою залею жид Кулик читав одну з своїх «настановних» доповідей для письменників. Розуміється, не обійшлося без брехливої балаканини про неозорі творчі можливості, що їх нібито має советський письменник. По

¹ «Все пройде, як з білих яблунь дим...» цитата з поезій С. Єсеніна.

доповіді взяв слово Косинка. Заговорив про становище письменників. І нерви не витримали. З його уст вирвалися рядки російського поета: „Братья-писатели! В нашей судьбе что-то лежит роковое...” Розшифровувати цих слів перед аудиторією не треба було.

«В пригнобленому настрої, передчуваючи недобре, повертався Косинка додому. І, справді, незабаром його арештовано. Люди, що бачили його у в'язниці, розповідають, що повадився він з геройською гідністю. Одного разу, коли його вели на допит, він кричав: „Мене можете зневажити, але не мій нарід...”. Дальші слова заглушила люта лайка катів».

Про мужність письменника в стінах тюрми свідчить останній його лист до дружини: «Пробач, що так багато горя приніс Тобі за короткий вік. Прости мене, дорога дружино, а простивши — прощай! Не тужи, кажу, сльозами горя не залити. Побажая Тобі здоров'я. Побачення не проси, не треба. Передачу, коли буде можливість, передавай, але не часто. Оце, здається, все. Я — дужий, здоровий».

А за місяць після цього в більшовицькій пресі з'явилася повідомлення про розгляд справи української терористичної організації, до якої зараховано Косинку, Фальківського, Крушельницьких, Р. Шевченка, Влизька та інших. Військова колегія найвищого суду СРСР, що розглядала справу, складалася з москалів: Ричакова і Горячева, а очолював її жид Ульріх. «Суд встановив», — писалося в повідомленні, — «що більшість обвинувачених прибули в СРСР через Польщу, а частина через Румунію, маючи завдання по вчиненню на території УРСР ряду терористичних актів. При затриманні у більшості обвинувачених забрані револьвери і ручні гранати».

Більшість обвинувачених, у тому числі й Григорія Михайловича Косинку, засуджено на кару смерті. Розстріляно його десь між 15 і 18 грудня 1934.

Про останні хвилини життя письменника розповідає його приятелька Галина Коваленко-Плужник ось що: «Його арештувало ГПУ 6 листопада 1934 року, але жадної провини за ним не нашло. Коли б не вбивство Кірова, ГПУ було б примушене звільнити Косинку. Та сталося інакше, більшовики вирішили жорстоко помстити смерть Кірова та при цій нагоді розрахуватися з ворогами режиму. 11 грудня він був у списку 43 призначених на розстріл, а 15 грудня присуд виконано». Ясно, що його похоронено у спільній могилі, а де ця могила, ніхто не знає і напевно не знатиме ніколи. ГПУ, як смерть, задро береже свої таємниці.

II

Косинка — письменник майже виключно селянської тематики. З цього погляду він продовжує старі традиції української літератури, але, треба підкреслити, продовжує по-

новому. Як ніхто інший з сучасних йому письменників, він з великою майстерністю відбив у своїх творах настрої і прагнення українського села першого десятиріччя більшовицької влади. Проте в його селі все ще міцно вкорінені всі елементи старого передвоєнного побуту.

Соціальна структура села не змінилася, так само не змінилося ще психічне обличчя селянина, за одним хіба винятком: війна розбурхала прадідівську козацьку кров, він навчився вмирати в бою. Та про це ширше далі. В Косинчиному селі, хоч і при змінених обставинах, живі ті самі проблеми й конфлікти, що знайшли свій мистецький відбиток у творах з кожного погляду близького йому В. Стефаника. Але й тут, «наливаючи старе вино в нові міхи», Косинка показав себе великим майстром і без труду ввійшов у перші ряди наших селянських письменників.

Соціальна нерівність передвоєнного характеру, що хвилювала українське село в перші роки більшовицької окупації, знайшла великий відгук у прегарних оповіданнях Косинки. Поруч з яскраво намальованими постатями «глинтаїв», що мають землю, «рівну з краю в край і ситу», письменник вивів цілу низку селян-бідняків, по-степаниківськи вимовних. «Вийдеш з Лиском на осьмуху», — каже один з них у новелі „Постріл”, — ляже, а хвіст на чужому, хоч одрубуй — отака твоя, Корнію, земля: з торбою змалку». А от ще один майстерний образ з новелі «Товариш Гавриш»: «А в селі було так, як і скрізь; земля клітками та смужками, а на якусь клітку вісім-десять душ: їж, мовляв, хліб, тільки пальців не кусай». В оповіданнях Косинки дуже міцний тематичний відгомін Стефаникової творчості, ми згадаємо тільки найважливіші прояви цієї тематичної спорідненості. Отож, «Темна ніч» Косинки нагадує зовсім Стефаникового «Злодія», і то не тільки тематично; «Політика» — Стефаників «Суд»; «В хаті Штурми» має настрої Стефаникової «Осени»; відгуків «Вечірньої години» легко дошукатися в оповіданні Косинки «Перед світом», третя частина «За ворітьми» цілком нагадує Стефаників «Лист» і т. п.

У показі проблем українського села Косинка до дрібниць продовжує ідеологічну лінію новіших наших письменників, а зокрема лінію Стефаника. Обидва ці письменники прагнули соціальних реформ на селі, але при цьому брали до уваги інтереси всього селянства. Вони ж бо любили село, як нерозривну цілість, усупереч доктрині Маркса, що ділила його на класи. Оця глибока, аж містична любов до села, як до панівного корпусу нації, довкола якого кружляють інші, ледве помітні прошарки, мала деяке обґрунтування: вони обидва добре розуміли, що кожний, навіть найбідніший селянин — це в потенції «куркуль», і ще, що багаті селяни — найкращі носії тисячолітньої культури хліборобської нації. Тим то в їх творах можна знайти міцно підкреслений тематичний парадокс. Їх новелі — повні глибокого протесту проти соціальної неправди на селі, водночас вони апотеозують селян

багатирів. Коли в Стефаника, що походив з багатого селянського роду, ці симпатії в бік «куркулів» цілком зрозумілі, то в Косинки, сина спролетаризованої сім'ї, вони трохи вражають, — вони дають свідчення його високої національній культурі. Ось докази на таке ставлення Косинки до багатого селянства.

Єдине Косинчине оповідання, що заслужило собі на беззастережні похвали більшовицької критики, це — «Політика». Мусій Швачка, більшовицький староста села, бідняк, що одружився з дочкою сільського багатія, іде на Різдво в гості до свого тестя. Письменник з великою силою малює велич найкращого рокового свята, прегарні різдвяні звичаї, при тому ні на хвилину не впадає в етнографічну балакучість старих письменників. Ці багатії, батьки і родичі Мусієвої дружини, як і сам Мусій-Політика, показані в цілком реалістичному світлі, об'єктивно. Та, не зважаючи на деякі чорні риси характеру, своєрідним аристократизмом близькі оті багатії Стефаниковим героям, і то тим з «Синів» і «Марії», а в деяких пробуджується вже національна свідомість. Косинка злегка, однією фразою, підкреслює неясний ще селянський патріотизм: «Стара Кушніриха, вирівнявшись за столом, з гордістю промовила: — Застпай мені тієї України, хай хоч сина згадаю, що комуна за Петлюру вбила». Тематично це оповідання близьке до першої частини Стефаникового «Суду», проте з деякими змінами, зобумовленими новим соціальним і політичним становищем. Так у Косинки різдвяна гостина в багатія, у Стефаника — весілля у бідного, у Косинки причина вбивства — політична, у Стефаника — соціальна, у Косинки багаті вбивають бідняка, у Стефаника — навпаки.

Ще кращий матеріал до обґрунтування нашої тези дає оповідання Косинки «Змовини» (1930), в якому він з безприкладною відвагою боронить селян перед колективізацією. Ціла соціальна структура села валиться, валиться селянський тисячолітній світ. Герої оповідання — багаті селяни та обдурена більшовиками селянська біднота, музичний pendant — буря, що тісно в'яжеться з ходом акції. В журналі марксистських критиків і літературознавців, «Критика» (ч. 4, 1931) появилася «знаменита» рецензія на цю новелу п. з. «Куркульська Езопова мова», підписана О. Полторацьким. Вибраємо з неї кілька «квіток», що досить яскраво характеризують ідею твору: «Звичайно, не випадково обрав Гр. Косинка для імпресіоністичної характеристики куркуля саме мотив вітру. Цей образ, що має велику традицію, завжди використовувано як символ благородної стихії, що з нею зв'язані великі пертурбації (вітер — дух неспокою). Беручи момент, коли селянство стає на соціалістичний шлях розвитку, Г. Косинка ілюструє куркуля саме вітром, що зароджується в степу, у природі, і доходить точно до куркульського хутора, завмираючи разом із смертю куркуля». Закінчення рецензії таке: «В „Змовинах” Г. Косинка використовує всі засоби для тої самої

прихованої мети — для куркульської пропаганди. Починаючи з обурливо-брехливого показу розташовання дієвих клясових сил, продовжуючи спочутливою характеристикою куркуля й змалюванням незаможника як божевільного душогуба, закінчуючи всією образною системою, — усе оповідання „Змовини” є „мандат” куркульського агента в радянській літературі. Розбитий в лобовій атаці, він навчився приховувати свої куркульські ідейки під езоповою мовою».

А хоч Косинка письменник *par excellence* селянський, хоч його тематика — село, проте це село — вже не село П. Мирного, а навіть не село новішого періоду. Вільшовицька революція, що по довгій і кривавій боротьбі підкорила Україну, принесла з собою величезні зміни. Коли націоналізація заводів зачепила за живе тільки невелику частину міської буржуазії, то соціальна політика на селі поділила його на два ворожі табори та довела через колективізацію до тривернення панщинних форм буття. Саме Косинці, не зважаючи на важкі цензурні умови, вдалося зафіксувати у своїх творах правдивий образ того велетенського змагу, що відбувався на Україні в роках 1918—20 і за перших років більшовицького панування. Його творчість — це повна суворої динаміки повість про село на переломі, це *rus militans, rus*, що з одрізаном у руці боронить незайманність своїх тисячолітніх традицій.

Один з критиків, що писали про Косинку, назвав його найкращим письменником нашої літератури. У цьому твердженні таки дуже багато правди. На тридцять відомих нам досі оповідань Косинки бодай половина має «кривавий» сюжет. Майже на кожній сторінці його творів гримлять постріли, ллється кров. Баталістичні сцени, нечуваної в нашій літературі сили, проходять довгою чергою, воскрешаючи перед нашими очима добу повстань. Ось одна з них з оповідання «На золотих богів»:

А бій кипить . . . Ось уже пішли до бою з вилами, сокирами, а ворог стіною-муром налягає, щоб розбити селянські ряди.

— Чорна короковка майнула на козацькому шляху.

— З батереї б'ють!..

— З вилами на шлях!

Сіра курява пронизалась свистом куль, упала чорним шаром на обличчя людські . . .

— Прикладом гада!

Затремтіла під сонцем зомліла гречка — похитнулись назад. — Ай!

Креше полум'я, іскриться, і в диму, як чорні примари, мріють над селом тополі, попелом припалі, жовта язиката змія блискавкою прорізала дім і . . .

— Цю-у-у-юй- цюв-уй... співають кулі, і рветься пил горбами.

— Юшковці одходять і... куль немає... і...

Страшно, рішуче гукнув тоді до селян Чубатенко:

— За погорілі наші хати, за кров братів і — волю нашу, вперед!

Якось невідома сила ревнула по-звіриному з грудей селянських, підняла степом помсту і пішли: окропили білу гречку з медами гарячою кров'ю, поцілували востаннє горби і...

Сонце здивовано стало: похитнулись вороги!

Такими монументальними образами, вирізьбленими до деталей, напосеними дикою жагою перемоги, малює письменник боротьбу з білогвардійськими загонами, і армією «золотих богів».

Головна постать Косинчиних оповідань — це селянин-повстанець. Він — месник, що з пристрасстю тварини вбиває комуністів, білогвардійців. Саме така сюжетна основа великої більшості його оповідань, згадати б хоч такі: «На золотих богів», «Троєкутній бій», «Темна ніч», «Перед світом», «Десять», «Постріл», «В житах», «Оповідання без моралі», «Політика», «В степу» і т. д. Письменник ніде не приховує своїх симпатій до повстанців, хоч і висловлює їх в завуальованій формі. З його пера ніколи не спливе слово «бандит», хіба тільки раз в оповіданні «Десять», але й цей раз, щоб заперечити: «А Діброва в житах не бандит, ні, це...» Як багато говорять ці три крапки, це ніби «недомовлення»! Не важко також зрозуміти, чому одній збірці своїх оповідань письменник дає назву «В житах». Теж у цій назві криється глибокий символ. Бо й справді, все, що було здорове й міцне в селі, пішло в жита, пішло знищувати армію «золотих богів» та армії «визволеного пролетаріату», що, як та галич, сунули з усіх боків.

Кривава заграда промадянської війни заливає селянські вікна. Яка ж сила розбурхала селянську стихію, які ж ідеали впхали їй у руки одрізан, вила, ціп чи інше подібне знаряддя невченої селянської помсти? Косинка цілком вияснює цей небачений від часу Коліївщини селянський зрив в оповіданні «Голова ході» (ходя — китаець). Батько і син орють ниву, розмовляють: «А тепер скрізь кротоми поліз по степу мужик; наш степ — брещуть». Син, учасник повстанчої боротьби, відповідає: «Ого-го-го! Коли діло касається степу — ми тоді, як мур! Тоді, брат, не скубнеш дурничкою... Зелена могила знає. З вилами боронимо степ, ге?» А діло, як це показав майбутній розвиток подій, справді «касалось» степу, тої найглибшої основи світогляду українського селянина, його містичної любови до землі, його права бути на ній господарем. Була справді причина до того, щоб кривавитися в нерівній боротьбі, гинути в льохах ГПУ чи з голоду йти на вічне заслання в далекий чужий Сибір.

Вже така тематична лінія творів Косинки дала підсоветській критиці пребагатий матеріал, щоб йому причепити усякі політичні злочини. Проте з кількох його творів, друкованих і недрукованих, визирає ще інше обличчя Косинки, героїчне обличчя українця-державника. Це оповідання «В степу», «Фавст» і «Серце». «Фавст» за більшовиків не був взагалі надрукований. Ось тло, на якому відбувається дія оповідання «В степу», що цілком по-новому, але з величезною силою передає стогін віками закріпаченої нації:

«Ми слухали журливу сагу Дніпра, який полоскав наші ноги і плакав на білому піску: припаде, мов до грудей, до берега, задзвонить, і на камінцях бринять старечі сльози». Яким нелюдським бодем дихає характеристика нації у цьому ж таки оповіданні: «П'ятнадцять мільйонів поетів, десять — артистів, а решта сіють хліб і самі здихають з голodu».

А новеля «Серце» в символічній формі висуває ідеї, такі дорогі кожному українцеві. У центрі цієї новели річка Збруч, що «плющить отак споконвіку на землі українській, як тавро те — Збруч-ріка!» Стихійні національні почування Косинки знайшли найскравіший вияв в незакінченому оповіданні «Фавст», що варте детальнішого обговорення.

Оповідання «Фавст» це ще живі згадки письменника з часу першого його ув'язнення більшовиками в 1920 році, це водночас патетична проповідь месіянства України. У центрі цього твору стоїть постать ув'язненого партизана Федора Конюшини, так монументально намальована, що підсуває найширші узагальнення. Серед страшних мук і катувань український Фавст не просить у більшовиків пощади, у жорстокому болю він навіть не просить собі передчасної смерті. А коли ж його психе під впливом пекельних мук розкладається, то й тоді він міцний, як гранітна скеля. У божевіллі йому маряться тільки образи героїчних повстанських походів. «Не зацвітуть ніколи пісні на гриві мого коня», — каже він у хвилину, коли приходить до себе. — «І я все таки не буду журитися: Ми вмираємо в ім'я наступних поколінь». Під гомін різдвяної пісні про Сина Божого, що народився, Фавста виводять на страту. Його останні слова до товаришів келії такі: «Кіннота, на коні! Рівняйся, до бою ладнайсь!»

Більшість східньо-українських критиків, що писали про Косинку, називали його епігоном народництва. Цей погляд — свідомо неправда. Її метою було, під плащиком народництва, зберегти Косинку перед знищенням. Як це бачимо з тематичного перегляду його творчості, в нього нема ні одного з атрибутів цього перестарілого світогляду. Навпаки! Він був одним з найбільш революційних письменників своєї доби, що з героїчною відвагою відстоювали права нації перед все міцніючим натиском більшовизму. Його твори, за його власним висловом у новелі «Мати», «родила та велика й справедлива у віках ненависть мого народу».

Літературна спадщина Г. Косинки розмірами невелика, — усього яких тридцять нарисів і новель, один і не такий уже товстий том. *Non multa, sed multum* — оце давновідомий закон, що його треба прикласти до письменників типу Косинки. Свої оповідання він писав поволі, вишліфовував у них кожне речення, у кожний твір вкладав якнайбільше змісту та творчої снаги. Коли статистично простежити його 15-річну літературну діяльність, від дебюту в 1919 році до передчасної смерті в 1934, то побачимо, що писав він пересічно по два оповідання на рік, при чому найплодовитіші були роки: 1922 з дев'ятьма оповіданнями, і 1923 з 5 оповіданнями, найменше плодовиті — 7 останніх років життя з продукцією ледве трьох оповідань. У 1919—22 роках, у перший період творчості, Косинка написав аж 14 нарисів і оповідань, коли йти за кількістю назв, майже половину своїх творів, коли ж за критерій брати розмір і якість, то якістю продукція першого періоду далеко поступається творчості пізніших років, а розміром вона... тільки одна п'ятина його літературної спадщини. А проте, не зважаючи на такі міркування, треба ствердити постійний спад літературної продукції Косинки, що в останніх роках майже цілком припинив письменницьку роботу.

Причини для цього занепаду Косинки треба шукати не тільки в гострій кампанії проти нього і взагалі проти української культурної еліти з боку більшовиків, але, на нашу думку, передусім у характері його літературної манери. Подібне явище швидкого вичерпання письменника в нашій літературі не рідке — за приклад можна подати хоч би творчість таких письменників-новелістів, як Т. Бордуляк, М. Черемшина, В. Стефанік. Їх літературна манера, за влучним висловом А. Ніковського, «не заповідає ніякої еволюції й розросту, і близький кінець чи вичерпання продукції такого письменника можуть бути видні вже з перших творів».

Одна з найсуттєвіших ознак Косинчиного таланту — це його, навіть у нашій літературі, незвичайна стихійність. Коли Коцюбинський розвинувся остаточно аж до тридцятиногого року життя, а перші новелі Стефаніка попередила кількістю вперта праця в дуже сприятливих обставинах, Косинка вже в перших своїх нарисах став перед читачем і критиком як дозрілий майстер, треба підкреслити, двадцять-кількалітнім юнаком, без належної підготовки, без систематичної освіти, з руками, ще чорними від фізичної роботи. Його хист мав у собі щось із природи вулкану, що відразу вибухає з великою силою. В початкових творах він виявив усі прикмети свого небуденного таланту, а в пізнішому розвитку вони тільки удосконалювалися: багату й цікаву образність, ритмічність, високу культуру слова та стиль, що поплив утертим річищем імпресіонізму. Так він без труд-

нощів знайшов себе: і жанрово — новеля, і тематично — село, і стилістично — імпресіонізм. Причини, що вирізьбили таке, а не інше обличчя письменника, ясні з тодішньої ситуації на літературному фронті. Більшість письменників, як Хвильовий, Любченко, Яновський та інші, що дебютували в тому часі, теж починали свою літературну діяльність від імпресіоністичної новели.

У початках творчого розвитку Косинка вийшов з ультраімпресіоністичних нарисів. Ось коротка аналіза п'ятого з черги його твору «Вечірні тіні». Уже самим наголовком автор зраджує імпресіоністичну манеру, що, за С. Георге, має «передавати настрої, а не погляди», давати враження, а не об'єктивні істини. Таких наголовків у Косинки більше, згадаєти б тільки найтипівіші: «Заквітчаний сон», «Місячний сміх», «Темна ніч», і т. п. «Вечірні тіні» — це дві картинки, що в'яжуться між собою однією місяць: з одного боку, розмова селян про криваві драми громадянської війни, з другого — еротична сценка, в якій показано здеморалізованого пролетаря. Сюжет оповідання тоне в неясності, події ледве фрагментарно зазначені, одне певне, вони відбуваються на пароплаві, що пливе Дніпром, вечірньою порою. Ідея твору теж не дуже ясна, найімовірніше Косинка протиставляє один одному два світи: міцний — село, гнилий — місто, їх зудар. Сюжетна розхристаність нарису підкреслена ще прегарними настроєвими описами Дніпра і вечірніх тіней; роля цих описів у нарисі далеко не другоплянова.

Стиль Косинки у «Вечірніх тінях» типово імпресіоністичний; уже тут можна схопити деякі його формальні ознаки. Письменник, наприклад, часто вживає еліптичних конструкцій: «Жвава батькова дочка: ранком, ще зоріє, а любка вже: Добридень!» Часта в нього теж персоніфікація природи, засіб вислову для імпресіонізму дуже прикметний: «А береги сміялися. Повірите, сміялися?» Але оці скупі приклади ще не дають уявлення про різноманітність імпресіоністичних засобів Косинки. Він з великою майстерністю вживає не тільки всіх, уже досі відомих у нас зразків цього стилю, але й творить нові. За приклад можна взяти хоч би його оповідання «Змовини», один з найкращих його творів, тон якого в основному реалістичний. Сюжет «Змовини» майстерно накинутий на фон природної стихії, вітру, імпресіоністично в'яжеться з цією стихією, даючи в цей спосіб цілком оригінальну імпресіоністичну будову великих розмірів.

Вийшовши від ультраімпресіоністичних нарисів, Косинка поволі, але вперто прямував до реалістичної новели. Останнє відоме нам оповідання «Серце» (оповідання «Перевесло» ми не знаємо) — це вже цілком реалістичний твір, що своєю технікою більш зближається до манери Панаса Мирного, ніж до нашої модерної новели. Косинчину еволюцію в бік реалізму можна зазначити з 1923 року, докладніше — його оповідання «Голова ході», хоч від усіх ознак імпресіоністичного стилю він не відмовляється й надалі. У дру-

тому, реалістичному вже періоді творчості його стилістичні засоби щораз більше прозорішають: сюжет не розбігається в різні боки, але скупчується на одній конкретній події, індивідуалізовані постаті заступають місце символічних Сенків-кулеметчиків, героїчних Чубатенків і т. д., описи природи скорочуються, а коли вони й є, то міцно зв'язуються з психологічною інтерпретацією персонажів, словом, письменник дає прості, але міцні реалістичні картини. Прегарні зразки реалістичної новели маємо в таких оповіданнях Косинки, як «Голова ході», «Циркуль», «Політика», «Змовини» та декілька менших. Особливо «Політика» це така могутня новела, що, за однозгідними голосами критики, дорівнює найкращим новелям української літератури. Нема в ній ні одного слабого місця, нема імпресіоністичної розхристаності стилю і сюжету, все наче виковане — люди, образи, події.

Стиль Косинки в цій та інших реалістичних новелях максимально простий, речення повні, заокруглені, з підметами і присудками, майже без вигуків, складних прикметників та інших атрибутів імпресіоністичного стилю, що були прикметні початковому періодові його творчості. З давніх стилістичних засобів лишається тільки ще досконаліше ритмізування фрази. Ось музичний уступ з новели «Голова ході», що з винятковою силою передає любов селянина до землі:

У Василя зацвіли очі силою... він їх примкнув і повернув голову просто до сонця — там у синіх туманах плив степ, і низько-низько, аж над хрестом Покрови, клекотіли журавлі — виводили пісно... І степ, і сонце, і далекий бір — все співало разом з журавлиною піснею у прудях Василя: Земля... Земля... Земля...

Музичність Косинчиних оповідань — взагалі одна з яскравіших прикмет його таланту. Афоризму Ніцше: «Суть доброї прози в безнастанній ввічливій війні з віршованими засобами», він, може, й не знав, але, змагаючися мужньо з українським словом, напевне глибоко відчував його правдивість.

Поволі мінялася й образність письменника. Ось зовсім непоганий образ з оповідання «Заквітчаний сон», надрукованого в 1923 році:

Дід молиться прадідівською молитвою в саду до зір, не повертає голови до попелища церкви, де співали кулемети, ні, перед ним стара яблуня — одноліток діда — зогнулася, розп'яла на землі гілля, і кожна гіллячка хитає ніжно, в унісон дідовій молитві.

А ось для порівняння могутній опис посухи 1921 року з новели «Циркуль», що була вперше надрукована в 1926 році:

Земля лежить колотою грудю, і на пашні розколини, мов рани: немає дощу! І сонце висить у повітрі,

як велике гартоване ядро, що от-от, здається, впаде на синьо-голубі небесні води, і тільки тоді підуть рясні дощі та змиють сухий лишай землі, що роз'ятрився і горить під сонцем.

Образність письменника в реалістичних новелях міцніша, своїм лаконізмом та пластичністю вона з великою силою б'є по уяві читача.

Стилістична майстерність Косинки, як і кожного письменника, тісно в'яжеться з його вмінням орудувати словом. Його мова дуже гарна; як і в його приятеля Т. Осьмачки, вона соковита, запашна: так і чути, що пливе просто з грудей народної мовної стихії. Мови він, певне, ніколи не вивчав, головну роллю грали тут не наші клясики чи словники української мови, а його селянське вухо. В його творах треба ще відзначити оформлення діялогів, у якому чується відгомін Стефаникової манери. Його негативні герої: сільські багатії, офіцери, зрусифіковані малороси, казюнні комуністи, як, наприклад, сексот Антін Радіонович Собачка в новелі «Анкета», говорять виключно українсько-російським воляпюком. Проте це, таки досить часте вживання жаргону виходило завжди із свідомої волі автора, воно, з одного боку, звертає увагу читача на жахливі наслідки мовного нехлюйства, а з другого — надає його творам своєрідного льокального кольориту.

(істор. глян в чиняччя)

„Я поділяю ваше обурення...“

ЛИСТИ ДО МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО І ЙОГО ВІДПОВІДІ ДОКУМЕНТИ БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ МОВУ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР 1960—64

Кінець 1950-их і початок 1960-их років позначені на Україні боротьбою за належне українській мові місце в державному, громадському і, зокрема, у шкільному житті Української РСР. Зовнішнім виявом цієї боротьби була відома «Республіканська конференція з питань культури української мови», організована 11—15 лютого 1963 Київським університетом та Інститутом мовознавства ім. О. Потебні Академії наук УРСР. Конференція, що в ній брало участь понад 800 осіб (мовознавців, вчителів, студентів) не тільки з УРСР, а й з інших радянських республік, перетворилася на публічний форум протесту проти затискування української мови режисними колами та діячами і проти зневажливого ставлення російських шовіністів до української мови і на Україні, і в інших республіках та областях РРФСР, де живуть мільйони українців.

Поставлені у виступах учасників конференції питання й вимоги, їхні протести проти русифікаційної практики й абсурдних теорій про двомовність, як також схвалені ними постанови, не були оприлюднені ні в публікаціях Інституту мовознавства АН УРСР, ні у виданнях Київського університету чи інших установ. У виданому Інститутом мовознавства у видавництві «Наукова думка» в Києві 1964 року збірнику матеріалів п. н. «Про культуру мови» надруковано тільки доповіді й виступи, що стосувалися виключно підкреслених у назві конференції і збірника таких питань «культури мови», як ортоєпія української усної мови, мови радіопересилань і преси, культури усної мови й перекладу, з приділенням «особливої уваги»... боротьбі за культуру російської мови в Українській РСР. Видано цей збірник за «відповідальною редакцією акад. І. Білодіда і з участю таких осіб у редакційній колегії, як М. Жовтобрюх, Алла Коваль, П. Плющ, В. Русанівський, здебільшого тих мовознавців, погляди яких на становище української мови в УРСР і на теорію «двомовності української нації» були гостро засуджувані і заперечені більшістю учасників конференції. Доповіді і виступи під час конференції, які стосувалися актуального становища

української мови в Українській РСР і вимагали поширення української мови в усі сфери державного і громадського життя, у названому збірнику не знайшли ні місця, ні навіть згадки. Цілоком односторонньо насвітлила перебіг і зміст конференції також й радянська преса. Київська «Літературна Україна» від 26 лютого 1963, стверджуючи велике зацікавлення громадськості роботою конференції, обмежила свою інформацію про неї знову ж таки виключно питаннями «культури мови». Єдине докладніше звітження з цієї конференції появилось тільки у Варшаві — у видаваному там місячнику «Наша культура» (ч. 3, березень 1963), і воно знайшло свій широкий відгук в українській еміграційній пресі.

Обговорювані під час конференції питання дискримінації й обмежень, що їх зазнає українська мова в нібито незалежній і суверенній Українській РСР, знайшли широкий відгомін також і в самій Україні. Не маючи можливості з'ясувати свої погляди в наукових публікаціях чи в пресі, деякі з учасників конференції були примушені висилати свої статті, репліки, відкриті листи чи й інші матеріали на адресу різних урядових і партійних установ, діячів культури й мистецтва.

Важливою документацією до заторкнених на республіканській науковій конференції питань культури української мови та проблем актуального становища української мови і їх відгомону на Україні є поширована там в останні роки серед населення добірка з листування між київським інженером, колишнім офіцером радянської армії, Василем Лобком і Максимом Рильським, керівником Інституту мистецтвознавства, фолклору й етнографії АН УРСР. Поширювані на Україні вже після смерті М. Рильського (1964) листи В. Лобка з додатними до них стосовними матеріалами (текстами виступів і звернень) і відповіді на них М. Рильського передруковуємо в цьому числі «Сучасности» для ознайомлення українців на еміграції з процесами, що відбувалися чи й відбуваються на їхній батьківщині. Публікуємо листування В. Лобка з М. Рильським без будь-яких змін в оригіналах, з пропущенням тільки тих матеріалів, в яких наявні повторення, і з виправленням друкарських помилок. У примітках подано редакційні довідки про згаданих у матеріалах листування осіб чи пояснення порушених у листуванні справ.

У листах-відповідях на звернення В. Лобка Максим Рильський поділяє його обурення з приводу фактів дискримінації української мови й культури, хоч і намагається подекуди брати в оборону атакованих В. Лобком радянських мовознавців і письменників.

Автор листів до М. Рильського Василь Лобко був звільнений у середині 1963 року з праці за свої виступи на оборону української мови. Відомостей про його долю немає.

Василь Лобко

З М. Т. Рильським ми були добре знайомі. Перша наша зустріч відбулася 5 вересня 1958 року. При зустрічі він ознайомився з моєю статтею «Більше уваги рідній мові».

Після цього ми з ним неодноразово обмірковували найважливіші питання життя нашого народу.

При кожній нашій розмові Максим Тадеєвич був відвертим і щирим; він погоджувався з тими вимогами, які висували обставини. А коли по якій причині він попадав в «просак», от як це було з підписом прохання про спорудження пам'ятника Пушкіну біля оперного театру, а потім, коли його переконали, що біля оперного театру повинен стояти пам'ятник Миколі Лисенкові, то він тоді казав: Василю Федотовичу, я тепер бачу, що я тут допустив помилку, постараюся її виправити».

Про думи й переживання М. Рильського, які виникали в нього при наших розмовах, буде написано.

Крім розмов віч-на-віч, ми час від часу вели переписку. Переписка також була викликана величезним піклуванням за долю нашого народу, його мови, культури. Можливо, ця переписка найбільш правдиво характеризує облік Максима Рильського, який мені писав: «Я глибоко вірю в світле майбутнє українського народу».

Чотирнадцять листів (сім Максима Тадеєвича й сім моїх) з цієї переписки я й пропоную Вам.

Висилаю фотокопії листів М. Рильського.

7. XI. 1964 року

Київ—115, вул. Верховина, 2, кв. 1.

Лобко Василь Федотович

*

Шановний Максиме Тадеєвичу!

Сидів я в Колонному залі Київської філармонії, при вшануванні 50-річчя Вашої творчої діяльності на благо нашого славного народу і, по правді скажу, був дуже засмучений. Лише великою радістю наповнялося моє серце від щирих слів Наталії Ужвій та вітання від Львівського університету (хвала й ще раз хвала Лазаренкові¹), а також від Ваших заключних слів — любіть Україну.

Сумував не тому, що в граді теплих вітань на Вашу адерсу деякі висловлювалися незграбно, а тому, що в більшості привітань не наголошувалося на основному, *тому, що у нас рідну українську мову можна почути тільки на таких вечорах і більше, майже, ніде.*

¹ Євген Лазаренко — геолог, чл.-кор. АН УРСР і ректор Львівського державного університету з 1961 року.

Серце болить. Я думав: усі виступаючі справедливо хвалять Рильського, тобто вірного сина нашого великого народу. У залі гаряче відгукуються на це. Та коли в цьому є хоч крихітка щирості й правди, то чого б цим тисячам людей не виступити за найсвятіше в житті — за гідність свого народу, за рідну мову. Чого б їм не приєднатися до нашого звернення в цій справі (додаю звернення в Президію Верховної Ради України, яке й вручене 40 депутатам Верховної Ради УРСР). От була б величезна справа, сила й підтримка, а то той же Павло Тичина, будучи Головою Верховної Ради УРСР, кудись заховав вручене йому звернення і не тільки не поставив це питання на сесії Верховної Ради України, а навіть не «соизволил» дати відповідь.

Є, Максиме Тадеєвичу, патріоти, які дійсно борються за гідність свого народу, його честь і славу, сміливо дивляться правді у вічі, й є такі, які кивають і направо й наліво, їм аби кивати. До цієї групи належить і Білецький,² який однією рукою мов би за наш народ, а другою дає хвалебну характеристику ворогові українського народу, вовкулаці Ваврику³ (додаю мою статтю про це — «Помилка повинна бути виправлена»). Є й такі, що їм байдуже про що говорити — аби говорити й показатися між людьми, а після виступу хвастаються: «Ну, как я толкнул речь».

Велике Вам спасибі за заключні слова на вечорі; вони, як величезної сили грім, розкотилися по всій Україні. Це другий за останній період Ваш виступ (я маю на увазі Ваш виступ на з'їзді письменників України про рідну мову), який має неоціненне значення.

З повагою

Василь Лобко

22 березня 1960 р.

Київ

*

Товариш Лобко!

Спасибі — спізнене — за Ваш лист. Я глибоко вірю в світле майбутнє українського народу й розквіт його культури.

Служу йому, як умію.

З привітом

М. Рильський

24. V. 1960 р.

*

Шановний Максиме Тадеєвичу!

Одержав Вашого маленького листочка; дуже дякую. Ті декілька речень свідчать за все. Більше нічого й не треба.

² Мова, мабуть, про акад. Олександра Білецького (1884—1961).

³ Автор листа мав, можливо, на увазі галицького москвофіла Василя Ваврика (нар. 1889), викладача російської мови у Львівському університеті з 1939, згодом співробітника Львівського державного історичного музею. Згадувана В. Лобком стаття в цій справі до добірки не влучена.

До речі, скажу, що краще менше писати, але обмірковувати кожне написане слово, бо наші вороги можуть відірвати, вихватити яке-небудь речення й ним спекулювати, направляти його проти нашого народу.

Так саме й поступив якийсь валуєвець Кравцев,⁴ вихопивши й Вашу цитату й з піною на губах в своїй писанині (газета «Радянська Україна» за 13 квітня 1960 р.) намагається ліквідувати усі мови й до небес вихваляє тих зрадників, які відцуралися своєї мови, гідності свого народу, своєї нації.

Зараз пишемо протест-відповідь. Назвали його так: «Проти ревізійзму в національному питанні, проти підтриму дружби народів СРСР».

Відповідь планується подати з багатьма підписами.

Бажаю здоров'я для корисної праці.

З повагою

Василь Лобко

11. VI. 1960 р.

Київ

*

Шановний Василю Федотовичу!

Поділяю Ваші думки й почуття. У збірці «Згряя веселиків»,⁵ яка незабаром вийде з друку, вміщена моя поезія про українську мову — гадаю досить ясна.

⁴ Радянський партійний діяч Іван Кравцев, автор праць «Развитие национальных отношений в СССР» (Київ, 1962) та «Пролетарский интернационализм, отечество и патриотизм» (Київ, 1965), виданих Інститутом філософії АН УРСР. Пропагатор теорії «злиття націй». Помер 1966 року.

⁵ Згадувана М. Рильським поезія про українську мову була надрукована під назвою «Рідна мова» у збірці «Згряя веселиків», опублікованій у в-ві «Радянський письменник» 1960 року. У цій поезії поруч Максимовича, Котляревського, Шевченка, Лесі Українки і Франка згадуються Пушкін, Добролюбов і Ленін. Уся поезія нараховує десять 6-рядкових строф. У перших трьох строфах з'ясована важка історична доля української мови:

Як гул століть, як шум віків,
Як бурі подих — рідна мова.
Весняних пахоців листків,
Сурма походу світанкова,
Неволі стогін, волі спів,
Життя духовного основа.

Цареві блазні і кати,
Раби на розум і на вдачу,
В ярмо хотіли запрягти
Йї, як дух степів, гарячу,
І осліпити, й повести
На чорні торжища незрячу.

Хотіли вирвати язик,
Хотіли ноги поламати,
Топтали під шалений крик,

Розвиток і розквіт нашої мови не може залежати від Кравцева й йому подібних, він залежить від *народу*. А я в наш народ вірю.

З привітом

М. Рильський

21. VI. 1960 р.

*

Шановний Максиме Тадеєвичу!

Дуже дякую за листа від 21. VI. 1960 р.

Впевнено вірити у свій народ потрібно, але цього замало. Ми є часткою його й тому, по змозі (як Ви про це вже писали) треба турбуватися за його гідність як народу, вносити, розвивати в нього свідомість в цьому напрямі. Адже ж за нас ніхто не буде цього робити. А праці титанічно багато.

У мене до Вас є одне прохання. Я декілька разів дзвонив до Вас, але, як кажуть, видно не в той час. Справа така: мій вірний друг, свідомий, розумний молодий чоловік, лауреат Всесвітнього конкурсу виконавців Доріченко Олесь (чоловік однієї з тріо бандуристок — Валі Третякової) одночасно є непоганим поетом. І дуже бажано для користі загальної справи, щоб Ви його представили в літературу. Сподіваюся, що Ви не відмовите в цьому, тому що це — молоді так дуже потрібні кадри. Прошу дати знати, коли можна зустрітися з Вами з приводу цього.

Немає меж обурення. В наш час знаходяться скажено-божевільні вишкрабки Валуєва, які забороняють поїздки на могилу Т. Г. Шевченка... Написав про це статтю в «Літературну газету» — «Вишкрабок Валуєва» (висилаю). Такого ж змісту листа послав секретареві ЦК КП України тов. Скабі та секретареві партійного комітету АН УРСР тов. Іщенко.

В суботу ідемо на могилу Шевченка.

Написав велику статтю про рідну мову, пісню, зв'язавши це з нашою трійцею, співдружністю А. Малишка, П. Майбороди, Д. Гнатюка. Обіцяють її надрукувати. Правда, зараз ще — то Андрій Самійлович трохи шкутильгає, але думаю, що ця «хвороба» швидко пройде.

В одному з своїх листів Кос (Кос-Анатольський) писав мені, що він теж послав Вам вітальну телеграму, але не знає одержали Ви її чи ні?

Максиме Тадеєвичу! нарікають за Вашу хвалебну рецензію на брошуру якогось Тростянецького⁶ про Ю. Яновсь-

В'язнили, кидали за ґрати,
Зробить калікою з калік
Тебе хотіли, рідна мати...

Характерно, що текст цієї ж поезії М. Рильського надруковано в журналі ЦК ЛКСМУ «Зміна» (ч. 4, квітень 1959) з невеликим, але суттєво важливим пропуском: у третій строфі пропущено 4-ий рядок — «В'язнили, кидали за ґрати...»

⁶ Арон Тростянецький, радянський літературознавець, автор монографії «Юрій Яновський» (Київ, 1959).

кого. З-за великого перевантаження я ще не зміг ознайомитися ні з рецензією, ні з брошурою й тому не можу висловити своєї думки.

Незабаром вишлю (або особисто передам) Вам на згадку мої надруковані наукові праці.

З повагою

Василь Лобко

1. VII. 1960 р.

Київ

*

Шановний тов. Лобко!

З т. Доріченком охоче поговорю після 20-го липня, коли повернуся до Києва (тепер виїжджаю). Попрошу тоді подзвонити моему секретареві Арону Семеновичу⁷ по телефону 4-20-50, щоб умовитися про день і час зустрічі.

Факт про заборону їхати на могилу Шевченка справді обурливий. Гадаю, що Ваші листи дістануть належний відгук.

Тов. Кос-Анатольському я вдячний за його привітання, свого часу вислав подяку.

Щодо моєї рецензії на книжку «якогось» Тростянецького про Яновського, то я залишаю за собою право висловлювати свої думки незалежно від «нарікань» тих чи інших осіб.

М. Рильський

7 липня 1960 р.

*

Вельмишановний Максиме Тадеєвичу!

Ураховуючи важливе значення того, хто одержить перші шевченківські премії (їх повинні одержати гідні цієї премії люди), тому ми висунули на здобуття цієї премії:

1. Заслужену капелу бандуристів України (керівник О. Маньківський).
2. Народного артиста СРСР І. С. Козловського, народних артистів СРСР Б. Р. Гмирю та П. С. Билинника.
3. Композитора А. Й. Кос-Анатольського.
4. Творчі колективи кіностудії ім. Довженка, за створення кінокартин «Лісова пісня» та «Повія».

Текст нашого звернення в Комітет по преміях ім. Т. Г. Шевченка додаю.

Прохаю Вас особисто, а також з колективом підтримати висунуті нами кандидатури.

Бажаю доброго здоров'я й усього найкращого в житті.

З повагою

В. Криця (Василь Лобко)

*

Тов. Лобко!

Ваш лист дуже запізнився.

Шевченківські премії цього року вже присуджено, не-

⁷ Прізвища цього секретаря М. Рильського — Арона Семеновича — не повелося встановити.

забаром список трьох, удостоєних цієї нагороди, буде оголошено в пресі.

Люди, яких Ви рекомендуєте на ці премії, дуже достойні, але це вже — справа майбутнього року.

З привітом

М. Рильський

27. II. 1962 р.

*

М. Т. Рильському (та ще 30 осіб)

Шановний товаришу!

Громадськість Києва збентежена ненормальними фактами, які не повинні були мати місця. А саме: зневажливим ставленням щодо української мови деяких працівників мистецького фронту.

Посилаю Вам опис «Просимо втрутитися, просимо відгукнутися»⁸ (До українського народу) й прохаємо виступити з приводу цього. Прохаємо зробити так, щоб ліквідувати це ненормальне становище.

З повагою

В. Лобко

22 грудня 1962 р.

*

Шановний тов. Лобко!

Ви говорите про обурливі факти, я поділяю Ваше обурення.

Усе, що в моїй змозі, я роблю й робитиму в справі розвитку нашого українського слова, нашої культури.

Деякі імена людей, яких Ви називаєте ворогами української культури, названі Вами, не зовсім обмірковано.

«Русифікацію» Київської музкомедії, оскільки мені відомо, припинено.

М. Рильський

3. II. 1962 р.

*

Вельмишановний Максиме Тадеєвичу!

Щиро вдячний Вам за листа й теплу підтримку наших справедливих вимог щодо ліквідації неподобств, які мають місце в музкомедії.

На великий жаль, Максиме Тадеєвичу, Вас хтось неправильно інформував. І досі в музкомедії йдуть вистави російською мовою.

Скажу, що наше звернення викликало великий відгомін, і думаю, що дасть бажані наслідки. Його розглядали в Раді Міністрів УРСР (я послав звернення тов. Тронькові) та в обкомі КП України (послав тов. Дрозденкові). Мене ви-

⁸ Названий заклик В. Лобка вилучено з добірки, бо зібрані в ньому факти дискримінації української мови й культури з'ясовані повніше у надрукованому далі його ж виступі на Республіканській науковій конференції з питань культури української мови.

кликали туди й заявили, що ми правильно виступили, що вони звернуться в ЦК КП України, щоб ліквідувати таке ненормальне становище. Не знаю, наскільки це щиро, але будемо мати надію. З цього приводу мене викликали й в ЦК КП України. Я заявив, що коли відповідні органи не зроблять належних висновків, то прийдеться знову звернутися в адресу — українському народові.

Мене дивує таке: обком КП України доручив тов. Дорошкови П. та Петльованому В.⁹ поговорити зі мною й в'яснити усі питання, зв'язані з нашим зверненням. Я з ними довго й відверто обмінювався думками. Із розмови в'яснилося, що Петро Дорошко — свідома, толкова людина, а В. Петльований крутився, як в'юн: «Мов і правда, і мов не зовсім так, мов і треба виступати, але ж напівголоса». Якийсь половинчатий цей Петльований. Йому байдуже до наших вимог, до української мови, української культури. І хто він такий?

Я пригадую дві групи поетів: група Маяковського-Асеева й група Уткіна-Кирсанова. Перша виступала проти несправедливості, за викорчовування усього поганого відверто, на весь голос, і тому її називали «групою на весь голос». Друга група виступала боягузливо, оглядаючись, а ось, щоб чого не сталося, тихенько, помаленьку, напівголоса, як кажуть, ні горить, ні тліє, а тільки димом воняє. Цю групу так і назвали — «група напівголоса».

Я стою на боці групи Маяковського.

Цей Петльований навіть збрехав мені. Він заявив, що він був в театрі музкомедії, перевіряв і що вже вистави йдуть на українській мові. Прийшлося знову мені перевірити. І що ж — його заява — неправдива.

Мене дивує ще й те, що Петльований мало обізнаний з літературним процесом, промадським життям. Я казав йому про «статті» Кравцева, Шахмазарєва, Білодіда, Шамоти, Ваврика й протилежних їм Солоухіна, Матвієнка¹⁰ та інших, а він нічого про це не знає. Коли б я цього не знав, то мені можна було б вибачити, адже ж я не письменник, не літератор, а маю технічну спеціальність, а письменнику сором цього не знати.

Більше того, Петльований не знає, що на сьогодні ні в ремісничих, ні в технічних училищах, ні в технічних технікумах та інститутах не ведеться викладання нашою рід-

⁹ Петро Дорошко (нар. 1910) — радянський поет; Віталій Петльований (нар. 1914) — прозаїк.

¹⁰ Про І. С. Кравцева — див. примітку 4. Шахмазарєв — правдоподібно радянський мовознавець К. Х. Ханазаров, прибічник теорії «злиття націй». Іван Білодід — мовознавець, академік і віцепрезидент АН УРСР, директор Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні. Микола Шамота — літературознавець, академік АН УРСР з 1967 року. Ваврик — див. прим. 3. Володимир Солоухін — російський радянський письменник, оборонець української мови. Даних про Матвієнка немає.

ною українською мовою. Ми навіть поспорили з ним за це. Петро Дорошко був на моїм боці.

Виникає питання, як цей «письменник» може писати правду про життя, коли він нічого не знає про це життя?

Передаю текст свого виступу на Всеукраїнській¹¹ республіканській науковій конференції з питань культури української мови. Коментарії до виступу зайві. *В ньому кожне речення, кожне слово обмірковане й мають свою вагу.*

Скажу, що винятково тепле сприйняття виступу я відношу тій великій свідомості слухачів, їх уболіванню за життя нашої пречудової мови, за життя й гідність нашого народу. На конференції безроздільно панувала (за винятком маленької грумки Білодіда) ця свідомість. Конференція була наелектризована цим.

Бажаю усього найкращого.

З повагою

В. Лобко

23. II. 1963 р.

Київ

*

ВАСИЛЬ ЛОБКО:

Виступ на Всеукраїнській Республіканській науковій конференції з питань культури української мови 12 лютого 1963 року в Києві.

Товариші, друзі!

Найбільше, найважливіше, найцінніше духовне багатство кожного народу є його мова. Мова — це душа народу, його серце, розум, думка. По її розвитку, її поширенню, її вживанню визначаються, оцінюються інтелектуальні здібності народу, його культури, його гідність, як народу, його право на існування.

Зникла, асимілювалася мова — зник і нарід (я скрізь вживаю слово «нарід» від слова «рід» — як це й раніше так писалося).

Ось чому тих, які цураються рідної мови, вороже ставляться до неї, насміхаються з неї, перетинають їй широкий шлях в життя — не можна вважати за людей. Вони гірше черв'яків, бо, знищуючи свою рідну мову, вони тим самим живим у могилу кладуть свій нарід.

Вважаю, що не треба забирати вашої уваги на перелік пречудових висловлювань про важливість для народу рідної мови; але все-таки бажаю нагадати такий дотепний вислів Паустовського¹² (хоч більшість із вас знає його упе-

¹¹ В офіційній назві згаданої конференції визначення «всеукраїнський» не було.

¹² Костянтин Паустовський — російський радянський письменник.

реджене ставлення до української мови, української культури, що, як відомо, привело до великої полеміки).

Так ось, Паустовський про рідну мову писав: «Той, хто не любить, не знає своєї рідної мови — дикуном».

Думаю, що пора, давно пора цей вислів у вигляді плакату вивісити в кожній школі, кожному технікумі, кожному інституті, на підприємствах, в установах і в тому ж інституті мовознавства Академії наук України.

Як прегарний садок, як лани золотої пшениці й жита, як луки й діброви можуть рости й розвиватися на доброму ґрунті, так і мова кожного народу потребує ґрунту для свого існування, без якого вона захиріє, загине. Цим ґрунтом, цією основою існування мови є перше за все нарід, який має свою рідну мову і володіє нею. По-друге, треба, щоб були сприятливі умови для вільного вживання цієї мови, щоб вона широко, на повну силу, на весь голос лунала в усіх сферах життя. А це означає й включає в себе відсутність утисків для мови, фактичне, а не декларативне створення умов для її вживання.

Не може існувати мова, коли вона не має ґрунту для свого існування.

Усі народи світу, найсвідоміші представники їх культур, виняткового значення надавали ролі мови в житті народу, захищали її від усяких ворожих дій, піклувалися про неї, уболівали за нею, вбачали в ній найсвятіший, найдорожчий скарб народу.

Не так вже й давно пихаті, тупі, як пеньок, пани «вища» знать царської Росії соромилася розмовляти російською мовою, як вони, плюючись, називали її «мужичою мовою», від якої дьогтем смердить, а белькотали по-французьки.

І немає рівної щодо викривальної сили цього огидного явища книжки, як твір Грибоедова «Лихо з розуму», в яким словами головного героя Чацького розвінчано цих ліквідаторів російської мови, цього паразитичного накипу на тілі російського народу.

Щастям для російського народу було те, що він ні від кого не зазнавав утисків щодо вживання рідної мови в усіх сферах життя; тому йому більш-менш легко прийшлося пережити ці чорні роки й відкинути геть цих французьких шепотух і вивести свою рідну мову на широкий шлях розвитку.

В декілька разів тяжчий шлях пройшла наша рідна мова, українська мова. Немає в світі народу, мова якого переживала б такий тернистий шлях, як мова нашого народу. Вона майже все своє життя терпіла утиски, зневагу, заборону. Її душила польська шляхта, австро-угорські поневолювачі, скажені царські сатрапи-шовіністи. Вони добре розуміли, що по мові визначається національна гідність народу, його право на існування, як народу, тому усе робили, щоб знищити цю мову, етнографічно змінити населення українських земель, знищити цей нарід.

В кредо ідеологів російського націоналізму ковалевських, юзефовичів та інших чорним по білому написано про те, що завдання полягає в тому, щоб знищити мови «інородців», бо коли вони будуть існувати, то це загрожує безпеці цілісності російської імперії.

Ми не будемо наводити документальних даних про те, якими лютими, підступними методами проводилося усе це. Від підкупу покидьків суспільства для того, щоб вони насміхалися з української мови, використання жовтої преси, залучення на свій бік, з великою оплатою, зрадників нашого народу (і така погань знаходилась), до офіційної заборони української мови, недопущення на будь-які посади тих українців, які розмовляли рідною мовою або співчували їй, виселення українців з України.

В 1917 році була роздавлена ця огидна потвора. На сторожі мови народів став В. І. Ленін.

Але, на великий жаль, в сорокових роках знову прийшло страшне лихо. Сталіни, кагановичі, як сарана, накинулися на Україну й вирішили задушити її культуру, її мову, знищити наш нарід. Як від чуми падали голови безстрашних, визначних діячів української культури, безпідставне обвинувачених в націоналізмі. А їх «націоналізм» полягав в тому й лише в тому, що вони вважали себе людьми, що вони боролися за життя й честь свого народу, що вони виступали проти образи української національної гідності. Мільйони українців були знищені штучним голодом в 1932—1933 роках лише за те, що вони були українці.

По вказівці цих сталіно-кагановичів було ліквідовано викладання в середніх та вищих навчальних закладах українською мовою, ліквідовані українські вогнища культури на Кубані, в Сибіру, на Далекому Сході та інших районах, де проживають мільйони українців. Знищували українську мову, український нарід.

Микита Сергійович Хрущов говорив, що кагановичі бажали знищити українську культуру, мову. Це їм не вдалося зробити тому, що український нарід дуже великий.

Велика заслуга ХХ, ХХІІ з'їздів КПРС, ЦК КПРС і особисто тов. М. С. Хрущова по ліквідації проклятого народом культу особи. Вони розгромили зграю злочинців. «Це була така велика й важлива подія для усіх народів СРСР, та й не тільки для нашої країни, що її по значенню можна порівняти лише з революційним стрибком» — так писав я в 1961 році в листі тов. М. С. Хрущову.

Народи Радянського Союзу, в тому числі й український нарід, підтримуючи рішення з'їздів про ліквідацію зграї злочинців, ведуть рішучу боротьбу з усім тим злом, що пройшло, як нащадок культу особи. І як не дивно, як не боляче, відгомін цього культу особи діє й на сьогодні. Видно ці сталіно-кагановицькі послідовники мають якусь силу, бо через їх протидію український нарід *ще й досі не домігся відміни того, що заборонили ці злочинці, не домігся найпро-*

стішого, природного, але найдорожчого, найважливішого, найголовнішого, найсвятішого для народу, що мають усі народи світу — виховувати своїх дітей в дитячих яслах і садках своєю рідною українською мовою; навчати в школах, в тому числі й школах робітничої молоді, підлітків українською мовою, вести викладання в ремісничих і технічних училищах, де підготовляється наш робітничий клас, українською мовою, в технічних технікумах, в технічних інститутах, де кується наша технічна інтелігенція, — основа технічного прогресу, навчання проводити нашою рідною українською мовою. Широко користуватися цією мовою в усіх сферах життя, як то: в підприємствах, в установах, кіно (а кіно — найдоступніше мистецтво для народу і його найбільше відвідує молодь), торгівій мережі, театрах тощо.

На сьогодні майже не чути нашої рідної мови в перелічених, та й не лише в перелічених, закладах. В жодному технічному училищі, технічному середньому чи вищому навчальному закладі не ведеться викладання українською мовою. Це приводить до вимирання нашої української технічної інтелігенції.

Прослухав я багато доповідей, виступів і чув лише констатацію низької культури нашої рідної української мови, але ніхто, за винятком тов. Орел,¹³ не зупинився на причині цього ненормального стану і як його виправити. А без цього ніякі розмови не дійові, вони віють порожнечою й не направляють на основне — підняти нашу мову, дати їй широкий шлях в життя.

Безперечно, всяка дія, усякі виступи за нашу мову мають велике значення, і тому Республіканська наукова конференція з питань культури української мови повинна внести відповідний вклад в піднесення й поширення нашої мови.

Виступаючі скаржилися, що, мовляв, у нас вже рідко почуєш мелодійну, приємну українську мову, що більшість, мовляв, розмовляють суржиком. В газетах і по радіо те ж саме. Але що ж тут дивного? Абсолютно нічого дивного немає. Закономірне. Як кажуть, з ким поведешся, того й наберешся. Та як, я питаю, молоді люди чи навіть і дорослі будуть розмовляти чистою українською мовою, коли вони її майже ніде не чують, не вживають в своїй практичній діяльності?

З дитячих ясел до закінчення інституту молода людина її не чує й мало вживає. А свідомість в голову людини не з неба падає, її треба вносити в голову. Треба, щоб і мова була прещеплена молоді, щоб була вихована любов до неї. Справа не в словниках. Було б бажання, було б вболівання за нашу рідну мову, було б щире серце й душа за її розповсюдження й вживання.

¹³ Одна з учасників конференції. Ні в збірнику «Про культуру мови» (Київ, 1964), ні в друкованих у радянській пресі звідомленнях з конференції про неї згадки не було.

Моя племінниця скаржилася: «Дядю Васю, що мені робити: мій Толик був у дитячих яслах, зараз у дитячому садку, а там виховання проводиться російською мовою, тому він зовсім не знає своєї рідної мови. Я йому кажу: Толику, йди вечеряти, а він мені: «Мама, ти неправильно говориш, нужно говорить — иди ужинать?»

Так як же говорити про культуру української мови, коли вона зараз мало поширена? Треба у першу чергу говорити про поширення нашої рідної мови в усі сфери нашого життя. А в школах, навіть в українських школах, нашу мову можна почути лише на уроці. На перервах, на зборах, нарадах вживається російська мова. Наші ж газети, особливо «Радянська Україна», видаються дійсно справжнісіньким суржилом.

Ще добре, що людина хоч суржилом уміє розмовляти, а то й зовсім забуває нашу рідну українську мову. Не буду далеко ходити за прикладом. Я тринадцять років жив у Росії, закінчив військове училище в Москві, військову Академію в Ленінграді, був дванадцять років офіцером Радянської армії, і мені не доводилось вживати своєї рідної української мови. І дійшло до того, що я не міг вже думати рідною мовою, зліпити два-три речення на ній.

Тому треба в першу чергу скликати конференцію з питань поширення української мови на всі сфери життя нашого народу. До речі, громадськість України вже не одноразово ставила це питання перед відповідальними організаціями республіки, але поки що ніяких наслідків ми не маємо й на сьогоднішній день.

І перше й найголовніше завдання цієї конференції, хоч вона й називається конференцією з питань культури української мови, поставити питання про безумовне додержання правильних принципів в національному питанні, запровадження викладання в усіх навчальних закладах рідною українською мовою, широко користуватися нею в повсякденному житті, давати рішучу відсіч тим, які зневажливо ставляться до нашої мови. А таких випадків є дуже багато.

Противники української мови так зараз розперезалися, що вирішили навіть в Київській музкомедії припинити ставити вистави українською мовою. І зараз, як згряя ворон, на всіх перехрестках кричать: «Цирк зажигает огни», «Севастопольский вальс», «Кло-кло», «Евгений Онегин» не звучат на украинском языке. Закреть, прекратить ставить постановки на украинском языке в театрах». Таке ж саме ставишище й у Харківській опері.

Чи можна придумати ще тяжчу образу національній гідності нашого народу, як ця найсаркастичніша зневага до нашої мови? Вони перевершили навіть валуєвих, бо й ті допускали «изящную литературу на малорусском наречии», «малорусскую комедию».

Усім світом визнана наша багата, мелодійна українська мова, наші пречудові пісні. Не хто інший, а сам Робсон

назвав українські пісні найкращими в світі. Споконвіку основою українського театрального мистецтва були музично-драматичні театри, де так гармонійно поєднувалися слово й пісня.

І ось знайшлися такі вороги українського народу, які протидіють розвиткові нашого національного мистецтва. Ми на цій конференції повинні рішуче засудити цей ворожий акт-дію щодо українського народу, української мови, пониження гідності нашого народу.

Або ще приклад. В 1961 році в збірнику Львівського політехнічного інституту була надрукована моя науково-технічна стаття. Потім її дискримінаційно вилучили із збірника, бо декому (таким, як Дідковський, Шпанова, Новіков та їм подібним) не сподобалось, що стаття була написана українською мовою. Довелося статтю перекладати на російську мову й надрукувати в журналі «Автоматика и приборостроение» № 4 за 1962 рік.

Дуже погано, що на сьогодні майже не випускається технічна література українською мовою. Лише 5% (аж страшно називати таку цифру) *технічної літератури на Україні видається українською мовою, а 95% російською*. Он до чого ми дожилися. І коли який-небудь наполегливий автор все ж таки зуміє домогтися, щоб його книжка була надрукована нашою мовою, то тираж такої книжки визначають дуже малий, 500-1 000 примірників не більше. Кажуть, ніхто не замовляє українських технічних книжок, нікому читати, бо ніде в середніх чи вищих технічних закладах не вживається українська мова. Нікому читати. А де ж 50-мільйонний український нарід? Де він? Адже ж це по переписі 1911 року його було 37 мільйонів. Мінімальний приріст (природний приріст) населення земної кулі (в тому числі й російського народу) становить 1,5%. Значить за 52 роки з дня перепису 1911 р. нашого народу повинно бути 70 мільйонів. Хай більше 10 мільйонів українців було знищено штучним голодом в 1932—1933 рр., загинуло на війні 5 мільйонів, та й після всього цього зараз українців повинно бути не менше 50 мільйонів.

Майже не видаються технічні журнали українською мовою, а навпаки, забороняється й та мізерна кількість технічних журналів, які видавались українською мовою, а про видання нових не може бути й мови. Ось приклад: в 1960 році широка радіогромадськість України поставила питання про відновлення видання українського радіо-журналу, який виходив на Україні до війни. Все було: кошти для видання журналу, підтримка всіх інститутів, технікумів, заводів, які так чи інакше зв'язані з радіотехнікою, радіоклубів та інших організацій. Але дозволу на видання цього журналу так і не дали. Відмовили в дозволі на видання журналу.

Я питаю, це нормальне явище у нас на Україні чи ні?

Не мова «изящной літератури» вирішує долю життя, честі й гідності нашого народу, а повсякденна мова техніч-

ного прогресу, мова нашого трудящого люду. І коли й надалі буде таке ненормальне становище відносно вживання нашої мови, яке зараз є, то ми дійдемо до того, що нашу мову можна буде почути лише в якійсь пісні, як музейну рідкість.

Недавно в «Правде» була надрукована стаття тов. Єрмілова, в якій він захищав російський нарід проти образи російської національної гідності. В статті йшла мова про те, що реакційні критики заходу зневажливо, вороже ставляться до видатних російських письменників, заявляючи те, що буцім би то вони творили лише під впливом західної літератури.

Ми теж повинні захистити нашу українську національну гідність від дій сталіно-кагановицьких послідовників, які люто ненавидять нашу мову, нашу культуру, наш нарід.

Скажу, що великі діячі російської культури, такі, як Герцен, Чернишевський, Добролюбов, Лесков, Тургенев, в протилежність шовіністам пискунам, таким, як Білінський¹⁴ (аж дивно, що його й досі називають великим російським критиком), високо оцінювали нашу мову, нашу культуру, нашу духовні здібності. Вони були на боці славетного сина великого українського народу Т. Г. Шевченка, який терпів великі утиски від царського уряду та царських посіпак, таких, як Білінський. Ці реакціонери-шовіністи навіть радили Шевченкові відмовитися писати «малорусским наречием». Але гордий син нашого народу писав:

Теплий кожух, тільки шкода,
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.

Вибачайте, кричіть собі,
Я й слухать не буду.

Крім таких недругів, які перетинають шлях нашій мові в навчальні заклади, на підприємства, в установи, багато плутанини, а то й шкоди завдали їй і на сьогодні завдають деякі «теоретики» мови та інтерпретатори національного питання. До таких в першу чергу відносяться: І. Кравцев, І. Білодід, М. Шамота.

Ви добре пам'ятаєте лихозвісну статтю І. Кравцева, надруковану в газеті «Радянська Україна» 13 квітня 1960 року. В ній вихваляються ті, які зраджують нашу рідну мову, які не люблять її, які вороже ставляться до неї та інше.

Проти писанини Кравцева виступило багато товаришів. Я теж написав статтю під назвою «Проти ревізіонізму в національному питанні, проти підриву дружби народів СРСР».

¹⁴ Віссаріон Белінський (1811—1848) — російський літературний критик і публіцист. Ставився вороже до творчості Т. Шевченка.

В цій статті також даний критичний аналіз порочної теорійки Білодіда. Але, на великий жаль, жодна стаття не була надрукована.

І. Білодід, будучи ще міністром освіти, нічого доброго не зробив для української мови в школах, а якраз робив усе навпаки, робив дуже погано. А зараз, ставши директором Інституту мовознавства Академії наук України, пише статті, на взірець такої, яка надрукована в журналі «Вітчизна» № 2.¹⁵ Випускає всякі брошури, а ось про рідну українську мову, про її пропаганду, про необхідність любити її, запроваджувати в життя І. Білодід не піклувався й нічого не видав, нічого не зробив. Навпаки, він носився з своєю ворожою для нашого народу теорійкою двомовності. І в доповіді він нічого не сказав про любов до рідної української мови.

М. Шамота, як завжди, виступає й захищає таких, як Кравцев, Агаєв¹⁶ та ін. Він виступив проти правильних положень, викладених у пречудовій статті В. Солоухіна «А что же дальше?»

Про цю статтю, про неправильну позицію Агаєва, Кравцева, Шамоти, Білодіда, Шахназарєва я написав статтю під назвою «За настоящую, действительно братскую дружбу народов».

Нам добре відома правильна національна політика щодо мов народів. Вони повинні жити й розвиватися, цвісти й розквітати. «Інтернаціоналізм — не безнаціональний» — писав Ленін.

Неясність на сьогодні і в такому питанні: раніше ставилося питання про злиття мов. Вчора ж представник від Казахстану, чи Вірменії, заявив, що на конференції в Алма-Аті було ясно вирішено, що не може бути й мови про злиття мов. Проповідується теорія двомовності. А теорія двомовності — найреакційніша теорійка, бо вона веде до знищення мов народів СРСР неросійської національності.

Ніколи, ніякий нарід не погодиться з тим, щоб його мова була поглинута іншою мовою. Це не приведе до дружби народів.

Головне й основне завдання зараз полягає в тому, щоб широко запроваджувати нашу рідну українську мову в усі сфери життя, починаючи з дитячих ясел, через школи, училища, технікуми, інститути до виробництва.

¹⁵ Мова про статтю І. Білодіда п. н. «Українська мова серед мов соціалістичних націй СРСР», що була надрукована у журналі «Вітчизна», ч. 2, лютий 1962.

¹⁶ А. Агаєв — російський мовознавець-шовініст, автор засуджуваних Л. Новиченком й іншими учасниками V з'їзду письменників України (в листопаді 1966 року) статей з вимогою ліквідації національних мов і переходу радянських письменників на російську мову. Про інших мовознавців і літературознавців — див. у прим. 4 і 10.

Великий, працелюбний, талановитий український нарід гідний мати й свою багату, мелодійну мову, яку треба оберігати від усіх незгод, як найдорожчу цінність людини.

*

Президії Всеукраїнської Республіканської наукової конференції з питань культури української мови

Передаю текст мого виступу на конференції 12. II. 1963 року. Він повністю відповідає ленінським принципам національної політики й проникнутий величезною турботою за життя нашої рідної української мови, а, значить, і життя й гідність нашого великого українського народу. І та дружна підтримка усієї аудиторії конференції — свідчення цьому.

Видно, Арсен Іщук¹⁷ живе вчорашнім днем. І, як хтось справедливо кинув репліку, досі не відкрив очей, а, можливо, й не здібний їх відплющити, не бачить життя, не бачить того, що наш нарід бажає відкинути усе те погане, що завдав йому проклятий культ особи.

Він навіть не знає, йому байдуже до того, що на сьогодні ні в ремісничих училищах, ні в технічних училищах, ні в технічних технікумах та інститутах, ні в кіно, ні на заводах та установах не вживається наша рідна українська мова. Йому байдуже навіть до того, що в музкомедії якісь вороги українського народу заборонили ставити вистави українською мовою.

Та по якому праву такий... може вважати себе українським літератором?

Ми повинні зробити так, щоб наша пречудова українська мова зайняла своє належне й законне місце в усіх сферах нашого життя.

Він не розуміє, що не може бути й мови про культуру нашої рідної української мови, коли ця мова не вживається у виробничому житті, в навчанні, в побуті; коли людина не думає своєю рідною мовою, не вживає її в процесі спілкування, яка ж культура буде цієї мови?

Вести розмову про культуру мови, коли вона не поширена в основному навчально-виробничому житті, й не вести боротьби за те, щоб вона там була — це все одно, що ляяти повітря. Це — нісенітниця. Від цього ні на скільки не зміниться те ненормальне становище, яке існує на сьогодні щодо вживання нашої рідної мови.

Більше того, навіть тоді, коли справедливо обурювалися учасники конференції й практично не давали йому говорити, Арсен Іщук, як це й раніше робили, пицав й навіщував ярлики: «відщепенець», «націоналіст».

¹⁷ Арсен Іщук — радянський літературознавець і прозаїк, автор засуджуваного молоддю на Україні роману «Вербівчани» (1961—1964).

Для нашого народу це — не новина. Найкращі, найсвідоміші мужні сини нашого народу загинули від цього, від таких, як іщуки.

Ми вповністю впевнені в тому, що наш нарід добре розбирається, хто відщепенець, виродок, зрадник, самоїд, а хто справжній син нашого народу, хто без оглядки віддає йому все своє життя.

Василь Лобко

14. II. 1963 р.

Київ

*

Арсену Іщукові.

Висилаю тобі копію тексту моєї заяви президії Всеукраїнської Республіканської наукової конференції з питань культури української мови.

Ти радієш, що завдяки тобі, белододам та подібним до вас, мене звільнили з роботи за те, що я виступав за життя, честь і гідність нашого народу, й ось вже 9 місяців не допускають до роботи. Повністю виконується «повеление» Катерини II про те, що тих, які розмовляють українською мовою, не допускають на будь-які посади.

Але пам'ятай, що цього не забуде й не простить тобі наш український нарід, а він, не дивлячись на те, що існують такі, як ти — безсмертний.

Василь Лобко

14. II. 1964 р.

Київ

*

Шановний Василю Федотовичу!

Я думаю, що Ви багато в чому маєте рацію, коли говорите про сучасне становище української мови. Шкода тільки, що в своєму зверненні до республіканської конференції з питань культури української мови і в виступі на конференції Ви допустилися надто різкого тону.

Ви, очевидно, читали мої виступи про мову (вірш «Рідна мова», проголошений на з'їзді письменників України), статті в пресі і т. ін.

Я роблю, що можу.

Багато чого є ще не зробленого, це вірно. . . .

М. Рильський

15 квітня 1963 р.

*

Вельмишановний Максиме Тадеєвичу!

Пишу Вам розгорнуту відповідь на Вашого листа від 15. IV. 1963 року. При цьому я буду ставити, як це завжди робив, крапки над «і».

В одному листі я Вам писав, що ми не уткіни, а маяковські й виступаємо не на півголосу, а на весь голос. Ми називаємо речі справжніми їхніми іменами. Кривитися й прикидатися нам боляче й огидно. Та доки все ж таки ми будемо плазувати, як червяки, нездатні ні на що? Доки ми будемо зги-

натися до колін, боячись сказати правду в вічі? Що нам Богом це наречене, чи що? У нас живе дух Шевченка, цього безстрашного титана-Прометея. Ось якби цей дух полонив душі й серця усіх синів й дочок нашого українського народу; отоді було б чудо! Чудо було б тоді!

Ми дуже добре розуміємо «хто, коли, кого й за що розпинали», розуміємо слова Шевченка «не дуріте сами себе» й те, що в лоб, чи по лобу — одне й теж. І як справедливі слова, точно не стверджую чий, але їх приписують Шевченкові: «Багато у нас поетів, а мало полководців». Ось в чому лихо, краще було б навпаки (прошу розуміти, що це ні чуть не стосується до Вас, як до поета).

У нас є багато людей, навіть той лихозвісний Арсен Іщук, які добре знають і розуміють, де, коли й хто що написав, висловився, сказав. Усе добре знають, усе розуміють. Але що з цього, який толк з цього? Вони бояться виступити проти несправедливості, проти дискримінації, бояться відверто сказати: досить плазувати, скільки можна?! «Лиха боятися, щастя не знати». Діяти треба, а не спати, ось що головне. А то зовсім присплять. Та чи не занадто у нас розвелось боягузів, зрадників і таких, про яких з таким сарказмом писав Володимир Самійленко:

Хоч пролежав я цілий свій вік на печі,
Але завше я був патріотом . . .

Наші предки колись задля краю свого
Труд важкий піднімали на плечі,
Я ж умію тепер боронити його
І служити, не злазячи з печі.

А де ж поділася наша козацька слава, гордість і сміливість? Що ми зовсім знівечились?

Такі людці трапляються не лише в письменницькому середовищі, а й серед груп людей інших професій. А взагалі на наших письменників та поетів (за винятком одиниць) немає ніякої надії, на них не можна покладатися. Це — в більшості люди безвольні, боягузливі, куди вітер віє, туди я хилюсь (треба друкуватися, бо їсти хочеться). Та що вартий такий, як Петльований, про якого я Вам писав раніше? А чи хоч раз, хоч коли-небудь розкрився рот у того ж Гончара, Збанацького, Корнійчука (я вже не кажу про Бажана, чи Тичину) про те, що для 50-мільйонного українського населення треба б мати технікуми, інститути, технічні училища з викладанням рідною українською мовою. Більше того, їм було подане таке звернення з проханням підтримати його, але вони навіть не відгукнулися. А звернення було подано не від однієї особи. Бажан є головою комітету для вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка; Корнійчук — голова урядового комітету для присудження шевченківських премій; Гончар — одержав премію ім. Шев-

ченка. А чи вони виступили, а що вони зробили, щоб протягнути до відповідальності нікчому Тельнову,¹⁸ яку так усердно захищають високопоставлені особи?

Мені дуже боляче писати про те, що справді є. Але ж що вдіеш; слова з пісні не викинеш.

Я докладно знайомився з історією багатьох народів, читав досить художньої літератури, але не можу назвати жодної країни, жодного народу, який був би таким розпорошеним, таким незгуртованим, як наш український нарід, який би породжував стільки зрадників, як наш нарід. А ці зрадники за кинутий їм гривеник продавали й продають не тільки свою матір і батька, а всю Україну, увесь свій нарід. І все це із-за того, що ми на протязі багатьох років не мали своєї державності.

Та де Ви бачили, чули або читали про таке, що недавно скоїв М. М. Біляшевський, синок відомого нам М. Біляшевського, колишнього директора українського музею у Києві, до речі, свідомої людини. Так цей М. М. Біляшевський став таким . . . Я не можу підшукати такого огидного, поганого слова, яким можна було б його охарактеризувати. Дайте, прошою Вас, підкажіть мені таке слово. Ось судить самі, що воно то є за біляшевське. Він якось виліз в доктори тех. наук і зараз є начальником відділу й моїм безпосереднім начальником (хоч я зовсім працюю за іншим фахом — радіо, а він — фільтрація й до моєї професії не має ніякого відношення). Так цей синок теж силився удавати з себе патріота-українця (хоча одружився на росіянці й дома ні жінка, ні діти не розмовляють українською мовою), увесь час про це мені торочив, уліз в мою душу й серце, ходив до мене додому і т. ін. Коротко, видавав себе за справжнього українця, мого друга. Та коли його притисли наші вороги, які, на великий жаль, керують і в нашому інституті, такі, як дідковські, піддубні, розовські й проти яких ми ведемо важку, але справедливую боротьбу, то воно злякалося немилості начальства, пішло на їхні домагання й написало проти мене зовсім брехливу заяву. Отакі то «друзі», «патріоти». Вони можуть продати любую людину. Не боляче, коли ворог виступає проти тебе, а боляче, ой як боляче, коли друг, однодумець стає ним.

В останні дні, коли я бачу таких, як біляшевські, переді мною постає постать Панька Куліша, який так багато зробив для нашого народу, але потім, бачучи зраду за зрадою, став сумніватися в гідності нашого народу, сумніватися в тому, чи він справді доріс називатися народом. Я часто пригадую слова Чернишевського, який сказав про російський нарід: «Жалюгідна нація, нація рабів, зверху донизу — всі раби». І як дуже бажано, щоб у нас, серед нашого українського народу зовсім не було цих негідних рабів.

¹⁸ Про справу Тельнової — див. монтаж матеріялів з України в цьому числі.

Йде запекла боротьба за життя, честь і гідність нашого народу. В цій боротьбі не можна оглядатися й прислухатися, а як на це будуть реагувати кравцеви, тельнови, белодеди та їм подібні. Не може бути половинчатості. Половинчатість — гірше зради. Вона навіть гарні думки й пориви кладе в могилу. З цього приводу дуже характерна стаття О. Ільченка: «Слово, чому ти не твердая криця», на яку я написав відгук «Палка побила себе» (висилаю), виступ тов. Орел на Всеукраїнській Республіканській конференції з питань культури української мови (висилаю Вам копію одного листа з цього приводу) писанини Шабліовського¹⁹ та Сосюри. А сьогодні О. Ільченко надрукував в газеті «Р. У.» статтю, в якій вихваляє теорійку двомовності — теорійку, яка найбільше любой іншої направлена на ліквідацію мов народів СРСР, неросійської національності.

Чому дводушні, дволикі людя гірше зрадників, гірше наших відвертих ворогів? А тому, що таких, як Белодед, Мельничук²⁰ та їм подібних наш нарід добре знає, що то вони є, й до них відноситься так, як того вони заслуговують. Таких же дводушних, як, скажімо, Шабліовський, який недавно випустив пасквіль проти українського народу, чи хворий Сосюра, колись «пострадавши» за «націоналізм», а зараз з шкіри лізуть, щоб «реабілітуватися», нарід не зразу зрозуміє, хто ж вони справді є. І щоб показати їхні справжні обличчя, приходиться проводити велику, наполегливу роз'яснюючу працю.

Недавно був такий період (якого зараз вже немає), коли можливо було товаришам, в тому числі й молодим письменникам та поетам, друкувати в періодичній пресі хоч невеличкі матеріали про те, що нас найбільш турбує, хоч трохи через пресу вносити свідомість в голови людя. Ви написали пречудовий вірш (та й не тільки вірш) про рідну мову, Сосюра теж (правда, в останній час він пише дріб'язкові віршики, які не мають істотного значення; краще б він їх не писав), Павличко надрукував три вірші виняткової сили про мову.²¹ Ось один з них:

Ти зрікся мови рідної. Тобі
Твоя земля родити перестала,
Зелена гілка в лузі на вербі
Від дотику твого зів'яла.

Надрукував і я замітку про мову кіно, статтю про пропаганду рідного слова та інше. Але що з цього? Що змінило-

¹⁹ Євген Шабліовський — радянський шевченкознавець. Репресований у середині 1930-их років, був реабілітований 1956 року.

²⁰ Мова, мабуть, про Олександра Мельничука, співробітника очолюваного І. Білодідом Інституту мовознавства АН УРСР.

²¹ Згадані В. Лобком вірші радянського поета Дмитра Павличка були опубліковані в «Сучасності», кн. 1, січень 1964.

ся? Що воно допомогло? Що, можливо, кіно почали демонструвати нашою рідною українською мовою? Чи хоч в одному технікумі, я вже не кажу про інститут, почали викладати українською мовою? Нічого цього, Максиме Тадеєвичу, не сталося. Зроблено все навпаки. Владики не бажають цього слухати, а хоч і слухають, так не на той вус мотають, а на щось інше.

Вони за три вірші про мову заборонили книжку Павличка. Вони заборонили навіть ставити вистави українською мовою в Київській музкомедії та Харківській опері. Досі ми не можемо домогтися одержання дозволу на видання українського радіожурналу, який, до речі, видавався на Україні до війни. Вони звільнили з роботи Матвієнка, Бойка, Лазаренка²² та інших. А що вони роблять проти мене, — одному Богові та мені відоме. Жах і ще раз жах.

«Класика не звучит на украинском языке» — ось девіз ворогів українського народу.

Ми збираємося себе дурити, обманювати й заплющувати очі, уважаючи, що коли вони заплющені, то нас теж ніхто не бачить. Ми добре розуміємо, як, що й до чого. Діалог, який стався між мною та бухгалтершою Інституту мовознавства АН УРСР (там директором Білодід) Маскачівною про все досить повчально свідчить. Та й не випадково вона, ця бухгалтерша-шовіністка, потрапила до комісії для «розслідування» наших заяв про безчинства дідковських, розовських, піддубних, в тому числі й в національному питанні (Ви читали статтю «Зневажливе ставлення до української мови, української культури», заяву комісії в національному питанні тощо).

Ось короткий зміст цього діалогу:

— Почему Ви, тов. Лобко, говорите по-украински?

— Я українець, живу в столиці України Києві, моя рідна мова українська, й тому я вважаю за велику гордість розмовляти цією мовою. А чому Ви не розмовляєте українською мовою, адже ж Ви живете серед українського народу?

— Я работаю в институте языкознания очень много лет, там почти все разговаривают на украинском языке.

— А Ви ж чому не розмовляєте на цій мові?

— Не хочу портить свій язык, зачем это, ведь этого совсем не нужно делать, потому, что везде все на русском языке. Потом, мне очень трудно говорить на украинском языке.

— Невже так трудно? А чому ж я за 4 місяці навчився російської мови, а Ви за двадцять років не могли цього зробити? Невже росіяни менш розвинутий нарід, чим українці, мають менші розумові здібності, чим українці?

Тут втрутився Пузанов — голова комісії для «розслідування»:

²² Ближчих даних про згаданих тут осіб немає.

— Нет, нет, русские не менее развиты, нежели украинцы.

— А в чому ж тоді справа?

— А зачем это нужно? Зачем говорить по-украински? В этом нет никакой надобности.

Тепер Ви, Максиме Тадеєвичу, судіть самі, як ці суб'єкти-шовіністи могли об'єктивно, справедливо розслідувати усі ті факти кричущих безчинств, які творили в нашому інституті дідковські?

... «Багато чого не зроблено — це вірно» — пишете Ви. Я б сказав, що досі нічого ще не зроблено, а загублено дуже й дуже багато. І прохаю Вас, не думати, що ці слова направлені проти старшого й середнього нашого покоління, до якого я теж належу, що це — образа на їхню адресу, як про це мені недавно заявив Цілуйко²³ (Ви, мабуть, знаєте цього Цілуйка — заступника директора інституту мовознавства), коли ми розмовляли з ним про нашу поетичну березіль і зокрема про І. Драча. Він казав, що Драч та інші молоді поети виступають проти старшого й середнього покоління, в тому числі й проти Вас, Василю Федотовичу; що, мовляв, ті нічого не зробили, а тільки підлабузничали і т. інше.

Звичайно, Цілуйко нічого не розуміє й помиляється, коли він так оцінює світогляд і доробок нашого молодого поетичного покоління. В статті «З народу, для народу» я дав цілком ясну відповідь на це (статтю я Вам вислав раніше).

Ні не в цьому розумінні я кажу, що досі нічого ще не зроблено. Багато наших славних попередників сміливо виступали, віддавали усе своє життя за честь і гідність нашого народу. Ми свято бережемо їхні імена, схиляємо голови перед ними. Але ж що вони не змогли нічого зробити й ми теж покищо нічого не зробили, так це факт, свята правда й відмахнутися від цього неможливо. Підтвердження цього є наше життя, дійсність.

... «Ви допустилися надто різкого тону» — пишете Ви.

А що по головці гладити наших ворогів, чи що? Кравцева, Агаєва, Ханазарова та їм подібних, проти людоненависницької їх теорії я рішуче виступав, я зовсім особисто не знаю (та це й щастя, що серед своїх знайомих я таких типів не маю), Шамоту лише двічі бачив, але не розмовляв з ним. Скажу, що навіть подивившись на його обличчя, можна дати оцінку, що воно з себе уявляє. До мого виступу на конференції я особисто не був знайомий і з Білодідом. Лише після конференції ми з ним довго й докладно розмовляли, але про цю розмову потім. До речі, в розмові прийняв участь Цілуйко, який мені заявив: «Немає теорії двомовності». Так

²³ Кирило Цілуйко (нар. 1908) — радянський мовознавець.

Ви про це й напишіть, виступіть, — казав я. А що ж ви заводите в оману людей?

Ні, Максиме Тадеєвичу, мало ще, дуже мало «різкого тону». Не особиста моя неприязнь керує мною, коли я виступаю проти ворожих нашому народові теорійок та заходів, а велике вболівання за його життя й гідність, свідомість того, що ми повинні давати вогненні протести проти всього негідного, що ганьбить, принижує наш нарід. І хто б то не був, Білодід чи Шамота, Орел чи Бойко, мій батько чи мати, брат чи навіть сам я, Василь Лобко, коли б вони мололи усяку нісенітницю, я завжди виступав би проти них і не з менш «різким тоном».

Ми серйозні й дорослі люди й не в жмурки граємося. Ми ведемо величезну, найважчу працю на ниві життя нашого народу. Збочувати з борозни цієї ниви веде до дуже й дуже поганого. І коли нашим прадідам, дідам, батькам за своє життя не вдалося зробити того, що треба, то ми повинні це зробити. А коли й нам не вдасться цього зробити, то передамо естафету майбутньому нашому поколінню, внесемо в їх голови свідомість того, що вони є теж люди не гірші інших людей на землі. Хай вони не будуть осуджувати нас, що ми сиділи на печі й були патріотами, а знали, що робили усе, що в наших силах, не шкодували нічого своєму народові. Ми впевнені, що колись буде свято й на нашій вулиці. Я бажаю цього, ой як бажаю!

Що молоде покоління може сприйняти (особливо при сприятливих умовах) ту святу істину, що вони є сини свого українського народу, свідчить недавно одержаний мною лист з Херсону від дуже ще молодої людини. Ось короткий витяг з нього:

«Я повинен сказати, що Ви дуже точно написали про українську мову (має на увазі текст мого виступу на Всеукраїнській республіканській науковій конференції з питань культури української мови). Я сам українець, але, щоб написати Вам листа, я сижу годину, а то й більше. Мені й хочеться написати Вам більше, але через те, що я знаю дуже мало слів з української мови, цього не можу робити. Я спочатку розпитую товаришів, як буде воно по-українськи, а потім вже пишу Вам. А я сам вчився в українській школі. Мої батьки теж українці й розмовляють українською мовою. А я вже повністю забуваю свою рідну мову, бо тут в Херсоні її зовсім ніде не чути. Оце ще з Вами листуюся, так як-то починаю пригадувати дещо».

4 травня був в оперному театрі й дивився балет мого друга В. Кирейка «Тіні забутих предків». 18. V. збираюся подивитися п'єсу в театрі ім. Франка «Де тирса шуміла».

Багато, дуже багато ще новин, в тому числі й про те,

як зараз розправляються зі мною, але лист став і так великий і тому на цьому закінчую.

Бажаю Вам усього найкращого в житті.

З повагою, щиро Ваш

В. Лобко

12. V. 1963 р.

Київ

*

Максиме Тадеєвичу!

Скажені вороги нашого народу вже вісім місяців не дають мені можливості працювати, зате преспокійно себе почувають тельнови. Вони навіть бажали судити наших людей, які виступили проти їх безчинств. Про це я вже раз писав Вам у своєму зверненні, посланому 30 особам, в тому числі й Вам.

Зараз мене дуже турбує те, що наші противники не тільки обрізують листя й гілки нашого народу, а й викорчуюють коріння, щоб від них не росли вже й молоді паростки нашого народу. Так вони розправилися з музеєм І. Котляревського.

На запитання, як реагується на ворожий виступ в «Известиях» щодо нашого народу, Ви відповіли, що нічого побоюватися. Однак, на великий жаль, є те, чого треба побоюватися.

Я рішуче виступив проти писанини в «Известиях». Про це Ви знаєте, бо матеріали були послані в Інститут мистецтвознавства, Ф. та Е. АН УРСР,²⁴ коли ж, по якійсь причині, Ви не змогли ознайомитися з ними, то висилаю їх Вам зараз, але ніхто й не писнув на захист музею Івана Котляревського. А музей вже перетворено на відділ краєзнавчого музею; це, як трамплін, щоб повністю його ліквідувати.

Прохаю Вас, дуже прохаю, розбудіть українських письменників від небезпечного сну, організуйте виступ проти ворожої писанини в «Известиях» і за збереження існування літературно-меморіального музею Івана Котляревського.

Бажаю усього найкращого в житті.

З повагою

Василь Лобко

25. II. 1964 р.

Київ

*

До українських письменників,
Президії Спільки письменників України,
Газеті «Літературна Україна».

Письменником може називатися той, хто пише не про те, тонка чи не тонка берізка, не той, який казна-що пише,

²⁴ Інститут мистецтвознавства, фолкльору та етнографії АН УРСР, що його очолював Максим Рильський.

щоб заробити срібляники, а той, який, як воїн на війні, не лякаючись ніяких злигоднів, тортур і самої смерті, усім своїм еством стоїть за життя, честь і гідність свого народу, який, без будь-яких оглядок, віддає усього себе звеличенню свого рідного народу.

(Зараз, коли широка українська громадськість веде важку, величезну працю, домагаючись здійснення віковичних мрій нашого народу, здійснити саме природне, але найважливіше, найдорожче й найсвятіше для нашого народу, чим, власне й визначається нарід, його гідність, що мають усі народи світу — забезпечення виховання молодого покоління своєю рідною мовою й широко користуватися нею в усіх сферах життя нашого народу: дитячих яслах і садках, середніх і вищих навчальних закладах, на підприємствах, в установах. І вона глибоко переконана в тому, що, не дивлячись на великі протидії цьому, ця законна справедлива вимога не сьогодні, так завтра буде здійснена — цього гідний 50-мільйонний український нарід. В газеті, і не якій-небудь газетці, а в «Известиях», з'явилася писанина, яка спрямована на те, щоб навіть вже стерти з обличчя землі й пам'ять про батька нашої української літературної мови Івана Котляревського.

Думаю, що Ви хоч в цій справі проявите своє національне «Я», коли Ви дійсно український письменник, коли у Вас ще жевріє в серці любов, повага й вболівання за долю нашого народу, й виступите на захист свого колеги.

Ви не маєте ніякого морального права мовчати!

Тому посилаю копію тексту своєї статті, написаної в газету «Правда», та посланого листа секретареві ЦК КПРС тов. Іллічову й прохаю підтримати те, що в ній викладене, або виступити з своїм протестом.

Василь Лобко

21. I. 1964 р.

Київ—115, вул. Верховина, 2, кв. 1.

*

Секретареві ЦК КПРС тов. Іллічову
У газету «Правда»

ПОКАЗАЛИ СВОЮ ДУШИЦЮ

У Москві, у Ясній Полянї та інших містах є літературно-меморіяльні чи просто літературні музеї Л. М. Толстого. Ці музеї обслуговують тисячі людей, на них держава витрачає багато грошей. Пощо вони? Пощо музей-заповідник у Ясній Полянї? Адже у Москві є музей Л. М. Толстого? Не потрібні музеї й у інших містах. Та, властиво, і в Москві він зайвий. Можна розформувати цей музей і злити його, на правах відділу, з літературним музеєм — і вистачить. Не потрібні такі музеї.

Шановні товариші! Прочитавши це, написане вами, ви скажете: що це? Якесь маячіння ненормальної людини! Зго-

ден з цим. Я це маячіння переписую з газети «Известия» від 21 листопада 1963 року і на місце Івана Котляревського ставлю ім'я Л. М. Толстого.

А тепер від себе.

Широка суспільність високо цінує творчу працю Л. М. Толстого. В. І. Ленін говорив, що Л. М. Толстой дзеркало російського життя. Підкреслюю — дзеркало російського життя. Це ще не борець за краще життя, не творець чогось нового для свого народу. І, не зважаючи на це, він такий дорогий, так любий кожному росіянинові, і не лише росіянинові.

Іван Котляревський був не дзеркалом, а творцем, зиждителем, батьком української літературної мови, був засновником нової української літератури — і вже за це він безсмертний у віках не тільки для українського народу, а для всіх народів нашої планети, народів, які уміють шанувати і цінувати свободу, честь і гідність інших народів.

І не випадково великий Прометей — борець за краще життя, геніальний поет усіх епох і часів Тарас Григорович Шевченко, коли писав своє зворушливе слово про Івана Котляревського, у заголовку поставив пророчі слова: «На вічну пам'ять Котляревському». Він про Котляревського сказав усе, що могло сказати його велике серце:

Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть... —

і висловив огиду до тих, хто і тоді не хотів визнавати «Божої мови» І. Котляревського.

Котляревський для українського народу — це сам український народ. Він дав нам духове життя — нашу мову й літературу, його заслуги не можна перецінити.

І тому викликає обурення таке писання про літературно-меморіальний музей Івана Котляревського, що появилось в «Известиях». Замість того, щоб поставити питання про зміцнення роботи, про допомогу цьому літературно-меморіальному музеєві, щоб він дійсно відбивав усю велич зробленого Котляревським, вони почали кидатися словами: «Такі музеї не потрібні».

Так може писати тільки людина з гнилою душею, далека від життя і прагнень нашого народу і, видимо, писати в якомусь жовтому листочку, а не у всесоюзній газеті «Известия».

І як російська людина була б до глибин душі ображена, якби в «Известиях» появилася стаття про те, що не потрібен музей-заповідник Л. М. Толстого, так і кожен українець до глибин душі ображений такими шкідливими висловлюваннями.

Літературно-меморіальний музей Івана Котляревського потрібен, бо живий український народ, а, отже, повинна жити його мова, література, культура.

Такі «пробні камінці» тільки підривають дружбу народів нашої країни, бо вони ображають гідність і честь українського народу. Вони повинні бути відкинені, як шкідливі для життя народів Радянського Союзу.

Василь Лобко

21. I. 1964

Київ

(Лист до Ільїчова подається в перекладі з російської).

*

Тов. Лобко!

Ваш лист (копію) до тов. Ільїчова одержав.

В цій справі я писав до редактора «Известий». Відповіді не одержав.

М. Рильський

12 березня 1964

А суду так і не було...

МОНТАЖ МАТЕРІЯЛІВ І ДОКУМЕНТІВ ДО СПРАВИ Р. П. ТЕЛЬНОВОЇ

У вступі до публікації «Нових документів з України» в листопадовому числі «Сучасности» за минулий рік (у тому числі лист В. Чорновола до ЦК ЛКСМУ) була мова про згаданий у цьому листі «дійсний факт бруталного осквернення пам'ятника Т. Г. Шевченкові», вчиненого доценткою Київського медінституту Р. П. Тельноюю (там помилково названо її Тельневою). Ганебний вчинок Тельноюю викликав був велике обурення української громадськості Києва й України і знайшов відгомін у пресі, а також у поширюваних на Україні листівках. Нижче публікуємо добірку матеріалів та документів у цій справі ще з 1963—64 років, характерних для радянської дійсності того часу. Правопис у них збережений. До добірки включені, крім уривків з допису, надрукованого в київській «Літературній Україні», і поширеної у формі листівки статті Віктора Терена, ще два документи — обидва в перекладі з російської на українську: лист свідків ганебного вчинку Р. П. Тельноюю до генерального прокурора СРСР від 7 січня 1964 і відповідь прокуратури УРСР від 8 лютого 1964 року.

1. А СУД ЩЕ БУДЕ...

Не хотілося б згадувати ганебний хуліганський вчинок викладачки медичного інституту Тельноюю в одному з парків Києва — жінка в личині доцента поводи́ла себе так дико, аморально, що розповідати про це якомсь ніяково, соромно... Але ось старшина міліції Федір Черненко у супроводі авторитетних свідків (серед них — завідувач кафедрою Київського інженерно-будівельного інституту Яків Устинович Лінійчук) привів Тельнову до райвідділення міліції. За свої брудні вчинки вона мусить відповідати! Ось пишуться пояснення, акти. Завтра про вчинок дізнаються на роботі!

— Хто ви? Де працюєте? — з подивом запитували працівники міліції жінку, що півгодини тому втратила людську подобу.

— Працюю в лікарні Московського району Києва. — Так Тельнова навіть написала в пояснювальній записці...

Дехто уявляє, що в міліції першим ділом домагаються документів, розписок, посвідчень, підозріло промацують і пронизують очима кожного затриманого правопорушника... Застаріле уявлення. В міліції насамперед вірять людині. Повірили й Тельнової. Ніхто не сподівався, що в неї стільки каламуті й жовчі осіло в душі. Вирішено було не садовити її на 15 діб за хуліганство, а передати матеріал на товариський суд по місцю роботи.

Отож свою ухвалу про злочин Тельнової міліція, не запідозрюючи обману, направила до другої лікарні Московського району столиці. Що ж далі? Можливо керівництво лікарні повернуло назад рішення міліції і сповістило, що Тельнова — викладачка вузу? Ні. У правопорушниці знайшлися добрі друзі уболівальники. До міліції надійшла довідка про те, що Тельнова й справді «систематично проводила лікувальну роботу як акушер-гінеколог на базі 2-ої райлікарні Московського району з 1 вересня 1952 року по 1 лютого 1963 р. з окремими перервами».

Цей хитромудрий документ мав засвідчити, отже, місце роботи Тельнової. Довідка скріплювалася печаткою і розмашистими недбалими підписами головлікаря Алли Онисимівни Рудик та її заступника Арона Кельмановича Тейтеля (правда, коли ми з ним зустрілися, то першою його фразою було, «Тельнова не наш співробітник»)... Позичивши очі у сірка, головлікаря т. Рудик офіційно сповістила міліцію, що ганебний вчинок Тельнової «розбирався» і що «з'ясовано суть справи і вжито заходів». Де розбиралася справа? Ким? Яких «заходів вжито»? Адже Тельнова не співробітник лікарні...

Якою зневагою до наших законів, до нашої радянської етики, якою безпардонною фальшко віє від цього папірця, підписаного т. Рудик. Зневажаючи гідність радянських людей, Рудик і Тельнова брутально обманули міліцію та громадськість. Фіктивна довідка про «вжиті заходи» мала, отже, завершити справу. Міліція, мовляв, отримала цидулочку і вдовольнилася. В медінституті нічого не знають про вкрай аморальну поведінку Тельнової в парку, тому вона може «з чистою совістю» щодня виходити на кафедру перед студентами, навчати їх, читати мораль тощо.

Але дарма Тельнова і Рудик сподівалися на простакуватість наших людей, на безкарність свого злочину. Дарма Рудик знищила лист від міліції...

Радянські люди не терплять бруду в своєму побуті... Суд, суворий товариський суд над Тельною в медінституті буде. Бо не місце таким, як Тельнова, в інституті, не місце і в столиці України.

Іван Козик, майор міліції,

Сергій Плачинда, спеціальний
кореспондент «Літературної України»

(«Літературна Україна» від 29 березня 1963)

Тельнови — це слово стало таким огидним, яким українці висловлюють свою зневагу, своє обурення до тих типів, які прийшли на Україну й виступають проти української мови, української культури, українського народу.

Звідки ж пішло це слово?

У Київ, чи з Пскова, чи з Рязані, приїхала одна істота (як довідається далі, її не можна назвати людиною) й, маючи велику підтримку у верхах, влаштувалася працювати доцентом із жіночих хвороб в Київській медичній інститут.

Доцент — шанобливе учене звання. Доцент — учитель, вихователь і наставник студентів. І ось в ці вихователі й наставники потрапила Тельнова.

Як же ця Тельнова виховувала студентів? Про це й про те, як вона, мешкаючи в столиці України Києві, ласуючи хлібом і салом, цукром і фруктами, надбаними тяжкою працею українського народу, милувалася красою Києва, створеною цим же народом, і одноразово, як злюча гадука, ненавиділа цей народ, його культуру, його минуле й сучасне, свідчить безпрецедентний в історії її вчинок. У вечір, зимової пори, 6 січня 1963 року ця Тельнова з своїми друзками йшла через парк ім. Т. Г. Шевченка. Скажена ненависть до українського народу, до його пророка Тараса Григоровича Шевченка не давали спокою цій потвори. Вона вирішила похизуватися перед своїми друзями, довести на ділі свою лютю до нашого народу. Але як це зробити? І вона знайшла вихід. Як погана сучка, залізла на п'єдестал пам'ятника генія людства Т. Г. Шевченка й о його.

Добре, що цей дикунський вчинок Тельнової не залишився не заміченим. Він зразу ж привернув увагу людей. Завідуючий кафедрою Київського будівельного інституту, професор Яків Устинович Лінійчук, старшина міліції Федір Черненко схопили цю Тельнову на гарячому місці. Підійшло ще декілька людей, серед них інженер Віктор Житовецький, і повели її на місце дикунсько-бандитського вчинку. Склали акт і подали в міліцію для притягнення цієї потвори до судової відповідальності, адже ж це — не простий вчинок хуліганки, а політична диверсія проти українського народу, образа його честі й гідності.

Дізнавшись про те, що сталося, громадськість України рішуче вималага судити, суворо судити Тельнову. Про цей ворожо-хуліганський акт, хоч і дуже стримано, була написана стаття в газеті «Літературна Україна» літпрацівником С. Плачиндою та майором міліції І. Козиком («ЛіУ» № 26, 29 березня 1963 р.). Через деякий час в тій же газеті була надрукована заява першого заступника прокурора міста Києва Долинського про те, що Тельнова притягується до судової відповідальності.

Та для тельнових та писанина й заяви прокурорів — курям на сміх. Не тому вони прийшли на Україну, щоб їх

судили українці за злочини, навпаки, вони прийшли «керувати» хохлами, знищувати наш народ, нашу мову, наші духовні надбання. Адже ж не хто інший, а ці тельнови ліквідували музей батька української мови, української літератури Івана Котляревського в Полтаві, не хто інший, як ці тельнови спалили духовні надбання українського народу — національну бібліотеку в Києві.

Тельнова поїхала в Москву, й підтримка забезпечена. Приїхав теж тельнов з прокуратури СРСР притягли до судової відповідальності... С. Плачинду та І. Козика за те що вони посміли виступити проти негідниці Тельнової. Он що діється на нашій славній Україні.

Громадськість в Україні мовила: хай судять тих, хто виступав проти Тельнової, коли її не судять, то хоч по цьому процесові будуть приковані до ганебного стовпа тельнови. Але «керівники» злякалися цього й припинили справу. Тельнову ж знову влаштували працювати в інституті, «лікувати» хворих українців, знову дали можливість писати «дисертацію» про те, як знищувати українську молодь.

Погану кішку, яка не в положеному місці набруднить, беруть і пикою вимокають, учать її, щоб більше так не робила. І дуже жаль, що тоді, на п'єдесталі пам'ятника Шевченкові, не зробили цього з Тельною, щоб вона й її «собутильники» на все життя запам'ятали, що український народ може карати падлюк, не прощає їм.

І хоч Тельнову захистили тельнови від заслуженого покарання, будемо впевнені, що кара, сувора кара українського народу буде над нею й її захисниками.

Буде справедлива кара!

Віктор Терен

3. ДО ПРОКУРАТУРИ СРСР ГЕНЕРАЛЬНОМУ ПРОКУРОРОВІ

У зв'язку з тим, що справа гр. ТЕЛЬНОВОЇ, що нею було доконане осквернення пам'ятника Т. Г. Шевченкові в м. Києві 6 січня 1963 року, припинена, ми змушені звернутися до Вас із скаргою.

У відповіді на нашого листа від 18. XII. 63 р. прокуратура УРСР в своєму листі від 27. XII. 63 року № Зм-9824-63 нам відповіла, що «кримінальна справа, порушена проти Тельнової, припинена, тому що факт доконання Тельною непристойного вчинку, не доведений».

На протязі 1963 року прокуратурою УРСР провадилося слідство в цій справі, було написано чимало вияснень і показань свідків не на користь Тельнової і, крім того, було оповіщено в пресі від 29 березня 1963 року, в газеті «Літературна Україна», під заголовком «А суд ще буде», а зараз ніби сам факт злочину не доведений.

Нас, як і всю громадськість не може не обурювати такий вислід справи по цьому питанню.

Невідомо, на якій підставі в прокуратурі УРСР зробили такий висновок.

Коли ж остаточно переможе справедливість і відбудеться суд у цій кримінальній справі?

Відносно цього ми хочемо ще пригадати прокуратурі СРСР, що 6. I. 1963 року ми дійсно бачили гр. Тельнову і сам факт відправлення (*в оригіналі: отправления*), тобто мокро пляму сечі на постаменті пам'ятника Т. Г. Шевченкові, що її нам показали старшина міліції тов. Черненко і перший свідок тов. Лінійчук.

Тому немає ніяких підстав заперечувати або брати під сумнів правдивість наших свідчень та пояснень, які доведені слідством і ставкою віч-на-віч в прокуратурі УРСР.

Сам факт ясний, бо при 4-х свідках ніяк не можна спростувати цей ганебний вчинок, і винна мусить бути покарана згідно з законом.

Цього вимагає наш громадський обов'язок свідків у цій справі.

З повагою

7. I. 1964 р.
м. Київ

з доручення свідків.
(Підписи).

4. КОПІЯ ВІДПОВІДІ

Прокуратура СРСР

УРСР
Герб

Прокуратура СССР

Української Радянської
соціалістичної Республіки
м. Київ, Хрещатик, 2
8. II. 1964 року

Украинской Советской
социалистической Республики
г. Киев, Хрещатик, 2
№ 3м/9824 — 1963 г.

При ответе ссылаюсь на наш № и дату.
(При відповіді посилаюсь на наше число
справи і дату).

Ваша скарга на необґрунтоване припинення кримінальної справи, порушеної проти Тельнової Р. П., Прокуратурою УРСР розглянена.

Вдруге повідомляю, що кримінальна справа проти Тельнової припинена правильно і підстав для скасування постанови про припинення цієї справи Прокуратура УРСР не знаходить.

Ваша скарга залишається без задоволення.

Заступник начальника
слідчого Управління
Старший радник юстиції

(Н. Адрес)

З'їзд колгоспників і новий статут колгоспу

Іван Майстренко

Наприкінці листопада 1969 року відбувся в Москві третій Всесоюзний з'їзд колгоспників. Основним його завданням було ухвалити новий статут колгоспу. Старий статут був ухвалений під час завершення колективізації на другому Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників 35 років тому — у лютому 1935 року.

Кілька років тому була створена комісія під головуванням Брежнєва для опрацювання нового колгоспного статуту і скликання колгоспного з'їзду. Ця комісія довго зволікала справу, і виглядало так, що ЦК КПРС не хоче, чи боїться, чи, може, у партійному проводі були значні розходження в цьому питанні. Нарешті, у березні минулого року було оголошено в пресі повідомлення «комісії Брежнєва» про те, що новий статут опрацьований і восени буде скликаний колгоспний з'їзд. 24 квітня 1969 радянські газети оголосили проєкт нового «Примірного статуту», і почалося «всенародне» обговорення його в пресі, на колгоспних зборах і на різних наукових конференціях.

Обговорення статуту продовжувалося сім місяців аж до самого колгоспного з'їзду. Цікаво відзначити, що на зборах колгоспників проєкт статуту усюди ухвалювали без критики, «з піднесенням» і одногласно. Але в пресі, особливо на наукових конференціях, чулися вже окремі голоси проти дискримінації колгоспників, в обороні їхніх прав. Партійний апарат спромігся «організувати» думку колгоспників, але не спромігся цього зробити з науковцями та фахівцями.

Старий колгоспний статут діяв формально 35 років. Фактично його часто порушували на місцях: адміністрація — проти колгоспників, колгоспники — проти адміністрації (наприклад, збільшенням розміру присадибного господарства). 1956 року вийшов хрущовський закон, який надавав колгоспникам право міняти окремі статті колгоспного статуту відповідно до місцевих умов. Пізніші події показали, що цей ніби «демократичний закон» був задуманий проти колгоспників. Бо відразу після його оголошення почалися масові збори колгоспників, що «ухвалювали» передавати колгоспам (за гроші) власних корів колгоспників. Хрущов сподівався, що можна забезпечити селян молоком від колгоспних корів, а також звільнити селянок від зайвої домашньої праці. Та на

практиці вийшло звільнення селянських дітей... від молока. І Хрущову довелося повернути голоблі назад.

Формальний колгоспний статут 1935 року діяв до третього з'їзду колгоспників, який ухвалив новий статут, а постановою ЦК КПРС та ради міністрів СРСР від 28 листопада 1969 новому статуту було надано законної сили.

Порівняння нового колгоспного статуту з старим може дати відповідь на дуже важливе питання: куди еволюціонує колгоспна система? Суцільна колективізація початку 30-их років була процесом насильницьким. Навіть історія КПРС того часу визнавала це. У цій історії написано, що колективізація була переворотом, рівнозначним Жовтневій революції 1917 року. «Своєрідність цієї революції (колективізації — І. М.) полягала в тому, що вона була проведена згори, за ініціативою державної влади» (История ВКП(б). Краткий курс. 1938, стор. 291. Підкреслено в оригіналі).

Жертви колективізації (особливо на Україні і в неросійських районах СРСР) своїми страхіттями не мали нічого собі рівного в історії людства. Описані К. Марксом страхіття первісного нагромадження капіталу ніщо в порівнянні з колективізацією. Але Сталін вірив, що колгоспи хутко піднімуть сільське господарство та добробут села і страхіття колективізації забудуться. Тому колгоспний статут 1935 року трактував колективізацію як здійснення Ленінового «кооперативного пляну», тобто як добровільне об'єднання селян у виробничі кооперативи-колгоспи. Якщо на початку ці кооперативи і носитимуть сліди насильства, то пізніше селяни таки їх полюблять, сліди насильства відпадуть і колгоспи стануть справді добровільними кооперативами.

Та за 35 років сталося навпаки: насильницький характер колгоспного виробництва не зменшився, а посилювався. Це підтверджує новий колгоспний статут та обговорення його в пресі.

Перша стаття статуту 1935 року каже, що мешканці села об'єднуються в сільсько-господарську артіль, щоб «побудувати колективне громадське господарство і забезпечити таким чином краще життя» («Правда», 18. 2. 1935). У статуті 1969 року цілі колгоспу викладені інакше: у завданнях колгоспу на першому місці стоїть — зміцнювати колгоспне господарство, підвищувати продукційність праці в ньому. Збільшувати виробництво і продаж державі сільсько-господарської продукції. «Під керівництвом партійної організації вести роботу по комуністичному вихованню колгоспників, розвитку соціалістичного змагання» («Радянська Україна», 30. 11. 1969). Очевидно і «виховання» і «змагання» — для підвищення все тієї ж продукційності праці. Отож за старим статутом колгосп творився принаймні формально для селян (щоб «забезпечити їм краще життя»). Цей принцип за 35 років, на думку Сталіна, мусів був посилитися. А вийшло навпаки: за новим статутом колгосп існує навіть формально для держави — щоб «збільшувати виробництво та продаж дер-

жаві сільсько-господарської продукції». Тільки наприкінці другої статті нового статуту нагадано, що колгосп існує ще й для того, щоб «повніше задовольняти зростаючі матеріальні та культурні потреби колгоспників». Мовляв, ці потреби вже задоволені, але треба їх задовольнити «повніше». А от продукційність праці і здача державі колгоспної продукції ще незадовільна, її треба «неухильно» підвищувати.

Не добровільно-кооперативна, а насильницька природа колгоспу проступає у старому статуті. Там сказано, що члени артлі зобов'язуються чесно працювати, охороняти колгоспне майно, виконувати завдання своєї робітничо-селянської держави. У добровільному кооперативі його члени не будуть брати таких зобов'язань. Такі зобов'язання існують там, де люди об'єднані примусово. Старий статут забороняє колгоспникам мати більше визначеного розміру присадибне господарство. У вільному (не примусовому) кооперативі його члени не нав'яжуть самим собі таких обмежень.

Навіть висловлення у старому статуті звучать не як самозобов'язання членів кооперативу, а як тиск на них ззовні. У статуті постійно зустрічаються такі висловлення, як «артіль зобов'язується». Перед ким зобов'язується? Сама перед собою? Або — «артіль приймає до точного виконання»... І так далі. Усі ці вислови звучать не як договір вільних членів кооперативу між собою, а як диктат переможця над переможеним. Зрештою так воно й було: XVII з'їзд ВКП(б) у 1934 році, тобто в час завершення колективізації, назвав сам себе «з'їздом переможців»...

Але новий колгоспний статут не тільки не усунув цих слідів насильства над селянством, а посилив їх. Стаття 5 нового статуту, де говориться про обов'язки члена колгоспу, вимагає від нього «сумлінно працювати», «додержувати трудової дисципліни», «охороняти і зміцнювати державну та колгоспну власність», «не допускати безгосподарності і недбайливого ставлення до громадського добра».

Якщо у 1935 році припускалося, що насильницький колгосп з часом перетвориться на добровільний кооператив, то нині ніхто вже цього не припускає і ніхто в це не вірить. Це видно і з нового колгоспного статуту, з виступів у пресі під час обговорення нового статуту. Зразком для колгоспу стало державне підприємство, а не вільний кооператив. Під час обговорення проекту нового статуту на державне підприємство орієнтувалися усі — і ті, що намагалися покласти на колгоспників більші обов'язки, і ті, що обороняли права колгоспників. Перші намагалися посилити в колгоспах елемент державного примусу коштом кооперативного самоврядування. Інші у прирівнюванні колгоспів до державних підприємств бачили єдиний засіб оборонити колгоспників від безправства, дискримінації і надмірного визиску. Нікому в голову не приходило сказати: нехай самі колгоспники вирішують усі справи свого кооперативу. Бо сказати так означало б у дійсності віддати усі справи колгоспу на вирішення

райкомів партії. Бож усі важливіші постанови зборів колгоспників зарані заготовляються у партійних комітетах. А партійні комітети дбають про піднесення продукційности праці, здачу державі колгоспної продукції, а не про інтереси колгоспників. Тому найбільші оборонці інтересів колгоспників вимагали внести в статут колгоспу якнайбільше того, що є на державних підприємствах і немає в колгоспах: мінімум заробітної платні, повне соціяльне страхування колгоспників. Це страхування існує на державних підприємствах, страхують себе в демократичних країнах члени вільних кооперативів, але в колгоспах страхування мізерне.

Отож, інтересам колгоспників у радянських умовах найбільше відповідає не посилення кооперативних засад (бо вони є фікція), а якнайбільше прирівняння колгоспів до державних підприємств, а колгоспників — до робітників на цих підприємствах. І якщо ЦК КПРС проти удержавлення колгоспів, то не тому, що він за збереження кооперативних засад, а тому, що за кооперативними засадами легше звільнитися від обов'язків, можна приховати нерівноправність колгоспників, їхню дискримінацію.

Щодо нерівноправности і дискримінації колгоспників, то статут 1969 року пішов далі, ніж статут 1935 року. Власне в статуті 1935 року елементів дискримінації формально немає. Вони існували на практиці (наприклад, колгоспникам не давали тоді, як не дають і нині, паспортів), але у старому статуті дискримінація не вписана. У новий статут вона вписана.

Найяскравішим прикладом дискримінації колгоспників у новому статуті є розділ 10 про «Підсобне господарство сім'ї колгоспника (колгоспного двору)». За статутом 1935 року колгоспній сім'ї відводилася точно визначена присадибна ділянка з визначеною кількістю худоби. Старий статут не встановлював ніяких обмежень права колгоспника на норму присадибного господарства. Тут колгоспник перебував на рівних правах з міським мешканцем, який має право на власний житловий будиночок із земельною ділянкою при ньому. Нові «Основи земельного законодавства СРСР», що ухвалені 1968 року, підтверджують це право міського мешканця на житловий будинок і земельну ділянку при ньому. Ніде не сказано, що коли міський робітник прогульник або літун чи п'яниця, то його право на власний будинок обмежується. Це право не має ніякого відношення до роботи на виробництві. «Основи земельного законодавства» підтверджують старе право робітника продати свій будинок разом із земельною ділянкою при ньому. Таке право впливало і для колгоспника із старого статуту колгоспу.

Нові «Основи земельного законодавства СРСР» не передбачають такого права для колгоспників: продати свій будинок із земельною ділянкою при ньому. Тепер уже ясно, чому це було зроблене у 1968 році. Уже тоді плянувалося обмеження прав колгоспника на присадибну ділянку: дискримінація колгоспника порівняно з міським мешканцем.

І це обмеження та дискримінація внесені тепер офіційно в колгоспний статут 1969 року.

Статут не дозволяє колгоспникові продати чи передати комусь присадибну ділянку. Крім того, за новим статутом колгосп може зменшити присадибну ділянку і розмір господарства на ній, якщо колгоспна родина (двір) не виконують встановленої норми виходу на роботу. Також коли родина зменшилася, присадибне господарство колгоспника може бути зменшене. У статті про це сказано так: присадибної ділянки «розміри встановлюються з урахуванням кількості членів сім'ї колгоспника (колгоспного двору) та їх трудової участі в громадському господарстві колгоспу». Отже, новий статут перетворює присадибну ділянку на батіг, яким колгоспника підганяють, щоб він краще працював. Це свідчить про те, що колгоспне виробництво стало ще більш примусовим, ніж воно було в перші роки колективізації.

Новий колгоспний статут дискримінує колгоспників і в питанні штрафів. Він дозволяє правлінню колгоспу стягати з колгоспника заповідяну шкоду аж до повної її вартости. Таких виражувань з робітників на державних підприємствах не існує. Далі, рядовим колгоспникам не дозволено бути членами профспілки. А механізатори, фахівці й адміністрація колгоспу є членами спілки сільсько-господарських робітників. Власне як члени кооперативу ніхто з колгоспників не повинен би бути членом профспілки. Бо профспілка об'єднує найманих працівників, а не колективних господарів підприємства, якими вважаються колгоспники. Та поскільки профспілкам в СРСР передані функції забезпечувати деякі матеріальні потреби своїх членів, а в колгоспі самі колгоспники позбавлені права це робити, то було дозволено приймати до профспілки механізаторів, фахівців (із вищою та фаховою середньою освітою) і голів колгоспів. Так штучно було поділено колгоспників на членів профспілки і нечленів. А профспілка ж розподіляє будівельні матеріали, путівки на курорти та інше. Все це нечлени колгоспу дістають лише після задоволення потреб членів профспілки (якщо залишилося щось). Члени профспілки в колгоспах взяті на державне соціальне страхування (по хворобі, вагітності, пенсії по старості тощо). Рядові колгоспники не мають таких прав. Словом, механізатори колгоспу, навіть такі, як коваль, мідник, електрик тощо, перетворені на привілейовану верству на селі, «червоних куркулів», на яких ЦК КПРС спирається, щоб тримати в покорі рядове селянство. Механізатори колгоспу дістають заробіток разів у три більший, ніж рядові колгоспники.

Дискримінацією колгоспників є згадана вже відсутність у колгоспах мінімуму заробітної платні, який є на державних підприємствах і в установах (60 карбованців на місяць). Відсутня в колгоспах і оплачувана обов'язкова тарифна відпустка (її мають тільки механізатори) і твердий розмір робочого дня. Колгоспники дістають мізерні, незнані на

державних підприємствах, пенсії по старості (мінімум пенсії — 12 карбованців, але фактично є й 8 карбованців).

*

Цікаво відзначити, що ухвалений третім Всесоюзним з'їздом колгоспників новий статут колгоспу різниться від його проекту дальшим погіршенням прав колгоспників. У новий статут не внесені також поправки на користь колгоспників, що вносилися під час обговорення проекту статуту в пресі. Так, стаття 13 проекту статуту надавала право правлінню колгоспу стягати з колгоспника заповідяну втрату у розмірі не більше третини основного місячного заробітку. В ухваленому статуті додана «навмисне заповідяна шкода», і за неї «члени колгоспу несуть матеріальну відповідальність у підвищеному або повному розмірі». Варто подумати: яка це *навмисне* заповідяна втрата?

Стаття 26 проекту статуту пропонувала добирати колгоспників на роботу з урахуванням кваліфікації, місця мешкання та особистого бажання. Як і на державних підприємствах. У затвердженому статуті сказано, що колгоспники зараховуються на роботу, передовсім «виходячи з інтересів розвитку громадського господарства». А все інше дозволяється тільки враховувати. Отож, якщо інтереси колгоспу вимагають (на думку адміністрації) послати кваліфікованого колгоспника на некваліфіковану роботу, то це може бути зроблене. Так само статут може дозволити послати колгоспника на працю далеко від місця мешкання і попри його особисте бажання. Такого на державних підприємствах бути не може, і це теж явна дискримінація колгоспників.

Стаття 35 проекту статуту вводила, як кару, «переведення на нижчеоплачувану роботу строком до трьох місяців». У затвердженому статуті строк не вказаний, і таким чином колгоспник може назавжди втратити кращу роботу. Такого теж немає на державних підприємствах. Там немає навіть тимчасового переведення на гіршу працю, бо робітник може взагалі покинути працю і перейти на інший завод. Колгоспник же, як кріпак, прив'язаний до колгоспу.

До речі, щодо права колгоспника вийти з колгоспу. На цю тему в пресі велася дискусія під час обговорення проекту статуту. У проекті статуту було сказано, що заяву про вихід з колгоспу розглядає правління і його постанову затверджують загальні збори колгоспу. Деякі фахівці-юристи запитували: ну, а якщо правління відмовить колгоспникові вийти з колгоспу? І пропонували записати в статут, що в такому разі колгоспник має право сам вийти з колгоспу. Але в остаточному тексті статуту залишена формула проекту. Вона викладена у статті 7 і звучить так: «Заява колгоспника про вихід з колгоспу повинна бути розглянута правлінням і загальними зборами членів колгоспу не пізніше як у тримісячний строк з дня подачі заяви» («Радянська Україна», 30. 11. 1969). Оскільки ж рішення правління і загальних зборів

колгоспу залежить у таких випадках від волі партійного комітету, то реально справа виглядає так: колгоспник прикріплений до колгоспу і відпустити його може тільки партійний апарат.

До статті 40 проекту статуту в остаточному його тексті додано, що колгосп може із своїх коштів «встановлювати персональні пенсії ветеранам колгоспного будівництва та особам, які мають особливі заслуги в розвитку промадського господарства колгоспу». Отже, пенсія рядових колгоспників — 12 карбованців, а пенсія для начальства й інших «заслужених» буде встановлюватися підвищена і не коштом держави, а коштом колгоспників.

До проекту статуту в остаточний його текст внесені додатки, які виглядають як деяке поліпшення становища колгоспників. Наприклад, до статті 33 статуту додано: «Колгосп встановлює для підлітків скорочений робочий день та інші пільги». Такого додатку вимагали учасники обговорення проекту статуту, і він внесений, мабузь, для того, щоб зменшити втечу колгоспної молоді з села до міста.

Стаття 40 остаточного тексту статуту колгоспу, де сказано про соціальне забезпечення колгоспників, має істотні поліпшення проти проекту статуту. У проекті було сказано, що допомогу колгоспникам у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, як і інші способи соціального страхування, «колгосп може виплачувати із своїх коштів». У затвердженому статуті сказано, що ці виплати робляться «за рахунок централізованого фонду соціального страхування». Це — новий фонд, який щойно тепер створюється. Про нього сказано у тій же статті 40: «Колгосп в установленому порядку провадить відрахування коштів у централізований союзний фонд соціального забезпечення колгоспників і в централізований союзний фонд соціального страхування колгоспників». Досі існував тільки фонд соціального забезпечення, з якого виплачуються пенсії старим колгоспникам. Тепер створюється фонд ще й соціального страхування, який забезпечує працюючих колгоспників на випадок хвороб тощо. На державних підприємствах такого поділу немає. Для колгоспів він зроблений певне для того, щоб не зв'язувати мізерних пенсій старим колгоспникам з виплатами для зайнятих на праці. Те, що ці зайняті колгоспники будуть діставати допомогу по хворобі тощо не з колгоспних коштів (їх може й не бути), а з централізованого фонду страхування, є факт позитивний. Але це поліпшення, як і гарантована щомісячна оплата праці колгоспників (введена з 1. 7. 1967), запроваджується не з гуманних міркувань, а з розрахунку, що без страхування по хворобі (як і без гарантованої зарплати) колгоспне виробництво не посунеться вперед, і держава буде далі терпіти нестачу сільсько-господарської продукції. Проте соціальне страхування колгоспників з централізованого фонду не буде дорівнювати страхуванню працівників державних

підприємств, і упривілейовані колгоспні механізатори залишаються на державному страхуванні.

Новий статут свідчить, що колгоспне виробництво і через 35 років після завершення колективізації не стало добровільним і кооперативним. Навпаки, примус у колгоспній системі посилюється, а не послаб. Колективізація не була «добровільним приєднанням селян до соціалізму», як то собі уявляли Маркс, Енгельс і Ленін, а насильницьким руйнуванням дрібної селянської власності, подібним до руйнування міського ремесла в добу первісного нагромадження капіталу. Тільки більш жорстоке й безоглядне руйнування. Колективізація — це концентрація капіталу в руках держави-капіталіста. З вільного виробника колективізація перетворила селянина на державного кріпака, позбавленого навіть тих мізерних прав, що їх має радянський робітник.

Сама КПРС бачить, що колективізація не була добровільним кооперуванням селян, здійсненням «кооперативного плану» Леніна. Що єдиний вихід для колгоспної системи це — удержавлення колгоспів. Сталін це намагався зробити через підпорядкування колгоспів МТС-ам. Тому що той шлях був пов'язаний із страшним грабуванням колгоспів державою, він скомпромітував себе, і МТС-и довелося 1957 року ліквідувати.

Тепер державно-капіталістичний принцип у колгоспах здійснюється шляхом виділення в них згаданої упривілейованої верстви механізаторів і витіснення з колгоспів тих робочих рук, які після повної механізації будуть для колгоспів зайвими. Це витіснення провадиться безоглядно, найбрутальнішими методами первісного нагромадження капіталу.

*

На третьому Всесоюзному з'їзді колгоспників Брежнев і Полянський хвалилися, що колективізація була перемогою соціалізму всесвітньоісторичного значення; що вона піднесла сільське господарство СРСР і життєвий рівень колгоспників; що інші країни в розвитковій сільського господарства будуть наслідувати СРСР. Все це суцільна вигадка. Колективізація себе не виправдала. Вона не піднесла сільського господарства на той рівень, на який воно повинно було б піднятися за 35 років існування колгоспів. Урожайність зернових культур зросла з 8 центнерів з гектара в 1913 році до 13 центнерів нині і є найнижчою в Європі. Зернова проблема в СРСР не розв'язана. Також не розв'язана і тваринницька проблема. Поголів'я худоби за останні роки зменшується.

Життєвий рівень колгоспників жебрацький порівняно з життєвим рівнем європейського селянина-середняка. Селянин-середняк дореволюційної Росії (а тим паче України) був життєвим стандартом ближче до стандарту європейського селянина.

Сьогодні пересічний заробіток колгоспника становить 60 карбованців на місяць. У тому числі механізатори дістають яких 150 карбованців. Коли врахувати, що на 18 мільйонів колгоспників припадає понад 2,5 мільйони механізаторів, фахівців і керівних кадрів колгоспів, які одержують не пересічні 60 карбованців на місяць, а значно більше, то рядові колгоспники дістають у дійсності значно менше, ніж 60 карбованців на місяць. А за 60 карбованців можна купити (по державних цінах) м'яса 30 кілограмів. Костюм чоловічий коштує 120 карбованців; черевики — 30 карбованців; вельосипед — 50 карбованців.

Радянська колгоспна система не стала ніяким зразком для інших країн, навіть для комуністичних. Польща розпустила свої колгоспи, і, цікава річ, після того сільське господарство Польщі пішло хутко зростати. Урожайність зернових культур у Польщі зросла в 1968 році порівняно з довоєнним рівнем з 11,4 центнера з гектара до 21,4 центнера («Економіка сільського господарства», ч. 10, 1968, стор. 110). Тобто, завдяки розпуску колгоспів Польща за 25 років майже подвоїла урожайність, а СРСР за 52 роки радянської влади збільшив її тільки на 50%.

Оце такі наслідки хвалені Брежневим колективізації.

Про т. зв. «Республіканську раду колгоспів»

З'їзд колгоспників Української РСР, що відбувся в Києві 12-13 листопада 1969, не «обирав» і навіть не затверджував делегатів на т. зв. III Всесоюзний з'їзд колгоспників у Москві (25-27 листопада 1969). Цих делегатів «обрано» вже раніше на обласних конференціях за ключем, визначеним відповідними партійними органами по областях. Конкретно — завідувачами сільсько-господарських відділів в окремих обкомах. У радянській практиці та публіцистиці така процедура називається «висуненням кандидата партією» або, ще простіше: «партія запропонувала» того чи того; присутні на зборах, конференціях чи з'їздах одностайним піднесенням рук тільки затверджують «партійну пропозицію».

Чому «всесоюзних делегатів» колгоспників «обирано» на обласних конференціях, а не на республіканських з'їздах? На це питання немає відповіді в радянській пресі. Чи не, мабуть, тому, щоб якнайчіткіше продемонструвати «поширення суверенних прав» союзних республік? І на практиці довести «ленінський принцип рівноправності всіх націй СРСР»?

Російсько-більшовицькому імперіальному центру в Москві йдеться передусім про те, щоб якнайміцніше зцентралізувати все суспільне життя і при цьому залишити «республіканські» фасади для озоамилування. Цього вимагає діалектика тоталістської влади. Тому й обласні партійні комітети безпосередньо підпорядковані (формально й фактично) апаратові

ЦК КПРС, при чому вони *можуть* (але не *мусять*) утримувати організаційний зв'язок з партійними центральними комітетами своїх республік. Іншими словами, партійні та державно-адміністративні органи цих республік є тільки підставними посередниками централізованої влади.

Те саме сталося тепер і на колгоспному відтинку. Листопадовий «З'їзд колгоспників УРСР» не обирав жодної «ради колгоспів» для республіки, бо це й не було його завданням. Він мав бути тільки звичайною фасадом: «в основному схвалити проєкт нового „Примірного статуту колгоспу“». Лише після закінчення III Всесоюзного з'їзду колгоспників і прийняття ним нового статуту почали утворюватися т. зв. районні та обласні ради колгоспів, при чому останні знову таки підпорядковані «Всесоюзній раді», призначеній на вищезгаданому з'їзді. Тільки для звичайного озоамилування виникла потреба створити «республіканських» підставних посередників у формі «рад колгоспів» для кожної національної союзної республіки. Ці ради «обираються» на зборах «представників обласних рад колгоспів».

Такі збори в УРСР були скликані 20 січня 1970 в Києві. Звичайно дуже голосна в подібних випадках агітпропаганда цим разом обмежилася надто сухим, шаблонним повідомленням про відбуття цих зборів «представників» і поданням персонального складу «Ради колгоспів УРСР». Подано також, що згадані представники

«заслухали й обговорили» доповідь Никифора Т. Кальченка, який у політбюрі ЦК КПУ відає всією сільсько-господарською політикою в УРСР і одночасно як перший заступник голови ради міністрів контролює (чи координує) адміністраторську діяльність п'яти місцевих міністерств — сільського господарства, заготівель, сільсько-господарського будівництва, меліорації і соціального забезпечення. Його можна б окреслити аграрним віцедиктатором на Україні.

Із шаблонного повідомлення можна тільки довідатися, що «на зборах йшла мова про розширення та зміцнення колгоспної власності, про дальше розгортання колгоспної демократії, про підвищення ролі загальних і бригадних зборів, про широке залучення сільських трудівників до управління господарством». Таке довговіддихове речення фактично дослівно нічого не конкретизує і тому можна сміливо зарахувати його до категорії аж до зануди відомих радянських окомозамилувальних фраз.

*

Пригляньмося до соціального (а радше, функціонерського!) складу обраної 20 січня «Республіканської ради колгоспів», компетентної для території Української РСР.

На 115 членів цієї ради маємо:

— 7 міністрів УРСР або осіб з рангою міністра та його заступника (чотири міністри — сільського господарства, заготівель, меліорації і соціального забезпечення, голова та заступник голови республіканського об'єднання «Укрсільгосптехніка» і голова міжколгоспного об'єднання будівельних організацій «Укрміжколгоспбуд»); впадає в очі, що в категорію «рад-

ників» не зарахований міністер сільського будівництва;

— 4 партійні секретарі (обкому, два — райкому, парторганізації колгоспу);

— 10 осіб з-поміж функціонерських «кадрів вищої ланки» (голова профспілки сільсько-господарських робітників та службовців, голови облвиконкомів та райвиконкомів, начальники обласних та районних управлінь сільського господарства, голова обласної групи спеціалізованих господарств, голова обласного «Міжколгоспбуду»);

— 4 директори науково-дослідних інститутів з різних ділянок сільського господарства;

— 61 голова колгоспу (*цей факт треба окремо підкреслити*);

— 9 осіб з-поміж «кадрів середньої ланки» (голова ревізійної комісії колгоспу, два завідувачі фарм, чотири бригадири і два ланкові механізованих ланок);

— 12 осіб з кіл трудової сільської інтелігенції (агрономи, ветлікар, зоотехніки, економісти);

— 8 осіб, безпосередньо зв'язаних з хліборобством чи тваринництвом (ланкові, механік, тракторист, комбайнер, шофер, свинар і доярка). Цю категорію колгоспних «радників» республіканського масштабу треба поділити на дві групи: шість перших належить до упривілейованої «нової класи» на селі (за визначенням Мілована Джіласа) або до категорії «кадрів низової ланки» (як це визначував Ф. Д. Кулаков), які мають право належати до профспілки і користуватися її пільгами; двоє останніх — це звичайні «рядові колгоспники», які в «Республіканській раді

колгоспів» репрезентують мільйонові маси обезправненого колгоспного селянства.

На цьому місці можна тільки повторити коментар, висловлений уже з приводу «Всесоюзної ради колгоспників» на сторінках нашого журналу (див. «Сучасність», ч. 12, 1969, стор. 117):

Персональний склад «республіканської ради» визначений цілковито «у згідності» з таким же складом «всесоюзної ради». Як там, так і тут він якнайчіткіше віддзеркалює адміністративно-організаційну структуру «найпередовішої в світі» системи сільського господарства — позицію експлуататорів та їхніх підручних, з одного боку, і експлуатованих — з другого.

*

«Соціалістичний розподіл функціонерських і трудових елементів у підрадянському сільському господарстві виглядає у відсотках так:

21,7% членів «Республіканської ради колгоспів» належать до категорії «кадрів найвищої та високої ланки» партійного та державно-адміністративного апарату;

53% належать головам колгоспів — державним економам «нового типу» (як сказав би Ленін);

7,8% — «кадрам середньої ланки», тобто колгоспній адміністрації;

10,4% — трудовій сільській інтелігенції;

7% — «рядовим колгоспникам» (як офіційно говорить), тобто людям, що пов'язані безпосередньо з сільсько-господарським виробництвом.

Ці «республіканські» відсотки відповідають більш-менш «всесоюзним» відсоткам. Іншими словами, «колгоспні ради» всіх

щаблів — районні, обласні, республіканські та всесоюзна — визначалися «відповідальними працівниками» апарату ЦК КПРС за одним схематичним пляном. У централізованій тоталістській системі будь-які, навіть найменші, відхилення не допущені.

Якщо об'єднати співзвучні елементи «соціалістичного розподілу» влади в системі «радянської демократії», матимемо ще реалістичнішу картину:

74,7% членів новоствореної ради республіканського масштабу належать, так би мовити, до командного складу найвищих та високих ранг, у тому числі також і голови колгоспів.

17,4% — нормальні трудівники, подібні до таких же трудівників у «буржуазних суспільствах» та «капіталістичній системі», з тією різницею, що вони немилосердно експлуатовані та майже цілковито обезправнені.

Між ними плутаються 7,4% з-поміж «кадрів середньої ланки».

*

Як повідомила «Радянська Україна» від 22 січня 1970, після зборів «представників обласних рад» відбулося «організаційне засідання республіканської ради колгоспів», на якому обрано міністра сільського господарства Петра О. Дорошенка — головою, а Грігорія А. Легунова та Івана Ф. Кабанця — заступниками голови. Обидва є головами колгоспу; перший у Херсонській, другий у Київській області.

З усього сказаного видно, що рада колгоспів є тільки одним з чергових інструментів компартії та її речників на селі — жасті «червоних економів».

В. П. Статів

Зміст:

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 5 *Василь Стус*. Ще сонце — угорі.
- 11 *Роман Бабовал*. Барва нашого кохання.
- 18 *Іван Кошелівець*. З великої хмари... або «Інтернаціональні взаємозв'язки української літератури».
- 31 *Юрій Лоп'янський*. Іван Чендей і радянська критика.
- 45 *Федеріко Гарсія Льорка*. Господа Бернарди Альби. У перекладі *Віри Вовк*.
- 58 *Олександр Філіпович*. Максим Рильський і народна пісня.
- 66 *Юрій Клиновий*. Поет скривавленого села.

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

- 81 «Я поділяю ваше обурення...» (Листи до Максима Рильського і його відповіді).
- 110 А суду так і не було. (Монтаж матеріалів і документів до справи Р. П. Тельнової).

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 115 *Іван Майстренко*. З'їзд колгоспників і новий статут колгоспу.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 124 Про т. зв. «Республіканську раду колгоспів» (*В. П. Стахів*).

І в а н Д з ю б а

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ ЧИ РУСИФІКАЦІЯ?

«У цій праці Іван Дзюба охопив цілий ряд проблем, актуальних для української нації як збірного організму та для української людини як індивідуальності — в умовах радянської дійсності. Від появи твору С. Мазлаха і В. Шахрая „До хвилі” (1919 року) не було визначної студії, написаної радянським українцем, в якій з такою силою, ясно, незаперечно і сміливо була б з’ясована справа України і становище української ідеї, як це зроблено в творі Івана Дзюби. На покриття разючого браку серйозних монографій українською мовою на тему національного питання в СРСР за останніх три десятиліття його праця справді — винятковий крок у новітніх спробах дослідити це питання і важливий вклад у розвиток української політичної думки взагалі. Вона являє собою також своєрідний докір новій українській еміграції, що протягом 20-літнього перебування за кордоном у відносно вільних умовах не спромоглася дати працю подібної сили і вартості. Її цінність відтінюється обставиною, що її написано в Києві, в умовах радянської дійсності шістдесятих років».

(З вступного слова Степана Олійника)

Книжка має 264 стор. нормальної вісімки і коштує в окремих країнах:

Канада і США:	в м'якій оправі 4.50 дол. в твердій оправі 5.50 дол.
Англія:	в м'якій оправі 1-18-4 ф. ш. в твердій оправі 2-6-10 ф. ш.
Австралія:	в м'якій оправі 4.— дол. в твердій оправі 4.90 дол.
Німеччина:	в м'якій оправі 18.— нм в твердій оправі 22.— нм
Франція:	в м'якій оправі 22.50 ф. фр. в твердій оправі 27.50 ф. фр.

в усіх інших країнах рівновартість в долярах.

Просимо замовляти книжку в усіх українських книгарнях або безпосередньо у видавництві «Сучасність».

Адреси наших представників

Австралія: „Library & Book Supply“
16 a Prospect Street
Glenroy, W. 9, Vic.

Аргентина: Cooperativa de Credito
„Renacimiento“
(para „Suchasnist“)
Maza 144
Buenos Aires

**Велико-
британія:** S. Wasylo
52, Johnson Road
Lenton, Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 165, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Швейцарія: Dr. Roman Prokop
alte Landstrasse 22
8803 Rüschtikon

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ місячника «СУЧАСНІСТЬ» на 1970 рік

	одно число:	річно:
Австралія	0.80	8.40 дол.
Австрія	24.—	240.— шил.
Англія	0:7:0	3:12:0 фун.
Аргентина	1.50	15.— пез.
Бельгія	50.—	500.— бфр.
Бразилія	1.50	15.— н. круз.
Венесуеля	1.20	12.— ам. дол.
Голляндія	3.50	36.— гул.
Канада	1.30	13.— кан. дол.
Німеччина	3.50	36.— нм
США	1.20	12.— ам. дол.
Франція	5.—	50.— ффр.
Швейцарія	4.—	40.— шфр.

Додаткові кошти пересилання нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 7,5 дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Чеки, виготовлені на «Сучасність» чи на окремі прізвища працівників нашого вид-ва, утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

НОВІ КНИЖКИ ВИДАВНИЦТВА «СУЧАСНІСТЬ»

Вийшли з друку два томи

АНТОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ НА ЗАХОДІ КООРДИНАТИ

Упорядкували: Богдан Бойчук та Богдан Т. Рубчак

Вступна стаття Івана Фізера.

Том I має 404 стор., том II — 488 стор. Ціна кожного тому: в картоновій оправі — 4.90 амер. дол. або відповідно в іншій валюті; в полотняній оправі 5.90 амер. дол.

Книгарням та кольпортерам даємо 35% опушту.

Замовлення просимо надсилати на адресу нашого видавництва або його представників в окремих країнах.

Появилася мистецька монографія

МИХАЙЛО АНДРІЄНКО

Текст Володимира Поповича

Книжка надрукована на першорядному папері і має 96 сторінок, у тому числі 31 односторінкова репродукція образотворчих праць мистця.

Формат: 19,2 × 23,9 см.

З огляду на невеликий тираж монографії просимо поспішати з замовленнями.

Замовляти або безпосередньо у вид-ві «Сучасність», або в наших представників.

Ціна: в картоновій оправі — 3,50 ам. дол.,
у полотняній — 4,60 ам. дол. або
рівновартість цієї суми в даній країні.

Книгарням даємо 35% опушту.